

številka 17
jesen 2014

RAZPOTJA

Revija humanistov Goriške

DELO

www.razpotja.si

Vsepovsod v življenju
so razpotja.
Sleherni človek stoji
enkrat na začetku,
na razpotjih – to je
njegova popolnost,
brez njegove zasluge.
Kje stoji na koncu – kajti
na koncu je nemogoče stati na
razpotjih – je njegova izbira
in njegova odgovornost.

—Søren Kierkegaard

Blaž Kosovel

ILUSTRACIJA: JANA BOŽIČ

»Za trenutek naj odloži delo«

Tako se začenja legendarni nagovor oddaje glasbenih posvetil na Radiu Slovenija. Zanimivo, kaj ta stavek implicira; namreč to, da kar naprej nekaj delamo. Voditeljica nam torej pravi, naj si vendarle vzamemo trenutek počitka vsaj zdaj, ko nam nekdo ljub podarja pesem, ki bo igrala le za nas. Priložnost, da odložimo delo, kakršnokoli že je, bodisi poklicna ali gospodinjska opravila ali le hobi.

Primer je morda nekoliko zastarel: mlajše generacije ne pošiljajo glasbenih posvetil v eter, raje jih pripenjajo na virtualne zidove. Naj zato postrežem z aktualnejšo izjavo, ki sem jo slišal v kulturnem centru v manjšem kraju, kamor sem prinesel prejšnjo številko naše revije:

»O, kaj pa je to? Razpotja! Revija humanistov Goriške. [odpre in hitro prelista] Oh, kakšni traktati ... in to v današnjem času! Nekateri imajo res preveč časa ...« Nisem se zapletel v debato, vzklike sem namreč slišal z druge strani lokala, kjer sem sedel in delal na pričujoči številki. Bil sem zaposlen, čeprav brez pogodbe, pisarne in plače, medtem ko se je on, očitno manj zaposlen, zgražal nad stanjem v družbi.

Anekdota je banalna. Kljub temu si dovolim trditi, da je vznejevoljenost njenega protagonista simptomatična. Danes pogosto slišimo, da ni časa za »traktate«; ni časa za »filozofiranje«, čas je za delo, vedno več dela. Vseeno pa nekateri v svojem brezdelju tratimo čas s takšnimi zadevami.

Gospod se ni vprašal, mar ni to nekaj, za kar si ljudje vzamemo čas; nekaj, čemur prilagodimo svoj čas, onkraj gole nuje življenja. Sicer pa je vprašanje, kaj naj sploh

počnemo v današnjem času, v katerem nam zmanjkuje časa? Ali lahko sestavljamo ladjice, kvačkamo, igramo playstation, hodimo v fitnes, gledamo televizijo? Kaj pa če so problematični le »traktati«? Tisti premisleki, ki od nas zahtevajo, da se malce ustavimo; premisleki, ki nas spodbujajo, da svet okoli sebe pogledamo na drugačen način? Mar ni ravno ta obsedenost z delom strah pred dolgčasom? Strah pred soočenjem s samimi seboj, ko ostanemo brez dela?

V Razpotjih vam znova ponujamo takšne premisleke. Premisleke iz različnih vetrov, ki se zbirajo v skupnih jadrnih, a še vedno piha jo vsak v svojo smer. Premisleke o delu kot konceptu in delu kot stanju. Tako o delu kot temelju moderne družbe kot o njegovih obstoječih vzorcih. Vsekakor ne trdimo, da gre za celoten pregled problematike; če smo zares iskreni, gre za predstavitev premislov tistih, ki so svoj čas prilagodili tako, da so (brezplačno) predstavili svoj pogled na zadevo.

Razprava seveda ni zaključena; šele začela se je, saj smo pred velikimi spremembami na področju delovnih procesov kot tudi samega pojmovanja dela in njegovega plačila. Danes je mesto dela že kjerkoli; ne gre več za nekaj fiksnega – ne časovno ne prostorsko. O tem pričajo sama Razpotja, saj se naše uredništvo večinoma sestaja prek spleta in venomer išče nove načine financiranja, tako kot mnogi drugi podobni projekti, namenjeni razširitvi polja javnega. S tem pa tudi vzamemo v zakup, da bomo obstajali, dokler bo našim bralcem to v interesu. Dokler bodo tisti, ki razmišljajo drugače od vznejevoljenega gospoda iz naše anekdote, razumeli, da so za ohranjanje širine javne razprave odgovorni tudi sami.

Torej za trenutek odložite delo in se lotite Razpotij, ki so pred vami.

Naslovnica in tematske ilustracije: **Julijana Božič**. Iz slikarstva je diplomirala na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani. Svoja dela je predstavljala na skupinskih in samostojnih razstavah, delavnicah in seminarjih. Posveča se predvsem ilustracijam za otroško literaturo (Mladinska knjiga) in periodične publikacije (*Tribuna*).

Revija izhaja s finančno pomočjo Mestne občine Nova Gorica in Javne agencije za knjigo RS.

JAK

ZAHVALJUJEMO SE VSEM, KI STE NAM S PROSTOVOLJNIM DELOM IN DONACIJAMI OMOGOČILI IZID TE ŠTEVILKE.

delo

- 04** Mitja Jančar **Ecce, homo laborans!**
- 07** Anže Dolinar **Kratka zgodovina teorije vrednosti**
- 11** Rok Plavčak **O delu, ideologijah in alternativah**
- 18** Primož Turk **Managirati in biti managiran**
- 22** Igor Bijuklič **Kako razumeti podjetništvo danes**
- 26** Aljaž Bašin **Večno vračanje umazane posode**
- 30** Lea Kuhar **»Vsi bi študirali, nihče ne bi delal«**
- 34** Borut Brezar **Obrazi prekarnega dela**
- 38** Jerneja Grmadnik **Novinar kot samostojni podjetnik**
- 42** Luka Tičar **Je ekonomska odvisnost že dejavnik slovenskega trga dela?**
- 45** Katja Huš **V iskanju dela**
- 51** Igor Bagon **Novi obliki delovne pogodbe naproti intervju**
- 54** Rok Biček: **»Šolstvo sem zapustil – moje poslanstvo je film.«** komentar
- 58** Aljoša Kravanja **Premier, prvi kritik**
- 59** Miha Kosovel **Dan, ko bom navijal za Barcelono** kavarna evropa
- 60** Will Fenton **Američan v Avstriji** goriška
- 64** **Goriški kulturi naproti** glosa
- 66** Aleš Maver **Star' fot'r** kultura
- 68** Jerneja Jezernik **Alma Karlin in Panamski prekop** recenzije
- 74** **Laibach: Spectre**
- 75** Basil Davidson: **Breme črnega človeka**
- 76** Aleš Praček: **Bilo je nekoč, resnično kot zdaj**
- 78** Dino Buzzati: **Šestdeset zgodb**

MNENJA IN KOMENTARJE TER ODMEVE NA
TRENUTNO TEMO POŠLJITE NA
urednistvo@razpotja.si
POIŠČITE NAS TUDI NA FACEBOOKU IN
TWITTERJU
https://www.facebook.com/razpotja
https://twitter.com/razpotja

*IMPRESSUM Razpotja številka 17, letnik V, jesenska izdaja • **Izdajatelj: DRUŠTVO HUMANISTOV GORIŠKE, XXX.** Divizije 13a, 5000 Nova Gorica • **Odgovorni urednik:** Miha Kosovel • **Glavna urednika:** Blaž Kosovel, Jerneja Grmadnik • **Uredniški odbor:** Aljoša Kravanja, Luka G. Lisjak, Katja Pahor, Matija Potočnik Pribošič, Erna Strniša • **Oblikovanje:** Katja Pahor • **Ilustracije na naslovnici in v tematskem sklopu:** Julijana Božič • **Ostale ilustracije:** Katja Pahor • **Fotografija na strani 69 in 70 sta v prostem dostopu na spletni strani commons.wikimedia.org. Fotografija na strani 77 je dostopna na flickr.com pod licenco CC BY-NC-ND 2.0** • **Lektura:** Jerneja Grmadnik, Mitja Jančar, Aljoša Kravanja, Luka G. Lisjak, Erna Strniša • **Naklada:** 1.500 izvodov • **Leto izida:** november 2014 • **Tisk:** Grafis Trade, d. o. o. • **Cena:** 0 EUR • **ISSN 2232-2582** • Revija je vpisana v razvid medijev Ministrstva za kulturo pod številko 1607 • **Komentarje na članke in odmeve na temo lahko pošljete na elektronski naslov uredništva: urednistvo@razpotja.si** • Brezplačno naročanje na revijo: **www.razpotja.si/naroci-se** • Če želite **oglaševati v reviji Razpotja**, pišite na elektronski naslov uredništva. • Izid revije sta finančno podprla **Mestna občina Nova Gorica in Javna agencija za knjigo RS.** • Revija Razpotja ne more izhajati brez vaše pomoči. **Zahvaljujemo se vsem, ki ste z donacijo omogočili izid te številke.** • Svojo podporo lahko izkažete tudi z donacijo na transakcijski račun Društva humanistov Goriške, odprt pri NKBM: **SI56 0475 0000 1549 723** ali s tem, da namenite 0,5 % dohodnine Društvu humanistov Goriške.

Revijo izdaja Društvo
humanistov Goriške.
Informacije o dogodkih in
aktivnostih društva dobite na
facebook.com/groups/dhgoriske/

Ecce, homo laborans!

Mitja Jančar

Hrepenenje po tostranski deželi izobilja, kjer ni niti lakote niti žeje in kjer je dovolj vsega, ne da bi za to bilo treba migniti s prstom, je ena najstarejših fantazij evropskega človeka, je kolektivni sen, ki se je porodil iz praznega želodca srednjeveškega človeka. Tu sta – obratno od biblijskega izročila, ki odreka hrano tistim, ki ne delajo – brezdclje in lenoba vrlini, delavnost in marljivost pa prezirani lastnosti. V Indiji Koromandiji žanje tisti, ki ne seje, največ denarja zasluži tisti, ki tudi največ spi, naokoli pa tekajo živali, že pečene in kuhane ter pripravljene za zaužitje, včasih celo z jedilnim priborom, priročno zapičenim v njihov hrbet.

Pri teh srednjeveških in novoveških fantazijah gre v bistvu za zrcalno projekcijo stanja tedanje družbe. Ni namreč naključje, da se je njihovo število v evropski družbi močno povečalo prav v 15. stoletju, torej nekako na prehodu iz srednjega v novi vek, ko se je spreminjal tudi odnos takratnega evropskega človeka do dela, posledično pa seveda tudi do njegovih nasprotij, namreč nedela, brezdclja, dolgočasje in lenobe. Delo v tem času postane izvor vrline in morale ter bistvo človekovega obstoja, brezdclje pa dobi negativen prizven in postane znamenje moralnega propada posameznika. Sum lenobnosti pa je poslej seveda najpogostejše padal prav na marginalne družbene skupine, kot so brezposelni, revni in berači.

Vendar pa ni bilo vedno tako. Pred novim vekom je bil namreč odnos do dela bistveno drugačen. Na splošno je veljalo, da se tisti, ki mora delati za svoje preživetje, ne more politično udeleževati, zaradi česar je dejansko reven. Delo je imelo tedaj prizven bremena, trpljenja in nesreče – latinska beseda *laborare* na primer pomeni mučiti se oziroma garati, s čimer se je enačilo delo in mukotrpnost, nedelo pa je imelo višjo kulturno in družbeno vrednost. Pri tem velja poudariti, da negativnega prizvena ni imela vsaka človeška dejavnost; tudi osebe višjega stanu so recimo lahko mizarile, trgovale ali pesnile, vendar pa niso smele biti mizarji, trgovci ali pa pesniki. Bistveno je bilo, da k temu niso bile primorane, te stvari so počele bodisi v prostem času bodisi za zabavo in ne za preživetje. Kaj se je torej zgodilo, da se je odnos do dela in njegovih protipomenk

v tem času tako spremenil? Krščanstvo je gotovo botrovalo spremembi odnosa do dela, in sicer ironično ravno v prepričanju, da je delo kot mukotrpnost dejavnost znak božje volje, ki si ga malodane mazohistično nalagajo verujoči, prav tako pa je bil pomemben pojav protestantske delovne etike. Vendar pa vera, sicer zelo pomemben del tedanje evropske družbe, pri predrugačenju odnosa do dela ni bila ključnega pomena, četudi je pri tem odigrala pomembno vlogo. Sama sprememba mentalitete verjetno ni nikoli dovolj, da bi prišlo do tako pomembnih pojmovnih premikov. Pri tem je šlo za popolnoma gmotne interese tedanje družbe, ki se je spopadala z novimi družbenimi razmerami, ki so bile posledice strukturnih sprememb tedanje družbe. Delo oziroma zagotavljanje eksistenčnih pogojev z delom tedaj postane bistvo človekovega obstoja. To je izraz spremembe etosa dela, ki se pod imperativi družbenih pritiskov prične spreminjati v poznem srednjem veku oziroma intenzivneje v zgodnjem novem veku, in sicer sprva zlasti v deželah in mestih, kjer so bili vplivi industrializacije občutnejši. Evropski prostor se je okoli leta 1500 soočal s pojavom rasti mest in tržnega gospodarstva, razslojevanjem družbe, razvojem kapitalističnega načina produkcije, migracijami prebivalstva v urbana središča ter obubožanjem širših slojev populacije. V deželah, kjer so se nahajala pomembnejša in večja mestna središča, so se spopadali s problemom vedno večjega pritiska selitev obubožanih množic, ki so se nadejale, da bodo tam našle boljše pogoje za preživetje. Posledično je seveda naraščalo število nižjih slojev mestnega prebivalstva, brezposelnih, beračev in klatežev, breme vzdrževanja teh ljudi, torej tistih delov prebivalstva, ki so se le težka ali se iz strukturnih vzrokov niso uspeli vključiti v nov način produkcije, pa so na svojih plečih nosile mestne oblasti in delovno aktivni sloji prebivalstva. Prispevanje k skrbi za revne, sicer običajna praksa srednjeveškega človeka, ki si je z dajanjem miloščin zagotavljal lasten duševni blagor, v tem času postane breme, saj z utečenimi prijemi niso uspeli zajeziti čedalje pogostejše revščine. Na eni strani imamo torej na prehodu v novi vek vedno večje število revnih in brezposelnih ljudi, na drugi strani pa vedno večje potrebe po delovni sili, ki jih je za potešitev svojih apetitov potrebovalo rastoče gospodarstvo. Rešitev se je zdela kot na dlani – te ljudi je bilo treba vključiti v delovne procese, da bi si lahko sami

kupovali hrano in obleko ter skrbeli za svojo družino, pomoč revnim pa je bilo treba racionalizirati, kar je v bistvu pomenilo, da je poslej ta pripadla samo tistim, ki so si jo po kriterijih (ne) zmožnosti za delo tudi zaslužili.

Voljni, a nezmožni za delo, torej stari, bolni in morda nekateri pohabljeni, so postali »dobri« reveži in so bili upravičeni do pomoči, tisti, ki so bili sposobni zanj, a so bili v očeh sodobnikov preprosto leni, pa so postali »slabi« reveži. Tako je nastal novi diskurz, ki je revščino, seveda pa tudi druge dele družbe, sodil skozi prizmo novega koncepta dela in na tem osnovani percepciji koristnosti za družbo – vzroke revščine so odslej sodobniki iskali v brezdelju in pomanjkljivi volji do dela, revščina pa ni bila več od boga dana usoda, temveč si je bil zanjo kriv vsak sam. Pri brezposelnih in revnih – in tako je še danes, kar bo vedel vsak, ki se je kdaj znašel na zavodu za zaposlovanje, kjer je treba vseskozi dokazovati, da si pripravljen delati oziroma, preprosto rečeno, da nisi len, sicer te iz sistema izločijo in te prepustijo lastni usodi – je vseskozi obstajal sum, da so preprosti lenuharji. Lenoba je bila, kot je v knjigi *Na kratko o dolgočasju, lenobi in počitku* (Analecta, 2012) zapisal Simon Hajdini, obvezna ideološka spremljevalka tistega, čemur bi nekateri rekli prvotna akumulacija kapitala, ki bi se, kot kaže, le stežka realizirala, če ne bi od vsepovsod začeli vznikat lenuharji v raznoraznih podobah. Tega, da obstoječe delo prepogosto ni bilo dovolj za preživetje, se sodobniki seveda niso zavedali ali pa tega preprosto niso želeli, temveč so iskali načine, kako bi osebe, ki se niso uspeli vključiti v nove produkcijske odnose, privzgojili k delu oziroma bolj moralnemu življenju. Postavljalo se je torej vprašanje delovnega disci-

pliniranja družbe – imperativi meznega dela, ponavljajoči se gibi pri delu ter stroga časovna disciplina, so bili namreč predindustrijskemu človeku neznanka, njegov življenjski ritem pa je bil drugačen in ni ostro ločeval med prostim časom ter delom. Človeška dejavnost ni bila prilagojena ekonomski racionalnosti, delali niso zavoljo zaslužka samega, temveč so poznali pojem zadostnosti – v tedanji agrarni družbi so delali toliko, da so zaslužili dovolj za svojemu stanu primerno življenje, in nič več. V novih razmerah pa je bil predindustrijski človek iztrgan iz tradicionalnega okolja in se je moral, hočeš nočeš, prilagoditi novim produkcijskim razmeram, in če mu to ni uspelo, so za prevzgojo oziroma privzem novega etosa dela poskrbele bodisi mestne bodisi državne oblasti. Skrajni simptom takšne disciplinarne tendence je pojav ustanov kaznilnic in prisilnih delavnic, nekakšnih predhodnic današnjih zapornih ustanov. S pojavom kaznilnic in prisilnih delavnic, ustanov, ki so v 16. stoletju začele nadomeščati dotlej običajno prakso fizičnega kaznovanja prestopnikov, se je pričelo obdobje intenzivnejše internacije marginalnih delov prebivalstva, ki se niso uspeli prilagoditi novim (delovnim) družbenim normam. V to ohlapno definirano skupino so spadali berači, potepuhi, stari in bolni ljudje, brezdomci, (vojni) invalidi, sirote, fizično in psihično zaostali, pijanci, razsipneži, dezertjerji, prostitutke in še marsikdo drug. Nikoli prej v zgodovini niso enačili tako raznovrstnih družbenih skupin, katerih edina skupna točka je bila ta, da si niso mogli z delom sami priskrbeti sredstev za preživetje. To so si tedaj sodobniki razlagali kot posledico moralne odpovedi, izmikanje poštenemu delu, ki se ga da preseči zgolj z dosledno vzgojo k delu – z internacijo v prisilni delavnici.

V srčiki delovanja takšnih ustanov je bilo delo kot prisilno sredstvo prevzgoje prestopnikovega subjekta. In točno v tej točki se delo v novoveških prisilnih delavnicah razlikuje od poprejšnjih oblik prisilnega dela, ki so ga sicer poznali že v antiki ter srednjem veku. Bistvena novost ni bilo prisilno delo samo, temveč tendenca, da bi kaznjenca s prisilnim delom poboljšali oziroma ga privadili na delo. Gre za nekakšno nasilno sredstvo izbijanja lenobe iz tistih obrobni družbenih skupin, za katere se je sumilo, seveda v luči novega odnosa do koncepta dela, da se jim preprosto ne da delati za preživetje in se raje zatekajo k »moralno oporečnim« taktikam preživetja, kot so kraja, beračenje, klatenje, kriminal, prostitucija, pobiranje miloščin itd. Prve takšne ustanove, in to ni bilo nikakršno naključje, so se pojavile v večjih mestih, namreč v Londonu ter Amsterdamu, ki sta bili tedaj pomembni trgovski in industrijski središči in kjer so bile potrebe po delovni sili velike, socialne razmere pa zaostrjene. Prevzgojna tendenca prisilnih delavnic se je tu spojila z ekonomskimi interesi mestnih oblasti, ki so si tako nadejale zagotoviti poceni delovno silo. Kmalu so se po teh ustanovah zgedovala tudi druga večja mesta evropskega prostora, njihovo število pa se je močno razmahnilo med izgradnjo absolutistične knežje oblasti, ko so se disciplinarne tendence združile z ekonomskimi interesi nastajajočih državnih tvorb. Produkt delovnega discipliniranja, osnovanega na novem etosu dela, pa je sčasoma, a zagotovo, postal moderni *homo laborans* oziroma delavni človek.

Če je v prvi fazi industrializacije prevladovala zunanja, represivna prisila neprilagojenih posameznikov k delavnosti ter številni predpisi, katerih cilj je bilo kaznovanje oziroma prepovedanje odstopov od pričakovanega vedenja, se *homo laborans* oblikuje šele tedaj, ko se iz delovne prisile porodi vrlina delovne morale in samodiscipline. To predpostavlja ponotranjenje abstraktnih kolektivnih vrednot, kot so pridnost, urejenost in varčnost, vrlin meščanskega izvora, ki so jih posamezniku posredovali preko ekonomskih prisil in vzgoje. Posameznik se tako delujočemu discipliniranju ni več mogel izogniti, saj se je zunanja prisila preobrazila v notranjo psihično instanco in je postala notranja avtoriteta posameznikove zavesti, preprosto rečeno, dokončno je ponotranjil novo delovno moralo, ki tedaj postane, in je še danes, bistvo njegove identitete in izvor samodiscipliniranja. Institucionalizirano prisilno delo, torej prisilne delavnice, so odraz točno te tendence – procesa socialnega discipliniranja širših slojev družbe in ustvarjanja *delavnega človeka*. Pri tem pa velja izpostaviti, da tu ne gre samo za

discipliniranje *od zgoraj navzdol*, torej namerne in premišljene aktivnosti fiktivnega sloja izkoriščevalskih oblastnikov, temveč predvsem za predruženje medčloveških odnosov, v katerih je delo dobilo nov pomen in katerih temelj je, prosto po Foucaultu, disciplinska tehnologija oblasti, ki ne zgolj sili, temveč se s prevzgojo subjektov zapisuje v mehka vlakna človeških možganov. Na tej točki delo dobi tisti pomen, ki se nam še danes zdi popolnoma samoumeven: postane nekaj izrazito pozitivnega in nepogrešljivega, nekaj, kar je praktično samo sebi namen, vsako nasprotovanje delu, torej brezdelje, dolgočasje in lenoba, pa malodane gnusno dejanje, ki venomer vzbuja sum nemoralnosti in družbene nekoristnosti.

Kot smo videli, sta imela modernizacija in napredek, ki imata iz nekega razloga venomer pozitiven prizvok, na prehodu v novi vek, ko se je svet počasi, a gotovo poslavljajal od srednjega veka, tudi temno stran. Razvoj novega načina produkcije, urbanizacija, razslojevanje družbe, večanje števila mezdnih delavcev in razvoj industrije so imeli tudi negativne posledice, na katere pogosto pozabljamo, a so sestavni del oblikovanja zavesti modernega človeka. Skrajni simptom spreminjajoče se družbe in odnosa do dela v novem veku so bile ustanove kaznilnic in prisilnih delavnic, represivnih ustanov groze, ki so gmotne interese večinoma meščanskih slojev ter državnih institucij združevale z represijo in tendenco socialnega in delovnega discipliniranja oziroma privajanja množic na nove družbene danosti, četudi s kruhom, vodo in bičem. Ta proces je bil ključen za to, da je srednjeveški človek naposled privzel novi etos dela, se odpovedal srednjeveški mentaliteti zadostnosti in se po sili razmer prilagodil novim družbenim razmeram. Tedaj se je rodil *homo laborans*, delo pa je postalo eden osrednjih pojmov človekovega bivanja. Šele ko bomo koncept dela postavili v zgodovinski kontekst in ga poskusili opazovati s kritične distance, si bomo morda lahko odgovorili, zakaj se delu še danes pripisuje takšen pomen, sploh v času gospodarske krize, zakaj skorajda nihče več ne ceni izobrazbe, zakaj tako mnogim z jezika zdrkne tista priročna oznaka lenuhar, ko govorijo o revnih, brezposelnih, družboslovcih itd. – mimogrede, vas to morda spomni na kaj, o čemer sem pisal zgoraj? – in zakaj se vedno številnejšim zdi koristna samo tista dejavnost, ki prinaša profit. Šele tedaj se bomo morda lahko vprašali o smiselnosti cenenege podjetništva ter iskanja svetega grala (podjetniške) inovativnosti, morda pa si bomo nekoč celo drznili podvomiti o dogmi, da je prav vsako delo smiselno in dobro. Morda pa so to samo pobožne želje »lenuharjev«. ●

Kratka zgodovina teorije vrednosti

Anže Dolinar

V spontani zavesti se delo ponavadi dojema kot tista človeška aktivnost, s katero se izpolnjuje takšne ali drugačne cilje. Predstave o tej aktivnosti so pogosto raznolike in vezane na specifične okoliščine tistega, ki te predstave producira ali reproducira. Kot je opazil že Hegel, je delo tisto skupno množici potreb, ki jih posredno zadovoljuje. Delo je tako že v osnovi abstrakcija, prav tako kot potreba v splošnem. Z delom ne zadovoljujemo neposredne potrebe, temveč ustvarjamo neko vrednost, s pomočjo katere bomo potrebo šele zadovoljili. Ko delam, se povnanjim v stvar, ta stvar pa je obenem nekaj, kar mi je tuje.

To je delo na splošni, abstraktni ravni, kot transhistoričen pojem. Da pa bi se ta pojem realiziral in dobil določen pomen, ga je bilo potrebno zastaviti historično specifično. Najbolj dovršeno je to uspelo Marxu, saj je pojem dela umestil v zgodovinsko specifičen kontekst in pokazal njegove bistvene določitve znotraj tega konteksta. Na tem mestu je pglavitno to, da nakažemo elementarno povezavo med delom in vrednostjo. Ta povezava je del tako intelektualne kot materialne zgodovine človeštva. Njene najbolj dovršene eksplikacije najdemo v objektivnih, delovnih teorijah vrednosti, ki začitajo polje politične ekonomije kot take. Kratek pregled zgodovine teorij vrednosti bom začel z razsvetljenko filozofijo.

Od moralne filozofije do politične ekonomije

Če pojem dela v intelektualni zgodovini postane zanimiv z razmahom kapitalističnega načina produkcije, za pojem vrednosti to ne velja povsem. V različnih oblikah se ta pojem pojavlja povsod, kjer se pojavlja filozofija, oziroma natančneje, kjer se pojavlja poskus premisleka in refleksije o naravi človeške skrupnosti. Tako se je o vrednosti govorilo kot o vrednoti, o tem, kaj je dobro, koristno, učinkovito in tako dalje.

Pregled je torej potrebno začeti s filozofijo, in sicer s tisto, ki je imela na politično ekonomijo najmočnejši vpliv – razsvetljenko filozofijo. Intelektualni zgodovinar Jonathan Israel razsvetljenko misel ločuje na radikalno in zmerno. Za radikalno razsvetljenje je značilen spinozistični monizem, torej

teorija ene substance, za zmerno razsvetljenje pa dualizem dveh substanc in harmonično razmerje med razumom in tradicijo (npr. pri Johnu Locku). Ta metafizična dihotomija spremlja razsvetljenje tekom njegove celotne zgodovine in vpliva praktično na vsa teoretska nestrinjanja med razsvetljenci. Eklatanten primer je klasična razsvetljenska ideja napredka, kjer radikalna linija zagovarja revolucionarno preobrazbo družbe, zmerna pa ohranja misel, da je napredek gnan od boga. Metafizična razprava dobi svojo materialno substanco v vprašanju o neenakosti, ki izide iz realne družbene situacije.

Razprave o neenakosti se v Franciji začnejo okoli leta 1760 in takrat nastane tudi moderna ekonomija. Njen nastanek povezujemo s trojico Anne-Robert-Jacques Turgot, Cesare Beccaria in Adam Smith. Vsi trije se ukvarjajo s produkcijo, ekspanzijo in obdavčitvijo bogastva. Prvi konflikt med obema filozofskima linijama povezujemo z intelektualnim sporom, poimenovanim *žitne vojne*, ki sledi lakoti, ki Francijo prizadene v letih 1769–1770, neposredno po 7-letni vojni. Zmerni razsvetljenci zahtevajo neobdavčeno trgovanje z žitom tako znotraj kot zunaj Francije, medtem ko radikalna struja zagovarja, da bi to povzročilo prevelike neenakosti in je zatorej moralno sporno. Tako nastane teoretski konflikt med Turgotom in Diderotom, ki se z leti zaostri. Diderot, Helvetius in d'Holbach skonstruirajo družbeno teorijo, ki je naperjena proti ekonomiji prostega trga Smitha, Turgota in Moralleta. Zmerno razsvetljenje ni doraslo situaciji in je brez pravih odgovorov. Medtem radikalni razsvetljenci poudarjajo, da je institucionalna neenakost tista, ki spodkopava moralni in politični red. Radikalna linija prevladuje vse do zadnje faze francoske revolucije.

Jasno je torej, da vprašanja o bogastvu in njegovi naravi izhajajo neposredno iz specifične družbene dinamike tistega časa, in da na njih vplivajo takratne filozofske razprave. Filozofske teme skupaj z razsvetljenstvom postanejo predmet družbene znanosti. Ker družbenih odnosov ne mediira več neka višja instanca, se začne iskati določujoče vzroke odnosov znotraj družbe. Teoretski razkol se iz področja morale počasi preseli na področje politične ekonomije, vprašanje vrednot pa se transfigurira v vprašanje vrednosti. Vprašanja enakosti, bogastva in revščine postanejo predmet premisleka. V tem kontekstu je seveda zanimiva ravno specifična situacija Škotske tistega časa,

saj se pojavi kot prostor, kjer radikalno razsvetljenstvo najde svojega največjega nasprotnika, hkrati pa politična ekonomija tu tudi najbolj neposredno izide iz moralne filozofije.

Škotsko razsvetljenstvo

Škotsko razsvetljenstvo je produkt razsvetljenske misli, o kateri smo že govorili, in specifičnih družbenih okoliščin. Gre za intelektualni odziv na položaj Škotske po letu 1688, še posebej po letu 1707, ko se z Anglijo združi v Kraljevino Veliko Britanijo. Vseeno pa je potrebno škotski fenomen postaviti v širši kontekst.

Z reformacijo se začne proces, ki človeškemu razumu počasi omogoči vse večjo avtonomijo od dogmatične teologije. Univerzalna oblast Cerkev nad družbenimi sistemi se lomi, v ospredje pa prihajajo premisleki, ki iščejo univerzalne principe, temelječe na človeški naravi. Imeni, ki ju tu velja omeniti, sta Hugo Grotius in Samuel von Pufendorf. Slednji je teoretiziral dve osnovni nagnjenji človeškega vedenja, in sicer: sledenje lastnemu interesu in nagnjenost k sodelovanju v družbi. Ti dve ideji pri njem postaneta naravna zakona, ki ju na Škotsko pripelje Gershom Carmichael, predavatelj na glasgowski univerzi. S Carmichaelom tisto, kar je prej veljalo za naravni zakon, postane moralna filozofija, saj med obojima ne ločuje. Kot profesorja moralne filozofije Carmichaela nadomesti Francis Hutcheson, ki postane mentor tako Davidu Humu kot Adamu Smithu. Moralna filozofija se tako kar naenkrat znajde v središču premisleka o družbenem bogastvu in začne svoj zgodovinski pohod po ekonomski znanosti.

Za primer lahko vzamemo Smithovo *Teorijo moralnih čutov*, kjer Smith vpelje predpostavko nevidnega opazovalca. Gre za idejo, da se o dobri ali slabi naravi naših dejanj učimo tako, da opazujemo obnašanje in dejanja drugih ter njihove reakcije na naše lastno delovanje. Naše dožemanje morale torej izhaja iz procesa družbene izobrazbe. Ključ za nadzor strasti posameznikov je torej v tretji osebi oziroma gledišču tretje osebe. Gre za stoisčno idejo, ki se ponovno pojavi v *Bogastvu narodov* kot sistem naravne svobode. S Smithom se zgodi premik v politični filozofiji, ki jo prestavi na teren moralne psihologije. Ko se Smith vrne iz Francije, kjer spozna fiziokratske teorije, se posveti trgovini. Pogoje za neodvisen razvoj posameznika najde prav v trgovini, hkrati pa odkrije trg, ki služi kot protiutež lastnemu interesu in kjer nepristrani opazovalec postane nevidna roka.

Splošna tendenca vodi k čedalje bolj oprijemljivi in znanstveni razlagi vrednosti. Politično ekonomijo kot privilegirano zna-

nost ustoliči ravno koncept vrednosti, ki je centralen tako moralni filozofiji kot ekonomiji. Z razvojem ekonomije kot znanosti se uvajata tako nova metoda kot terminologija. Od samega začetka je ekonomija težila k temu, da bi bila trda znanost in je zatorej iskala analogije v fiziki in matematiki.

Philip Mirowski trdi, da je politična ekonomija na Otoku nastala na podlagi specifične kartezijanske teorije vrednosti, ki jo razume kot fizično substanco. Nadaljuje, da je politična ekonomija svoje principe neposredno prevzela od fizike, saj je tisto, kar je v fiziki veljalo za zakon ohranitve energije, v ekonomijo preneseno kot zakon ohranitve vrednosti. Problem, ki nastane in ki ga bomo prikazali v naslednjem poglavju, pa je, da je s privzemanjem ohranitvenih zakonov nemogoče pokazati, kako delo in narava proizvedeta razširitev in povečanje vrednosti. To je problem, ki ga je izpostavil Marx in ga bomo orisali na koncu. Prej je nujno potrebno narediti ovinek prek t. i. marginalistične revolucije, s katero se rodi neoklasična ekonomika.

Marginalistična revolucija

Tako imenovano marginalistično revolucijo datiramo v leto 1870, čeprav njene korenine segajo v desetletje pred tem. Je teoretski refleks na revolucije leta 1848 in predvsem pariško komuno (1871). Gre za refleks, ki skuša zrušiti strukturo delovnih teorij vrednosti. Povezujemo jo s tremi imeni, in sicer Williamom Stanleyjem Jevonsom v Angliji, Leonom Walrasom v Švici in Carlom Mengerjem v Avstriji. V ekonomiji se marginalistična revolucija slavi kot zgodovinski premik, ki je ekonomijo osvobodil političnih premislekov in zgodovinske kontingence ter jo premaknil na pot prave, trde znanosti. Iz ekonomije se eliminira politiko in ekonomijo ustoliči kot tehnično disciplino. V resnici pa ta revolucija pomeni poslednjo fazo popolne ideološke degeneracije politične ekonomije. Tako kot pri klasični politični ekonomiji so tudi tu v resnici prevladovala predvsem napačno zastavljena vprašanja in ne toliko napačni odgovori, ki so le-tem sledili.

Noviteta, ki jo prinese marginalistična revolucija, je predvsem predstavitev potrebe po eksaktni določitvi cen. Nova metoda ekonomske analize se s problemom določitve cen sooči s pomočjo matematičnih modelov. Četudi se želijo znebiti teorije vrednosti, se marginalisti zavedajo, da je potrebna za določitev cen in ekonomijo v celoti. Marginalisti izumijo teorijo cen, ki temelji na subjektivni teoriji vrednosti – osnovi za marginalistično ali mejno teorijo vrednosti. Če bi poskusili marginalno teorijo vrednosti razložiti na kratko, bi lahko rekli, da cene na

trgu ne korespondirajo koristnosti blaga, temveč koristnosti zadnje enote blaga, ki je pridobljeno. Blago ima vrednost samo v pogojih, ko ga je malo. Cena, ki jo bo posameznik pripravljen plačati za določeno blago, bo ustrezala koristnosti marginalne ali mejne enote blaga. Ob tem je pomembno poudariti, da za marginaliste produkcija izpade iz sfere ekonomije in je označena kot preprost tehničen proces. Avstrijska šola celo naredi razliko med produktivnimi storitvami in blagom, kjer produktivne storitve nimajo nikakršne koristnosti, v kolikor

niso vpete v produkcijo koristnega blaga. Njihova koristnost je torej zgolj derivat.

Marginalistična teorija cen produktov je izpeljana tako, da izključuje historično specifičen okvir družbenih odnosov. Originalnost marginalizma leži v tem, da dozdevno demonstrira nadpovprečno uspešnost porazdelitve blaga v kapitalistični družbi. Marginalizem popularizira teorijo racionalne izbire in tako legitimira in naturalizira kapitalistični sistem kot tak. Trg je naraven in učinkovit racionalni instrument, razlika je

zgolj ta, da nevidno roko zdaj zamenja matematična legitimacija. Iz tega logično sledi, da če realno svet ne ustreza abstrakcijam marginalističnih predpostavk, to ni problem same ekonomske teorije, temveč problem samega realnega sveta, ki ga je potrebno popraviti in prilagoditi. Marginalistični model seveda dopušča odstopanja, na katera naletimo v realnosti. Bistveno pa je, da so ta odstopanja, družbene in zgodovinske kontingence, naključja, in ne strukturne lastnosti kapitalizma kot pri Marxu.

Od Pettyja do Ricarda in Marxa so bile prav vse teorije vrednosti objektivne. To pomeni, da je bila njihova začetna točka produkcija. Pojem vrednosti se je vedno vrtel okoli produkcije. Neoklasična šola pa meni, da je vrednost potrebno razumeti za vsako blago posebej. Ker marginalisti niso sposobni izraziti pojma uporabne vrednosti, njihova teorija zdrkne na kvantitativni izraz potreb, ki jih mora uporabna vrednost zadovoljiti. Začenjajo z individualnim karakterjem potreb in menjalno vrednost tretirajo kot subjektivni člen, ki povezuje posameznika in stvar. Neoklasična teorija ne trdi, da je tisto, kar je bistveno za določitev vrednosti, intenzivnost potrebe na sebi, temveč da je tisto, kar določa vrednost, zadnji fragment potrebe, ki ni zadovoljen (ali mejna koristnost). To je tudi razlog, da marginalistična šola ni bila nikoli sposobna razrešiti problema mejne vrednosti denarja in je zato vedno ostala dualistična, ter tako združevala subjektivno teorijo vrednosti z objektivno (kvantitativno) teorijo denarja. Problem de-

narja pa adekvatno poudari Marx, ki pokaže, da je denar univerzalni ekvivalent, blago, medij menjave in odraz družbenih produkcijskih odnosov.

Oris Marxove teorije vrednosti

Za sklepni del sem prihranil Marxovo teorijo vrednosti. Po eni strani zato, ker je tekst, ki se je začel s Heglom, smiselno zaključiti z Marxom, po drugi pa zato, ker je Marxova teorija v celoti v zadnjem času ponovno ne zgolj popularna, temveč tudi izredno smiselna za interpretacijo krize.

V najpreprostejši osnovni formuli Marxova delovna teorija vrednosti pravi, da je vrednost materializirano delo. Produkcijski odnosi med ljudmi v blagovni ekonomiji nujno privzamejo obliko vrednosti stvari in se pojavljajo v tej materialni formi. Družbeno delo je torej pri Marxu izraženo kot vrednost. Marxova teorija ne temelji na odnosih menjave, temveč na analizi odnosov produkcije, ki se izražajo v odnosih menjave. Vrednost je pri Marxu družben odnos med ljudmi, ki ima materialno formo in je povezan s procesom produkcije. Vrednost blaga je neposredno proporcionalna s kvantiteto dela, potrebnega za njegovo produkcijo. Pri tem pa je bistveno, da delo, ki ustvarja vrednost (produktivno delo), ni zgolj kvalitativno porazdeljeno znotraj družbe, temveč tudi družbeno izenačeno delo ali družbeno delo.

V kapitalistični blagovni ekonomiji se delo posameznikov ne kaže kot neposredno družbeno delo. Takšno postane zgolj zato, ker je izenačeno z nekim drugim delom, kar se zgodi tekom menjave. V menjavi pa so konkretne uporabne vrednosti in konkretne forme dela popolnoma abstrahirane. Tako se delo kaže kot abstraktno in družbeno potrebno delo. Marxova panta je ta, da bo vrednost blaga določala količina družbenega dela, potrebnega za produkcijo tega blaga. Torej kvantiteta abstraktnega dela. Če pa je vrednost odvisna od količine, to pomeni, da je ta količina odvisna od produktivnosti, katere povečanje bo zmanjšalo količino družbeno potrebnega dela in s tem vrednost enote blaga.

Predmet Marxove teorije vrednosti so odnosi različnih form dela v procesu njihove distribucije. Vrednost pri Marxu je izraz produkcijskih odnosov med ljudmi in kot taka družbena forma, ki karakterizira odnose, v katerih so stvari producirane. Kot sem že omenil, so o tem, da delo ustvarja vrednost, govorili že pred Marxom. Marxov doprinos je ta, da loči med materialno-tehničnim procesom produkcije in njegovo družbeno formo. Ker je blagovna produkcija orientirana k menjavi že

tekom procesa produkcije, je producent že pred samo menjavo svoj produkt izenačil z določeno kvantiteto abstraktnega dela. Marxova teorija vrednosti temelji na teoriji vrednostne forme kot materialnega izraza abstraktnega dela, ki predpostavlja existenco družbenih odnosov produkcije med avtonomnimi blagovnimi producenti. Temelji na teoriji distribucije družbenega dela. Stanje ravnovesja med vejami produkcije ustreza povprečni ravni cen, slednja pa je le teoretski koncept. Povprečne cene ne ustrezajo dejanskemu gibanju konkretnih tržnih cen, temveč jih razlagajo.

O Marxovi teoriji vrednosti je seveda moč povedati še marsikaj, a se bomo pri tem kratkem orisu ustavili. Tisto, kar to teorijo dela aktualno, je njen logično-historični karakter. Kapital je mrtvo delo, ki izhaja iz živega človeškega dela kot presežna vrednost, ki se v površinskih fenomenih kaže na različne načine. Dokler bo torej obstajal zgodovinsko specifičen način blagovne produkcije, bo veljal Marxov zakon vrednosti, kjer si v protislovju stojita uporabna in menjalna vrednost, kar se bo preko kriz kazalo v celotni ekonomiji.

***

Danes si v ekonomski znanosti nasproti po večini stojijo postkeynesovske in neoklasične teorije ter kombinacije obojih. Če prve predpostavljajo, da na celotno dinamiko gibanja vrednosti v družbi lahko vplivamo s produkcijo te vrednosti in politično regulacijo, se druge še vedno zanašajo na modele, kjer bi se red vzpostavil spontano in naravno. Oba pristopa karakterizirajo predpostavke o pojmu vrednosti, ki onemogočajo tako sintezo kot primerno razpravo o ekonomiji. Tako se govori o cenah, profitih, kapitalu, dolgu, obrestih in plačah, ne da bi se vse te fenomene integriralo v homogen logično-historični kontekst in pokazalo, na kakšen način se določajo in gibljejo. Protislovje obeh pozicij se najlepše odraža v spontanem konfliktu, kjer se zdi, da ne eni ne drugi strani prav nikoli ne zmanjka argumentov in protiargumentov. Prav vedno je nekje možno najti državno intervencijo in motenje spontanega reda in prav vedno lahko nekoga nekje obtožimo neoliberalnega zanesenjaštva, privatiziranja in napada na javni sektor.

V resnici pa konflikt odraža protislovje, ki je bilo v kapitalizmu prisotno vedno in se v zadnjem času zgolj zaostruje. Konflikt je odraz teoretske izpraznjenosti polja politične ekonomije, in kot kaže zgodovina in sem skušal namigniti tekom tega krajšega orisa, je ravno pojem vrednosti tisti, ki lahko ob resni in tehtni eksplikaciji začne polniti to teoretsko praznino in osmišljati katastrofalno situacijo, v kateri se je znašla naša družba. ●

O delu, ideologijah in alternativah

Rok Plavčak

Naša doba je, kot pravijo, stoletje dela; dejansko pa je stoletje bolečine, bede in pokvarjenosti.

Paul Lafargue, *Pravica do lenobe*, 1883

Več kot stoletje kasneje še vedno trdno z obema nogama stojimo v »stoletju dela«. Vsa nedavna stoletja so bila stoletja dela, stoletja bolečine, bede in pokvarjenosti. In prav nič ne kaže, da bi stopali v stoletje nedela. Delo je namreč v svoji vsakdanji in splošni pojavnosti zreducirano na golo nujnost. Delo je vseskozi bilo in veljalo za nujno, danes pa postaja še idealizirano. Vse velike ideologije nečistvujejo na oltarju dela. Splošna deklaracija človekovih pravic iz leta 1948 v 23. členu razglša, da ima vsakdo pravico do dela. Danes socialistična levica terja to pravico, čedalje glasneje donijo zahteve po polni zaposlenosti, na vseh frontah poteka borba proti strukturalni nezaposlenosti. Včasih so se borili vsaj proti preveč dela, danes se borijo za delo.

Celo najbolj leva politična opcija v Sloveniji »se odločno postavlja na stran dela«. Nasprotno se zagovorniki abolicije dela odločno postavljamo na stran nedela. Ta stran pa ne ostaja le pri terjatvi individualne pravice do nedela, temveč v radikalnejših variacijah zahteva tudi *polno nezaposlenost*. Koraki, ki jih zastavljamo, se začnejo s prevrednotenjem dela, ki bo delo ponovno pojmovalo kot nevredno človeka, profano, kot nujno nadlogo. Mi prvemu koraku pridružujemo še drugega: človeško delo želimo nadomestiti z nečloveškim, strojnim delom. Z iznajdbo robotskega dela postane abolicija človeškega dela mogoča. Dokler je človeško delo pogoj produkcije življenjskih potrebščin, bi bila odprava dela možna zgolj skozi odpravo potrebe, kar bi pomenilo odpravo telesnega metabolizma. Tako so nekdanji utopisti, ki so se zavedali skrajno nadležne narave dela, gradili totalitarizme askeze in minimalizirane potrošnje, da bi minimalizirali še nujno potrebno človeško delo.

Tehnoutopistična odprava dela

Bob Black v anarhoprimitivistični maniri ludistične revolucije predlaga zamenjavo dela z igro (lat. *ludus*). Mi predlagamo

anarho-tehnoutopistično abrogacijo dela. Nenazadnje je utopija »apokaliptično upanje«, tega pa v brezupnih časih apokaliptičnih scenarijev izrazito primanjkuje. Ludistov pa ne gre zamenjevati z ludisti-obrtniki, ki so ob začetkih industrijske revolucije razbijali statve in druge orodne stroje. Strahu ludistov, da nam bodo stroji ukradli delo, se je kmalu pridružilo navdušenje, da nas bodo osvobodili od dela in popeljali v novo ero izobilja za vse. Oscar Wilde je ob koncu 19. stoletja v svojem eseju *Človeška duša v socializmu* predlagal »suženjstvo strojev«, ki bi omogočilo neko socialistično, komunistično, neavtoritaro družbo, razcvet individualizma, kjer bi lahko vsakdo *ustvarjal* in živel le zase in ne za druge. Wilde je bil eden redkih, ki se je zavedal, da je delo, pa čeprav še tako vsestransko, razvejano in nasploh atraktivno zastavljeno, tegoba. Keynes je leta 1930 *tehnološko brezposelnost* označil za »začasno fazo nepri-lagojenosti« sistema in namesto uresničenja prerokbe totalne nezaposlenosti je večina »tehnološkega viška« v 20. stoletju res našla zaposlitev v novonastalih sektorjih neavtomatizirane industrije. Toda strah privržencev kralja Ludda šele postaja upravičen. Softverska revolucija bo bistveno drugačna, kot je bila industrijska, »[t]okrat bo sprememba prišla hitreje in učinkovala na večji del ekonomije. [...] [V]eč je sektorjev, ki izgubljajo delovna mesta, kot pa takšnih, ki jih ustvarjajo. In poglobliten aspekt softverske tehnologije pomeni, da celo tiste industrije in delovna mesta, ki jih ustvari, niso obstojna«, opozarja harvardski ekonomist Lawrence H. Summers. Tokrat se grožnja tehnološke brezposelnosti zares pojavlja. Ta grožnja pa je hkrati tudi potencialna rešitev, saj bo ob vse bolj naraščajoči brezposelnosti človeštvo prisiljeno v redefinicijo pomena dela za posameznikovo preživetje.

Epigramatik Antipater Tesalonski je na samem začetku prvega tisočletja opeval iznajdbo vodnega mlina, v katerem je videl stroj, ki bo osvobodil sužnje in človeštvo vrnil v »zlato dobo«. Aristotel je v avtomatizaciji strojev videl nadomestitev suženjstva: »Ko bi namreč moglo vsako orodje bodisi na ukaz ali pa po vnaprejšnjem predvidevanju opravljati svoje delo, kakor pravijo za Dajdalove kipe ali Hefajstove trinožnike, za katere pesnik pravi, da sami od sebe prišli na bogov bi zborišče, ko bi tako tkalski čolnički sami tkali in bi trzalice udarjale na kitaro, potem bi arhitekti ne potrebovali pomočnikov in gospodarji

ne sužnjev« (Aristotel, *Politika*). Tudi futurologi vseh dob so v strojih prepoznali sredstvo človeške osvoboditve, emancipacije od dela, zgodovina kapitalizma pa jih je napravila za orodje dominacije, izkoriščanja in zatiranja. Kot je Marx ugotovil, stroj v rokah kapitala odpravlja meje, ki jih trajanju delovnega dne postavljajo človeške omejitve. Stroji za razliko od človeka ne potrebujejo počitka. Vodni mlin in drugi stroji so res prinesli zlato dobo, toda ne sužnjem ali delavcem, temveč lastnikom strojev. Nove tehnologije imajo potencial nadomestitve človeškega dela, zato lahko razmišljamo o popolni odpravi dela, ne da bi se morali vrniti v predindustrijsko dobo. Obljuba stroja dela dolg in prihaja čas, ko ga lahko izterjamo. Kornukopija je na dosegu roke, doseg pa je odvisen od vprašanja avtomatizacije in podružbljenja celotne proizvodnje. S podružbljenjem proizvodnje mislimo tako na podružbljenje produkcijskih sredstev, se pravi instrumentov dela (mašinerij, tovarn, infrastruktur, zemljišč) in subjektov dela (naravnih resursov, materiala), kot tudi produktov produkcije. V svetu podružbljenih produkcijskih sredstev in avtomatiziranega dela, kjer vsi ljudje delajo enako – nič, ne izhajajo moralne zahteve po neenaki delitvi dobrin iz *varljive* zaslužnosti, temveč zgolj

iz potrebe. Varljive zato, ker prvič nimajo vsi enakih izhodišč, da bi postali zaslužni, in drugič iz zaslužnosti ne izhaja moralna pravica do gospodovanja drugim. Ko se delo dokončno neha, lahko ustvarimo nove, neekonomske, pravičnejše načine življenja, človeštvo pa bo naposled prešlo pod marxovsko kraljestvo svobode.

Prava narava dela

Hannah Arendt razlikuje med tremi osnovnimi načini človeškega dejavnega življenja: delo, ustvarjanje in delovanje. Delo je »tisto, ki zagotavlja preživetje posameznika in nadaljevanje življenja rodu; ustvarjanje vzpostavi umetni svet, ki je v določeni meri neodvisen od smrtnosti tistih, ki v njem prebivajo in zato njihovemu bežnemu bivanju nudi nekaj takega kot obstojnost in trajanje; delovanje pa, kolikor služi ustanavljanju in ohranjanju politične skupnosti, ustvarja pogoje za kontinuiteto generacij, za spomin in s tem za zgodovino« (Arendt, *Vita Activa*). Ne delati ne pomeni nič početi. Človek, ki ne dela, lahko ustvarja (pri čemer pa ne mislimo samo umetniškega ustvarjanja, temveč tudi rokodelsko in miselno ustvarjanje), lahko pa tudi (politično) deluje. Z vidika neoklasičnih ekono-

Poglavitna funkcija moderne ideologije dela je vzpostavljanje dominata dela. Njen namen je promocija dela in učinkovitega nadzorstva s strani nadrejenih, vsiljevanje pokorščine in obligacije, da zaposleni delodajalcu služijo po vseh svojih zmožnostih.

mij sta v uporabi izraza *delo* (*labour*) in *zaposlitev* (*employment*). Prostotržni kapitalizem postulira dejstvo, da mora biti človek, če želi preživeti, povezan z ekonomijo skozi trg in mora za preživetje delati (*labour*), biti tako ali drugače zaposlen (*employed*). »Labour«, torej delo, so vselej povezovali s težaško, nadležno aktivnostjo. Etimološko je povezano z muko, trudom, naporom, nadlogo, bedo in trpljenjem. Grška beseda za delo je *pónos*, kar označuje bolečino in napor. Zanimiva je še ena grška beseda, iz katere izhaja tudi slovenska beseda *delo* – *doulos*, kar pomeni suženj. V stari Grčiji je bilo delo primerno samo za sužnje. A danes je vsak delavec suženj dela. Za delo kot zaposlitev poznamo Slovenci tudi izraz »služba«, ki pa zaradi etimološke sorodnosti izrazom »služenje«, »služabnik«, »sluga«, »služinčad« in »služnost« izginja iz modernega besedišča. Ti izrazi namreč označujejo neko »neprijetno« lastnost dela, ki bi jo vsi skupaj najraje pozabili – oblastno razmerje, v katerem je človek (delavec) hierarhično strogo podrejen človeku (delodajalcu). Struktura razmerij na delovnem mestu je tako ena najbolj nedemokratičnih struktur, kar jih poznamo v današnji družbi. Nedemokratična razmerja zagotavlja disciplina. V habitatih dela vlada stroga disciplina, ki pomeni totalitaren nadzor nad delavcem na delovnem mestu: rutinsko delo, delovne norme, »štemplanje«, upravičevanje odsotnosti, disciplinski postopki in sankcije, neposredno in posredno nadzorstvo. Ista oblastnost, ki jo Foucault prepoznava v vojašnicah, šolah in zaporih, vlada tudi v tovarnah in pisarnah. V demokraciji naj bi ljudje bili vključeni v procese odločanja. Toda delavci si svojih vodij ne volijo sami, odločitev, ki se jih najbolj tičejo, ne sprejemajo sami, norm, ki jih morajo sami izpolniti, ne določajo sami. Hierarhija znotraj procesa dela je neprijeten relikv starih, tiranskih, nizkotnih časov. A suženjskega razmerja se delavci ne zavedajo povsem, čeprav vsi večkrat občutijo njegove posledice. Razlog te slepote je v tem, da s(m)o *interpelirani* v ideologijo dela – tekom stoletij se nas je prepričalo, da je delo, ki ga opravljamo, za nas nujno, obvezujoče, prek zakonov, pravnih aktov in pogodb o zaposlitvi pa tudi to, da je pravično. A za delavca delo nikakor ni pravično. Je pa delo v obliki zaposlitve zanj tako rekoč nujno, saj je to v glavnem edina oblika dela, ki

v kapitalistični družbi posamezniku omogoča preživetje. Delavci imajo izbiro, za katerega kapitalista bodo delali (ki pa se z večanjem rezervne armade brezposelnih manjša), večina pa nima izbire, da ne bi delala za kapitalista. V moderni družbi je delo (za nekoga drugega) postalo *sine qua non* posameznikovega preživetja. Pravica do dela je tako pravica, da si sami izberemo izkoriščevalca. Zato terjamo pravico do nedela, ki pomeni pravico do preživetja, ne da bi se nas eksploatiralo. A pri delu ne gre samo za nepravilnost izkoriščanja z ropom presežne vrednosti, pač pa tudi za samo naravo dela. Ogromno dela je namreč dolgočasnega, rutinskega, monotonega in kratko malo absurdnega. Kako se delo za tekočim trakom ali delo v strežbi razlikuje od polnjenja sodov brez dna ali od stalnega kotaljenja skale? Razlike so le v pojavnosti in intenziteti, *bistvo* pa je v vseh primerih eno in isto. Vse oblike pomenijo repetitivno delo, ki se nikoli ne konča. Delavec za tekočim trakom vse svoje delovno življenje sestavlja hladilnike, a ne sestavi niti enega hladilnika. Strežnica vsak delovni dan streže hrano, a nikoli ne postreže hrane do konca. Za delavca se s koncem izmene delo zgolj začasno prekine in naslednji delovni dan nadaljuje. Delo nima konca. »Današnji delavec opravlja vse dni svojega življenja iste naloge in ta usoda ni nič manj absurdna kakor Sizifova,« zapiše Camus. Upravičeno je označil Sizifa za »proletarca bogov«. Za *hubris* so bogovi kaznovali satira Marsija tako, da so ga živega odrli, kralja Sizifa pa za isto dejanje in še nekaj drugih zločinov na brezsmiselno kotaljenje skale v hrib. Nam, sodobnikom, se tovrstno repetitivno in infinitno delo kaže kot normalno, čeprav morda dolgočasno enolično in nekoliko duhamorno. Starim Grkom pa se je kazalo kot peklenska kazen za strahotne zločine, kot grozljiva patologija.

Novi pogledi, novi svetovi

Mnogi delavci so siti dela. Če naj delodajalci krotijo najupornejše delavce ter preprečujejo fluktuacijo, absentizem, plave ponedeljke, zamujanje in predčasno odhajanje z delovnega mesta, stavke, sabotaže, kiberlenarjenje itd., morajo vpoklicati tehnologijo *dizajna dela*, ki z mnogoterimi tehnikami *razvoja organizacije* (»job enlargement«, »job enrichment«, rotacija,

Nočemo odpraviti ustvarjanja in ustvarjalca, ampak delo in delavca, kajti samo prvo je v tej dihotomiji tisto človeško, s čimer se človek dvigne nad nujnost narave, nad naravo samo, s čimer daje smisel človeški existenci.

avtonomizacija dela itn.) dela delo znosno. »Velik del ideologije dela je usmerjen k prepričevanju ljudi, naj delo jemljejo resno, čeprav vedo, da je bedarija« (P. D. Anthony, *The Ideology of Work*, 2003). Poglavitna funkcija moderne ideologije dela je vzpostavljanje dominata dela. Njen namen je promocija dela in učinkovitega nadzorstva s strani nadrejenih, vsiljevanje pokorščine in obligacije, da zaposleni delodajalcu služijo po vseh svojih zmožnostih. Ti poskusi so bili tako učinkoviti, da je že pred krepkim stoletjem Lafargue govoril o »čudni norosti«, o »smrtonosni strasti do dela«, ki je obsedla delavce vseh narodov. V tem ideološkem deliriju so delavci z orožjem izterjali pravico do dela, pravico, da se jih izkorišča, pravico, da ostanejo sužnji. Da so včerajšnji reveži dela upravičili svojo mizerno existenco, so jo proglasili za sveto. Če se današnji reveži želimo rešiti mizerije, moramo oskruniti sakrosanktnost dela.

Ideja, da je eden poglavitnih problemov dela v njegovi enoličnosti, ni nova. »Kdor je samo človek pile ali peresa, je skopljenec,« je zapisal Marxov sodobnik Joseph Dejacque, toda iz tega ne bi smelo slediti, da mora vsak od nas postati človek pile in peresa. Človek pile in peresa je namreč dvakratni evnuh. Še pred njim je Charles Fourier želel delo napraviti privlačno: ko bo delo postalo šport, prijetno tekmovanje, pravi, bo vsakdo svoje delo »spremenil v praznik«. Kompetitivna delovna okolja so danes prej pravilo kakor izjema, a delo še vedno ni postalo praznik. To tudi ne more postati, saj je delo prekletstvo, ki ga je človeku naložila narava. Delo je »naravno stanje«, večni metabolični krogotok živalskega življenja, ki ga budizem razrešuje z nihilizmom, asketi vseh religioznih vrst z odpovedjo zemeljskemu, Nietzsche pa s sprijaznjenjem z vsemi platmi življenja (*amor fati*). Delo, na tem mestu minimalno definirano kot dejavnost, ki omogoča preživetje, je v starogrškem pogledu tako ravno tisto živalsko, kar imamo skupno z živalmi, in zato nečloveško. »Delati je pomenilo biti suženj nujnosti, zaslužjenost pa je bila v bistvu človeškega življenja. Ker so ljudje podvrženi nujnim življenjskim potrebam, lahko postanejo svobodni le, če si podredijo druge in jih s silo prisilijo, da skrbijo za njihove življenjske potrebe. Pasti v suženjstvo je bila usoda, hujša od smrti, ravno zato, ker se je s tem izvršila neka preobrazba v naravi prizadetega, skozi katero je iz človeka na-

stalo bitje, ki se ni razlikovalo od domače živali« (Arendt, *Vita Activa*). Delavec je *animal laborans*. Delo je, kar si človek deli z živalmi, a ustvarja lahko samo človek. Starogrški svobodnjak je izstopil iz narave tako, da je zagospodoval sužnjem, da so opravljali delo namesto njega, in s tem nujnosti. A moderni človek še ni izstopil iz narave; to bo naredil šele, ko bo v celoti odpravil človeško delo (ga nadomestil s suženjstvom strojev). S tem, ko je moderni človek ustvaril in prevzel še več fiktivnih, a v njegovem dojemanju povsem realnih potreb (osebni stil, zabava, simboli statusne samoprezentacije itd.), je postal še večji suženj nujnosti (oziroma suženj še večih nujnosti) in je s te perspektive še bolj poživaljen, še bolj pogreznjen v naravnost gonov in animaličnih instinktov. V primerjavi s starogrškim svobodnjakom je moderni človek-delavec zaslužjenec narave in bolj kakor svobodnjaku podoben grškemu sužnju, ki dela za lastno preživetje kakor tudi za preživetje gospodarja-kapitalista. Toda večino dela, ki je danes naloženo človeku, ne zapoveduje narava *per se*, temveč kapitalistični način produkcije in potrošnje.

Problem dela ni v tem, da je na svetu premalo dela, pač pa, da ga je preveč. Ne potrebujemo več dela, novih delovnih mest, večje produktivnosti in več produktov. »[P]otrebujemo izrazito skrajšanje delovnega časa, velikansko osvoboditev življenja od družbe kot tovarne, da bi lahko spet spletli tkivo družbenega razmerja. Pretrganje vezi med delom in prihodkom bo sprostito ogromno energije za družbena opravila, ki jih ne smemo več misliti kot del ekonomije, saj morajo znova postati oblike življenja« (Franco Berardi-Bifo, *Duša na delu*, 2013). Zato moramo poiskati alternativne, avtonomne, avtarkične oblike proizvodnje in potrošnje.

Vsi smo rojeni v ideologijo dela, preko katere delo (p)ostaja *kompulzivno*. S tem označujemo početje, za katero ima posemeznik močan, ponotranjen občutek patološke prisile. V vrtcih, šolah, cerkvah in doma nas učijo pridnosti, te kardinalne vrline idealnega delavca. Prestrašene matere in očetje sužnjeve učijo v dobri veri svoje hčere in sinove servilnosti ter podrejanja, naj ubogajo gospodarje, naj ne jezikajo in naj se ne upirajo. Radikalni konformizem je vedno varnejši od radikalnega upora. Vendar je ta »dobra vera« *mala fides*. V našem prepričanjskem

besednjaku se je nakotil mogočen arzenal frezeologemov, rečenic in pregovorov o vrednosti dela. Krščanska tradicija nam je postregla s postulatoma prisile: »kdor noče delati, naj tudi ne jé«, ki je do danes nekoliko spremenil svojo obliko. Slomšek v basni o murnu in mravljah zapiše aktualen cinični imperativ: »Kdor ne dela, naj tudi ne jé«. S to mizantropsko modrostjo se strinjajo prenekateri zaposleni; če ne drugega, se jim ob korozivnih frustracijah in gangrenoznih mukah, ki jim jih delo vsakodnevno povzroča, enostavno ne zdi pravično, da bi kdorkoli smel živeti, ne da bi trpel tako, kot morajo trpeti sami. Zato bi mnogi vse brezposelne najraje zaprli v *idealne hiše dela*, nagnali na prisilno delo, ker sami doživljajo svoje delo kot prisilno delo. Doktrina o lenobi kot smrtnem grehu je tipičen primer protinaravne, protizivljenjske sprevrženosti krščanske morale, o kateri ima Nietzsche toliko povedati. V prostranstvu narave teži celotna favna k varčevanju z življenjsko energijo in »dela« le toliko, kolikor je potrebno za preživetje. Človek pa mora delati, tudi ko zadosti vsem osnovnim življenjskim potrebam, ko zadosti nujnosti narave. Človek ne dela zato, da bi se dvignil nad živalsko eksistenco (temu služi ustvarjanje in delovanje, ne pa delo), temveč zato, da bi zadostil kompulziji. Delo je v naši družbi fiksirano prek želje, in če želimo odpraviti delo, moramo krotiti željo. Moralni ukaz, da moramo biti srečni prek izpolnjevanja intruziranih želja, je potrebno nadomestiti z novim, *antikirenaškim* pogledom na življenje. Iznajti moramo »nove radosti« in »nove skušnjave« (Pascal Bruckner, *Nenehna vzhičenost*, 2004).

Enega novih pogledov zajema »ekonomija darežljivosti«. Sloterdijk jo razlaga z vnašanjem ponosa v kapitalistično gospodarstvo, ki je sicer v prvi vrsti zvezano s pohleptom. Ekonomija darežljivosti odpravlja moderno etično prepričanje, da je vse na svetu potrebno vrniti, da nič ni dano ali prejeto zastonj. To prepričanje se odraža v krščanski ljubezni do bližnjega. Namesto nanjo nas Sloterdijk napotuje na Nietzschejevo »ljubezen do daljnega«, kjer zaradi prostorske in časovne distance med darovanim in darovalcem, prvi ne more drugemu ničesar povrniti. To bi pomenilo, da kapitalizem obrnemo proti njemu samemu, iz njega ustvarimo njegovo »najradikalnejše nasprotje« in šele iz takšne dovršitve »kapitalistične revolucije« poženemo »nov način gospodarstva« (Sloterdijk, *Srd in čas*, 2009). V našem primeru bi to pomenilo, da ne bi delali za plačilo, temveč *proti* plačilu, s tem pa bi delo prenehalo biti delo in postalo dar, akt dajanja, ki ničesar ne pričakuje v zameno. Ko bi strojno zadostili bistvene potrebe nujnosti, bi s sproščenim človeškim

potencialom človeško delo obstajalo zgolj v kapaciteti prostovoljnega dela, ki pa ne bi, kakor danes, nadomeščalo socialne praznine in institucije pridobivanja delovnih izkušenj, pač pa bi postalo pristen način življenja.

Delo kot poklicanost in poslanstvo

Danes je delo *definiens* človekove subjektivnosti, kar razkriva že seznanjevalni protokol: »Kaj delate? Kaj ste pa vi poklicu?«. Posameznik je definiran skozi poklic, je poklican. Šele pritrjujoč odgovor na družbeni klic ekonomske produktivnosti daje posamezniku družbeni pomen in relevantnost. *Ideologija interpelira individue v subjekte* tako, da jih nagovarja – kliče. Posameznik nanj odgovarja s poklicanostjo, poklicem. Šele ta, ki ima/opravljaja poklic, je polnokrvni subjekt, pravi član družbenega reda. Besede *poklic* in *poklicanost* kakor tudi *profesija* nosijo semantično izrazito religiozen naboj.

Abraham in Mojzes sta bila poklicana. Pavel je bil »po Božji volji poklican za apostola«. Vsi kristjani so poklicani. Izraz profesija (fr. in ang. *profession*), pomeni poleg poklica izpoved vere in pa zaobljubo, ki jo novic izreče ob vstopu v cerkveni red. Poklic tako pomeni zaobljubo, ki jo novinec izreče ob vstopu v družbeni red. Kdor nima poklica (oziroma ga ne more opravljati), nima poslanstva – stoji na obrobju dužbenega reda, z eno nogo zunaj njega. Izraza zaposlenost in zaposlitev izhajata iz besed po-slati in sta sorodna izrazu poslanstvo. Angel Gabriel je bil poslan, da oznani Krstnikovo in Jezusovo rojstvo, angel Rafael je bil poslan, »da odžene zlega duha Asmodeja«. Bog je poslal dva angela, da uničita Sodomo, tako kot je poslal svojega Sina na svet, »da bi se svet po njem rešil«. Angel (stgr. *angelos* in hebr. *malak*) dobesedno pomeni sèl, označuje nekoga, ki je poslan, da opravi nekaj namesto tistega, ki ga pošilja. Je božji zaposlenec in vse, kar dela, ne dela zase, temveč za nekoga drugega. Tako kot zaposleni ne dela zase, temveč za delodajalca. V evropski zgodovini je prišlo do radikalne premestitve pomena iz negativnega grškega pojmovanja dela kot mučnega, tegobnega, suženjskega početja k pozitivnemu, krščansko-religiozno nabitemu pojmovanju dela kot poklica(nosti) in poslanstva, kot nečesa družbeno obveznega in bistveno posameznika definirajočega. Semantično transpozicijo od dela kot zla k delu kot dobremu sedaj dohaja tudi premik v delavčevemu doživljanju dela – od dela kot muke k delu kot izpo(po)lmitvi.

Prevlada kognitariata

Delo je odtrgano od življenja, tako kot je od življenja odtrgan

delavec, ko menja svoj življenjski čas, najprej protislovno za dostojno življenje, nato pa za uresničitev umetno sproduciranih želj in psevdopotreb. Toda prav nič dostojnega ni v prostituciji duše ali telesa, v začasni smrti proletarca in stalni ugrabljenosti kognitarca (Bifo). Bifo postavlja nasproti proletariatu kognitariat, mi postavljamo kognitariatu nasproti »manualiat«, saj sta tako manualiat (manualni delavci, delavci, ki delajo z rokami, telesom) kot kognitariat (kognitivni, umski delavci, delavci, ki delajo z glavo) del proletariata, torej tistih, ki nimajo zemlje, bogastva, ki imajo samo svoje potomstvo (*proletarius*). Proletariat označuje politično-ekonomski status oseb, kognitariat in manualiat pa naravo dela, ki ga proletarci opravljajo. Tako manualec v rutinsko, mehansko delo vpreže svoje telo in pošlje svoje možgane na pašo, kognitarec pa na delo »pošlje« svojo dušo in svoje delo živi – življenje zamenja za delo. Narava kognitivnega dela je večinoma takšna, da kognitarci odnašajo delo še domov, kjer vse proste popoldneve, večere in noči nadaljujejo z opravljanjem dela – tipkajo, prevajajo, študirajo, pišejo, vnašajo in preverjajo podatke, se mrežijo, izpopolnjujejo, nadgrajujejo znanje in veščine, so vselej dosegljivi, priključeni na medmrežje, ažurni, informirani in stalno prosti za novo delo ali še več dela. Manualec je od svojega dela ločen, pri kognitarcu pa pride do popolnega zlitja z delom. Delo kognitarca ugrabi in postane njegovo pravo življenje. Gre za obliko stockholmskega sindroma, kjer je talčeva (delavčeva) navezanost na ugrabitelja (delo) tako intenzivna, da se ugrabljeni niti ne zavedajo svoje ugrabljenosti. To pomeni poslednjo evolutivno stopnjo dela kot *rapture*. *Raptura* (eng. *rapture*) je izraz za religiozno zamaknjenost, prevzetost, za religiozno ekstazo, hkrati pa v arhaičnem smislu *raptura* (lat. *raptura*) pomeni ugrabitev, rop, posilstvo. Dvojica ugrabljenost-zamaknjenost odlično opisuje naravo kognitivnega dela.¹ Medtem, ko so manualci svoje »manualno« delo venomer doživljali kot muko in je to doživetje porajalo revolucionaren potencial, pa kognitarci svoje delo doživljajo kot rapturo, kot močno religiozno ekstazo (pomislimo samo na frazo »I love my job!« v še bolj zaostrenem prevodu »Obužujem svoje delo!«, na poklicno kot osebnostno rast, na delo-

holizem, na prisilno upokojevanje). Zato bo kognitarec vedno znova pristajal na še tako socialno nevarne pogoje in oblike zaposlenosti. V zamaknjenosti in prevzetosti z delom sta upor in revolucija impotentna. Še več, kognitarec aktivno nasprotuje, bori se proti zunanjim in notranjim pritiskom, da bi se odpovedal svojemu delu. To je zanj tako, kakor da bi se odpovedal svojemu življenju. Skozi svoje delo se kognitarec namreč samodrojema, samoaktualizira, samorealizira. Seveda se tudi ustvarjalec (umetnik, filozof, znanstvenik ...), ki ni kognitarec (se pravi, ki ni delavec in za svoje ustvarjanje ne prejema nobenega plačila), samodrojema in samorealizira skozi lastno početje. Ker je ustvarjanje njegov najintimnejši *modus vivendi*, je ustvarjalec najranljivejši za rapturno nadomestitev (ustvarjalnega) življenja z (izkoriščanim) delom.

Delo ni ustvarjanje, čeprav ustvarjanje danes tendira, da prevzame lastnosti dela. Delavec dela, umetnik in rokodelec pa ustvarjata, čeprav želi kapitalizem preobličiti današnjega umetnika in rokodelca v delavca. Ko ustvarjalec prejme za ustvarjanje plačilo za preživetje, ko preživetje postane odvisno od ustvarjanja, ustvarjanje preneha biti ustvarjanje in postane delo, sam pa postane delavec, kognitarec.² Ustvarjalec (kamor bomo prišteli tudi misleca, filozofa v širšem pomenu) je za preživetje pogosto primoran pristati na prekarne mikrozaspolitve in ustvarjati po naročilu. Ustvarjalec torej lahko ustvarja/dela le, kolikor se njegove stvaritve ekonomsko zanimive, v nasprotnem primeru mora ali delati nekaj drugega za preživetje in ustvarjati v prostem času ali životariti. Obstaja pomembna distinkcija med umetnikom/mislecem delavcem in umetnikom/mislecem ustvarjalcem, ki mu za preživetje ne bi bilo (ali v redkih primerih ni) potrebno delati; prvi je prisiljen v številne raznorodne in večkrat hkratne mikrozaspolitve, pri čemer mora lastno početje prilagajati željam naročnikov in trga, drugi pa je v svojem početju popolnoma avtonomen, sledeč zgolj ustvarjalnemu srcu in umu. Cankar je v paradoksalnem boju za profesionalizacijo pisateljstva to zaobjel s stavkom, da »umetnik, ki se prilagodi, ni več umetnik« (Cankar, ZD 15, 1972). Ustvarjalec ostaja ustvarjalec samo, če ostaja avtonomen. Ustvarjanja in

1 Po rimokatoliški, luteranski, kalvinistični in pravoslavni eshatologiji pomeni raptura preprosto vstajenje mrtvih ob koncu sveta. Predvsem v eshatologijah novejših fundamentalističnih krščanskih denominacij pa izraz označuje dogodek, ki se bo zgodil pred koncem sveta, opisanem v Razodetju. Skupina izbrancev bo pred ali med »veliko stisko« (tribulacijo) ugrabljena, vzeta v nebesa in izvzeta od poslednje sodbe na zemlji. (Gl. Apd, 8,39; 2 Kor, 12,2-4; 1 Tes, 4,17; Raz, 12,5)

2 Rokodelec je bitko z industrijo izgubil in ga tukaj puščamo ob strani. Od umetnika se razlikuje v tem, da v izdelku izraža le svojo tehnično veščino, umetnik pa »poda v vsakem umotvoru sebe samega« (Cankar, ZD 24).

umetnosti ni mogoče profesionalizirati (narediti za poklic), saj s profesionalizacijo postaneta proizvodnja, delo. »[U]metnik ni delavec po svojem stanu in poklicu, umetnina ni delo, ki ga je treba pošteno plačati« (Cankar ZD 24, 1975). Zato tudi ne zagovarjamo profesionalizacije ustvarjanja – ta pomeni njegovo ponižanje v animaličnost, temveč želimo pretrgati odvisnostno vez med delom in življenjem, s tem pa tudi vez med ustvarjanjem in delom.

Nočemo odpraviti ustvarjanja in ustvarjalca, ampak delo in delavca, kajti samo prvo je v tej dihonomiji tisto človeško, s čimer se človek dvigne nad nujnost narave, nad naravo samo, s čimer daje smisel človeški eksistenci.

Eksploatacija nekdanjega proletariata (ki ga je primarno zastopal manualiat) je očitna in artikulirana, nasprotno pa je eksploatacija kognitariata skrita in zatajevana. Manualno delo koncentrira manualne delavce v točkah združitve (tovarne kot fiksni prostori solidarizacije), postavlja jih v medsebojno fizično bližino, ta pa jim omogoča sodelavstvo, občutja solidarnosti, sopripradnosti, povezovanje in samoorganizacijo naproti izkoriščevanju kapitalistov. Kognitivno delo pa kognitarce difuzira, atomizira, oddaljuje drug od drugega. Proces takšnega dela narakuje kognitarcu osamitev, popolno samostojnost/osamelost in vertikalno komunikacijo. Tipičen kognitarce sedi sam za svojim računalnikom, nima bližnjih sodelavcev ali pa je z njimi v sovražnem, konkurenčnem boju, v procesu dela komunicira edino s svojim nadrejenim.

Delo kot »raptura«

V 21. stoletju se je paradigma dela kot fizičnega dela spremenila, delo postaja nematerialno, mentalno, kognitivno. Tehnološki razvoj manualno delo neobhodno nadomešča s cenejšim avtomatiziranim delom, novi, s tehnologijo pogojeni sektorji pa odpirajo mesta kognitivnemu delu. Posledično manualiat

izginja, proletariat postaja kognitariat. Rapturno delo, disociacija kognitariata, entropija solidarnosti, onesposobljen revolucionarni in subverzivni potencial ter prekarnost so poglobilne značilnosti oblike dela, ki bo v prihodnosti prevladovala nad vsemi drugimi oblikami. To pa so značilnosti, ki upravičeno vzbujajo dovolj razlogov za skrb in še več za snovanje novih svetov, *takšnih, kjer delo ne bo narekovalo človeške eksistence.*

Ideologija dela vidi človeka le kot delavca. Ostale človeške lastnosti in bistvenosti razume kot akcidence. Pokazali smo, da delo ni tisto bistveno človeško, temveč je to ustvarjanje. Potrebno je dodati, da ustvarjanje ni *edino* bistveno za človeka; starševstvo, partnerstvo, prijateljstvo so za marsikoga, ki je tudi umetnik, filozof, profesor, kognitarce, manualce ali brezposeln, bistveni atributi in ne zgolj akcidence. Obstaja cela kopica atributov, ki so njihovim nosilcem bistveni, ideologija dela in z njo prežeta družba pa jih vidijo kot hobije, kratkočasenje ali kaprice, torej kot akcidence.

Zakaj bi v moralnem spektru delo bilo pomembnejše od posameznikove strasti npr. ornitološke? Takšno je s stališča ekonomije, a ekonomija ni nikdar tolerantna in moralna. Strasten kolesar, filatelist, sprehajalec ali pa lastnik ljubljenska, je v psihološkem smislu prav tako ali še bolj prazen in oškodovan brez svojega kolesa, znamk, gozdnih poti ali psa, kakor je prazen in oškodovan deloljubec, ki ga odpustijo. In ideologija dela spreminja vse delavce v deloljubce (najučinkoviteje pa ustvarjalce) ter odpravlja akcidence. Celokupni kognitarce, ki ljubi svoje delo, je odtujen od sebe preko dela. Človek ni zgolj svoje delo oziroma bi moral imeti možnost, da to ne bi bil. Rapturna narava kognitivnega dela kognitarcu ravno to onemogoča. Človek mora imeti realno možnost in čas, da jo realizira; da je družinski človek, ljubeč starš, dober prijatelj, športnik, vrtnar, ustvarjalec, kontemplator ali karkoli pač želi sam biti. To pomeni biti svoboden. ●

Kolikor naročnikov, toliko pik ...

Če bi vsak izmed naročnikov revije Razpotja letno doniral 10 evrov, nam ne bi bilo potrebno skrbeti, da nam ne bi uspelo plačati stroškov tiska.

razpotja.si/donirajte

Managirati in biti managiran

O aktualnosti Taylorjevega znanstvenega managementa

Primož Turk

Danes se zdi govoriti o znanstvenem managementu Fredericka Winslowa Taylorja nekaj zastarelega, ukvarjanje z njim pa zgolj starinarsko opravilo. Sicer so mnogi morda že slišali za Taylorjevo ime, še več jih je slišalo za taylorizem, tisti bolj kritični pa celo za »mehanizacijo delavca« (Gramsci). V vsakem primeru se zdijo to stare zgodbe, vezane na začetke težke industrije v ZDA (jeklarska, orožarska, pozneje avtomobilska ...), ki nimajo več veliko skupnega z našim časom.

V enem oziru je to res; kdor danes išče pri Taylorju tehnike managiranja, ki naj bi jih neposredno apliciral na današnje delavce z namenom, da jih požene v učinkovitejše in produktivnejše opravljanje dela, bo našel bolj malo uporabnega. No, če se ukvarja s poceni produkcijo, kjer predstavlja strošek fizičnega dela, pravzaprav garanja, poglobitni strošek, se bo mogoče še vedno našlo kaj uporabnega. Če pa se ukvarja s sofisticiranimi produkcijskimi procesi, kjer je postalo fizično delo obrobnega pomena, ali če se ukvarja s storitvami, bodo Taylorjevi prijemi zalegli bolj malo. V čem je torej aktualnost Taylorjevega znanstvenega managementa?

Vseprisotnost managementa

Mogoče velja začeti premislek o aktualnosti Taylorjevega znanstvenega managementa iz neke druge smeri. Morda velja začeti celo z nekaterimi empirično preverljivimi dejstvi. Bralka in bralec se lahko denimo poskusita prijaviti na razpis (naj bo lokalni, občinski, državni, evropski – vseeno), ne da bi navedla vizijo, cilje in poslanstvo organizacije, ki se prijavlja. Če ste študent, lahko poskusite kandidirati za sredstva študentskih organizacij, ne da bi navedli cilje in operativni načrt. Če ste iz akademskih krogov, lahko poskusite akreditirati študijski program, ne da bi navedli jasno določene cilje, strategije, poslanstvo in vizijo fakultete. Če ste iz gospodarstva, lahko poskusite zaprositi za kredit, ne da bi navedli, kakšni so cilji in kakšna je vizija vašega podjetja. Tovrstnih spraševanj je sicer res mnogo, a odgovor je vedno enak: če nimate jasnih ciljev, če nimate izoblikovanega

poslanstva, če vaša organizacija nima vizije in strategije, vas ni, ne obstajate. Ali rečeno drugače: če niste na način managementa, vas ni ali pa vas v kratkem ne bo.

Če ste mogoče bolj raziskovalno naravnani, lahko izvedete tudi nek drug poskus: vzemite si urico časa in »poguglajte« malo po spletnih straneh, pojdite recimo na spletno stran bencinskega servisa, kemične čistilnice, gradbenega podjetja, bolnišnice, mesnopredelovalnega obrata, univerze, pogrebne podjetja, politične stranke, fakultete ... Izberite katerokoli spletno stran, vedno boste naleteli na en-in-isti diskurz, na managerski diskurz vizij, poslanstev, ciljev, strategij, smotrov, operativnih načrtov ...

Ali ste mogoče že kdaj slišali, da niste dovolj učinkoviti, ali pa da občina, vlada, država niso dovolj učinkovite? Ali ste že slišali za to, da Slovenija potrebuje novo vizijo, če se da, takšno, ki bo potegnila voz iz krize? Ali ste že kdaj slišali za timsko delo, za motiviranje zaposlenih, za človeške vire in resurse, za znanjske delavce (*knowledge workers*), za družbo znanja, za to, da so samo matematiki tako naivni, da mislijo, da je dva plus dva štiri, ko pa je v resnici vsaj pet, saj gre vendar za sinergijske učinke seštevanja?

Seveda vsega tega ne moremo naprtiti Taylorju in njegovemu znanstvenemu managementu, saj je večina omenjenega diskurza poznejšega izvora in izhaja predvsem iz del Petra F. Druckerja. V čem je torej relevantnost Taylorjevega znanstvenega managementa? Na najsplošnejši ravni rečeno: preprosto v tem, da je začetnik in tako rekoč oče managementa. S Taylorjem in šele s Taylorjem se začne management, najprej pod imenom znanstveni, a vendar že management. Ukvarjanje s Taylorjem torej pomeni ukvarjanje z začetki, izvori in temeljnimi principi managementa. In če je res, da živimo v času, ki je iz vseh smeri prepleten z managementom, managerskim diskurzom, z managerskimi načeli in tehnikami, je ukvarjanje z začetki in začetno paradigmo managementa še kako relevantno.

Da pa je Taylor nadvse relevanten tudi za današnji, »druckerjevski« management,¹ nam pove kar Drucker sam, ko pravi, da bi morali z današnjimi znanjskimi delavci (*knowledge workers*) storiti nekaj podobnega, kar je svoj čas uspel storiti Taylor z

Taylor ni bil osamljen v svojih prizadevanjih. Njegov trud je denimo že zelo zgodaj opazil tovariš Lenin, ki je management videl kot nevtralno tehniko, ki jo je mogoče uporabiti tudi za »plemenite cilje«.

manualnimi delavci, ki jih je zdresiral do stanja maksimalne učinkovitosti. Seveda se je stanje stvari spremenilo in Druckerjeve znanjske delavce je treba drugače managirati, a še vedno managirati; prav tako kot je bilo treba svoj čas managirati Taylorjeve manualce. In to, kar zaživi s Taylorjevim znanstvenim managementom, je, na najbolj splošni ravni rečeno, zamisel, da je potrebno ljudi upravljati – to se pravi, managirati. Ali kot je nadvse lepo povedala Taylorjeva sodelavka, Lillian Gilbreth: managirati in biti managiran. Po drugi strani pa pripiše Drucker Taylorju tudi univerzalno veljavo, ko ga uvrsti ob bok Darwinu in Freudu, kot tistega tretjega, ki je ustvaril svet, kot ga poznamo. Ne Marx, pravi Drucker, Taylor je tisti tretji, on je tisti, ki je ustvaril delovna mesta, ne pa Marx. Kakorkoli, dejstvo ostaja, da je Taylor začetnik managementa in s tem same zamisli managiranja ljudi, s tem pa je še vedno in še kako naš sodobnik.

Taylorjevi Principi znanstvenega managementa

Toda pogledajmo si najprej, o čem sploh govori Taylor v svojem delu *Principi znanstvenega managementa* (delo bo predvidoma izšlo v slovenskem jeziku še v letošnjem letu, pri Založbi Fakultete za management v Kopru). Večino teksta sestavljajo nešteti primeri opisa »dobrih praks«, aplikacije znanstvenega managementa na posamezna podjetja in delavnice. Prvi in nemara najznamenitejši primer je vpeljava principov znanstvenega managementa v Železarni Betlehem, kjer se je skupina delavcev ukvarjala s pretovarjanjem surovega železa. Glavni protagonist zgodbe je bil delavec Schmidt, za katerega Taylor pravi, da je bil goveji tip človeka, neke vrste konj garač. Med drugim je znal Schmidt visoko ceniti vsak dolar, saj se mu je zdel peni velik kot vagonsko kolo. To se je zdelo Taylorju še posebej pomembno, saj je njegov znanstveni management tudi drugače motiviral, kot motivira Druckerjev, a je še vedno motiviral. Ker od

1 Za Petra F. Druckerja bi lahko brez težav dejali, da je najpomembnejši pisec s področja managementa. V dobrega pol stoletja je izdal kar 39 knjig, od katerih je večina namenjenih prav vprašanju managementa. Managementa, kot ga poznamo danes, bi brez Druckerja pravzaprav ne bilo.

Schmidta ni bilo pričakovati, da bo čutil pripadnost Železarni Betlehem ali da se bo samouresničeval pod pezo železnih ulitkov, ga je Taylor motiviral bolj elementarno, z denarjem. No, tega Schmidta je Taylor, s pomočjo tehnik znanstvenega managementa, naučil, kako se dnevno pretovori 47 ton surovega železa, namesto poprejšnjih 12,5 tone. Ker ima Taylorjev opis pogovora z Schmidtom celo neko literarno razsežnost, ga velja vsaj deloma navesti:

Taylor: Vidiš tisti voz?

Schmidt: Da.

Taylor: Torej, če se visoko ceniš, boš jutri ta kup surovega železa pretovoril na ta vagon za 1,85 \$. In zdaj se zbudi in odgovori na moje vprašanje. Povej mi, ali se visoko ceniš ali ne?

Schmidt: Dobim 1,85 \$, če pretovorim ta kup surovega železa na tisti vagon?

Taylor: Da, seveda dobiš, in vsak dan boš dobil 1,85 \$, če boš pretovarjal tak kup surovega železa čez celo leto. To dela človek, ki se visoko cen, in ti to dobro veš, prav tako kot jaz.

Schmidt: Dobro, to je v redu. Jutri lahko natovorim to surovo železo na vagon za 1,85 \$ in dobim jih vsak dan, ali ne?

Taylor: Seveda dobiš, seveda dobiš.

Schmidt: Dobro, torej, jaz sem človek, ki se visoko ceni.

Taylor: Čakaj zdaj, čakaj. Ti dobro veš, tako kot jaz, da človek, ki se visoko ceni, dela točno tako, kot mu je rečeno, od jutra do večera. Si že videl kdaj tega človeka?

Schmidt: Ne, še nikoli ga nisem videl.

Taylor: No, če si človek, ki se visoko ceni, boš jutri delal natančno tako, kot ti bo ta človek rekel [Taylorjev pomočnik, op. a.], od jutra do večera. Ko ti bo rekel, da vzdigneš kos železa in hodiš, ga vzdigneš in hodiš, in ko ti reče, da se usedeš in počivaš, se usedeš. In tako delaj cel dan. In ob tem brez negotovanja. Človek, ki se visoko ceni, dela tisto, kar mu je rečeno, in to brez negotovanja. Ali razumeš? Ko ti ta človek reče, da hodiš, ti hodiš; ko ti reče, da se usedeš, se ti usedeš in brez negotovanja. Torej, pridi jutri zjutraj na delo sem in še pred večerom bom vedel, ali si človek, ki se visoko ceni ali ne.

In tako je Schmidt, ki še nikoli ni videl človeka, ki se visoko ceni, postal človek, ki dela točno tako, kot mu je rečeno, od ju-

tra do večera, in ko mu je rečeno vzdigni, vzdigne, ko mu je bilo rečeno sedi, sede, na koncu pa je odnesel domov svojih 1,85 \$. Seveda so ti primeri lahko zabavni, in takšni tudi so, a Taylor je mislil krvavo resno. Po vpeljavi znanstvenega managementa je pogosto polovica ali več delavcev ostala brez dela, saj je toliko povečal učinkovitost in produktivnost, da so preostali delavci opravili tako svoje kot tudi njihovo delo in še kaj za nameček. Kljub temu je zatrjeval, da vpeljava znanstvenega managementa ne pomeni odpuščanja ljudi, ampak jih samo prerazporeja iz ene tovarne v drugo. Če denimo niso dovolj učinkoviti kot nosači surovega železa v Železarni Betlehem, lahko še vedno delajo kot nakladači premoga. Če tudi kot nosači niso dovolj učinkoviti lahko še vedno delajo kot ... in tako naprej, dokler ne najdejo dela, ki ga znajo dovolj učinkovito opravljati.

Razmah in popularizacija Taylorjevih principov

Toda tisto, kar je bistvenega v Taylorjevem delu, je večinoma izrečeno že v kratkem uvodu, ki nam preroško napove, da se lahko »temeljni principi znanstvenega managementa prenesejo na vse vrste človeških aktivnosti, od naših najpreprostejših osebnih ravnanj do dela, ki ga opravljajo naše velike korporacije, ki kličejo po visoki stopnji sodelovanja«. Ta preroškost je zaživela že v Taylorjevem času, med drugim tudi v enem bolj bizarnih poskusov aplikacije znanstvenega managementa na opravljanje hišnih del (saj se principi, kot pravi Taylor, lahko prenesejo na vse vrste človeških aktivnosti). Od tedaj naprej so gospodinje bistveno bolj učinkovito opravljale hišna dela, saj ne gre pozabiti, da je eden temeljnih principov managementa prav učinkovitost (*efficiency*), zato ni nič nenavadnega, da je Taylorjevo delo najprej izšlo pod naslovom *Evangelij učinkovitosti* (*The Gospel of Efficiency*). Seveda pa to ni bil osamljen primer. Neka druga veja entuziastov se je denimo spraševala o tem, kako aplicirati principe managementa v cerkve, z namenom učinkovitejšega opravljanja verskih obredov; spet tretji so bili prepričani, da je mogoče s pomočjo principov managementa pospešiti sodno odločanje, da bo le-to potekalo učinkovitejše, torej hitrejšo; četrti pa, da je potrebno principe managementa aplicirati na raven celotne države. Ali je torej res nenavadno, da je danes moč povsod srečati pridih managementa, saj je bil vendar že v samem izhodišču zastavljen kot princip, ki se lahko prenese na vse vrste človeških aktivnosti?

Še bolj preroški postane Taylor v sklepnem delu uvoda, ko izrazi svoje upanje v zvezi s principi znanstvenega managementa: »Med drugim upamo, da bo jasno tudi drugim bralcem, da

se ti isti principi lahko z enako silo aplicirajo na vse družbene aktivnosti: na managiranje naših domov; na managiranje naših farm; na managiranje poslov naših trgovcev, tako velikih kot malih; naših cerkva; naših človekoljubnih institucij, naših univerz in naših vladnih oddelkov.« Ali ne živimo danes ravno v realizaciji te Taylorjeve napovedi, ko dobesedno povsod srečujemo management, pa naj gre za profitno podjetje, univerzo, bolnišnico, ministrstvo, mesnico ... Povsod se, kot je dejal že Taylor, z *enako silo* terja vpeljava principov managementa; seveda danes v spremenjeni, bistveno bolj humanizirani in rafinirani obliki, a še vedno principov managementa.

Ta totalnost managementa, kot jo zastavi Taylor, doživi svoj vrhunec, v smislu udejanjenja, z Druckerjem, kjer postane vse predmet managiranja. Družba, kot jo razume Drucker, ni več

družba ljudi, ampak organizacij (*society of organizations*), pri čemer je organizacija tako podjetje kot neprofitni zavod, univerza, država, družina. Skratka, tam kjer so ljudje, ne glede na njihove smotre, oblike sobivanja, namene, tam je organizacija. V nekem temeljnem smislu je za Druckerja družina isto kot država, univerza isto kot livarna, seveda ne absolutno isto, ampak isto v tem, da je vse to organizacija, ki jo je potrebno managirati. S tem, ko postanejo vse različne oblike sobivanja in vse različne skupnosti ljudi organizacije, so ukinjene vse razlike med njimi in postanejo pravzaprav eno. Ob tako totalno zastavljenem podvigu se zdi, da lahko managementu pobegnemo le še kot individuumi, ločeni od ostalih ljudi, saj je vsako sobivanje že managirana organizacija. Toda tako se samo zdi. *Self-management* lahko izvajamo tudi kot ločeni individui, sami s seboj, sami nad seboj. Z vidika managiranja smo si samozadostni, manageriramo lahko celo sami sebe.

Seveda pa Taylor ni bil osamljen v svojih prizadevanjih. Njegov trud je denimo že zelo zgodaj opazil tovariš Lenin, ki je management videl kot nevtralnno tehniko, ki jo je mogoče uporabiti tudi za »plemenite cilje«. Saj, kot je dejal, Taylorjev sistem že pripravlja pot proletariatu, da prevzame vajeti v svoje roke. Pozneje je še okrepil svoja prepričanja, v smeri tega, da je mogoče socializem zares vpeljati šele s pomočjo vpeljave Taylorjevih principov znanstvenega managementa.

Če ob bok ideji, da je management pravzaprav samo nevtralna tehnika, dodamo še nekatere, radikalno nove Taylorjeve postavitve, kot so denimo ta, da management namesto antagonizma med delom in kapitalom vpeljuje njuno identičnost interesov; ali pa, da namesto sebičnega ekonomskega subjekta in zasledovanja egoističnih interesov vpeljuje sodelovanje, potem mogoče res ni težko razumeti, zakaj so resne kritike managementa tako redke. K temu dodatno pripomore dejstvo, da živimo v času vseprisotnih kritik kapitalizma. Te kritike so tako akademske, kot alternativno akademske ali zdravorazumsko-kavarniške. Povsod je moč slišati, brati, gledati in spremljati spopad s kapitalizmom. Kar se managementa tiče, je najdlje, do koder sežejo te kritike, vzdih, češ, »kapitalisti in njihovi managerji«. Nemoč takšnih, vedno-kapitalizem kritik, je predvsem v tem, da se s tovrstnim pojmovnim aparatom preprosto ne da videti, kaj šele zgrabiti tega, o čemer govorijo Taylor, Drucker, Maslow in nešteti drugi. Če pa menimo, da so politični problemi v resnici problemi kapitalizma, problemi demokracije pravzaprav problemi kapitalističnega sistema, problemi ženske emancipacije problemi strukture sistema, ki je seveda ka-

pitalistična, potem je kritika managementa seveda že zdavnaj opravljena. Še več, opravlja se vsak dan sproti, vsakič, ko kdo udari po kapitalizmu s tem seveda kritizira tudi management in sploh vse, kar je potrebno kritike.

Taylor in psihologija

Če se vrnemo k Taylorju, velja nemara omeniti vsaj še to, da se je zanj še posebej močno zagrela psihologija. Eden prvih psihologov, ki je pograbil Taylorjev znanstveni management, je bil Hugo Münsterberg, ki je naprej študiral psihologijo v Nemčiji, pod mentorstvom enega tedaj vodilnih evropskih psihologov, Wilhelma Wundta. Pozneje je na povabilo Williama Jamesa odšel predavat na Harvard, kjer se je srečal s Taylorjevim znanstvenim managementom in se bolj kot nad Jamesovo psihologijo navdušil nad principi managiranja. Leta 1913, komaj dve leti po izidu Taylorjevega dela, je Münsterberg izdal svojevrstno različico znanstvenega managementa, neke vrste priročnik, kako managirati ljudi po njihovi duševni plati, s pomenljivim naslovom *Psychology and Industrial Efficiency*. Branje tega dela je pravzaprav branje Taylorjevih *Principov*, na katere je nasajena psihologija. Poglavitna poanta dela je precej preprosta, a zato nič manj strašljiva: psihologija je tu zato, da služi managementu. Ali kot pravi Münsterberg: psihologija, ki jo rad imenuje kar psihotehnika, si ne postavlja ciljev (kaj proučevati, raziskovati). Te cilje postavljajo drugi, management, ekonomija itd., psihologija pa zgolj išče tehnike, načine in poti, *kako* doseči cilje, ki jih zastavi denimo management.

Podobno, kot se je od Taylorjevega časa do danes spremenil, rafiniral in omikal management, se je seveda spremenila in rafinirala tudi njegova »dekla«, aplikativna psihologija. Da bi videli to, je dovolj, če pogledamo pod prste Maslowu,² ki je napisal enega najlepših hvalospevov managementu, v katerem se kar pretakajo energije in sinergije, ne manjka pa seveda niti holizmov in v nebo letečih primerov povezanosti vsega v eno-managementa.

To, da smo dodobra potopljeni v management, je očitno in celo empirično preverljivo. Jasno je tudi, kje je treba iskati izvore in začetke tega, v čemer smo. Na nas pa je, ali se bomo napotili v to smer raziskovanja ali ne. ●

² Maslowa poznamo predvsem po njegovi znameniti hierarhiji potreb.

Manj znano je, da se je ukvarjal tudi z managementom. V njegovem delu *Eupsychian Management*, ki izide leta 1965, dobi management naravnost religiozno podobo.

Kako razumeti podjetništvo danes?

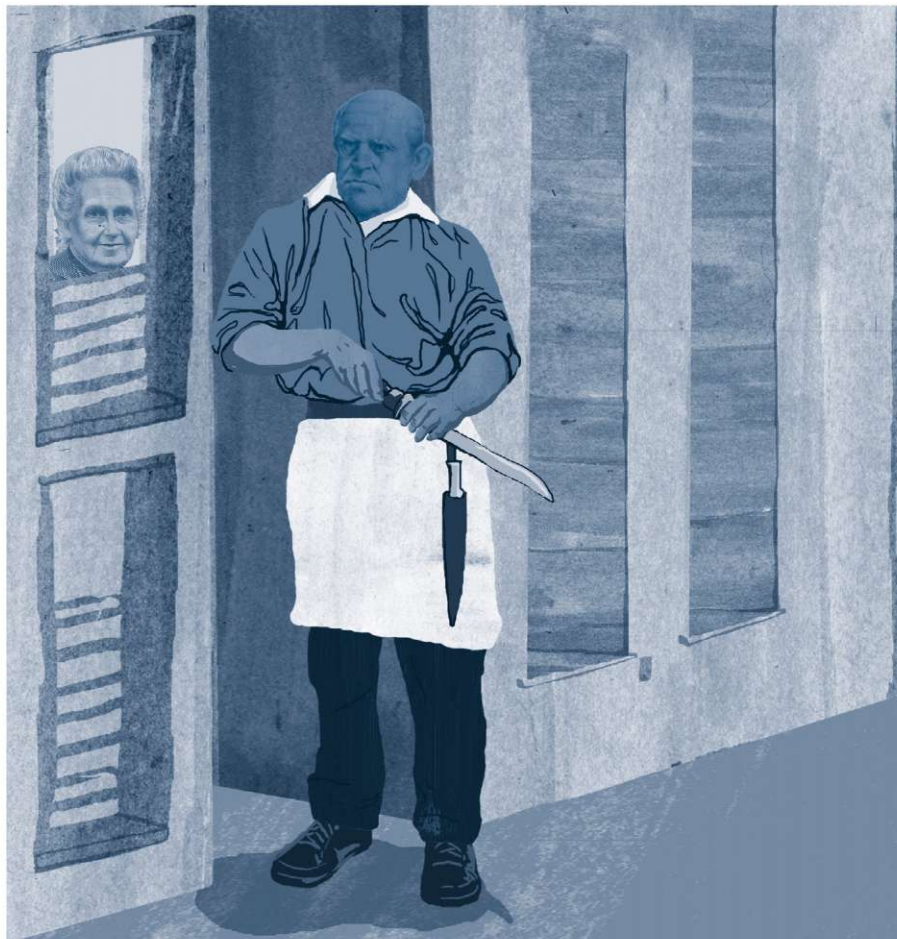
Igor Bijuklič

Relevantnost tega vprašanja postane nesporna, če resno vzamemo vse bolj neposredna institucionalna prizadevanja, ki govorijo o nečem takem, kot je strateško usmerjanje družbe v podjetništvo in spodbujanje podjetniške miselnosti. Povsem bi zgrešili, če bi to razumeli na ravni »privatnikov« iz osemdesetih ali današnjih s. p.-jev, ki se razraščajo že skorajda sami od sebe, povečini kot luknje obstanka za prekerce. Vse kaže, da tovrstna prizadevanja, ki nosijo pečat vrhovnih *policymakerjev*, tudi ne merijo na podjetnike in podjetništvo kar tako, temveč pripravljajo teren za nekaj specifično drugačnega – za podjetniško družbo, v kateri bi veljala podjetniška miselnost.

Glede slednjega bi v razmislek ponudil dve zadevi. Prvič, današnje usmerjanje k podjetništvu nastopa v položaju epohalne deindustrializacije Zahoda, kjer se množično in sistematično ustvarjanje delovnih mest – kar je bilo zgodovinsko gledano ena prioritarnih nalog držav in razlog za povojno blagostanje – sedaj izključuje s položajem samim in dominantno razvojno paradigmo in zato tudi ni več mogoče. Drugič, podjetniške veščine in miselnost zavzemajo odločilno mesto v osrednjih strateških dokumentih (npr. dokument *EU Education and Training 2020*), ki govorijo, kako naj bi potekalo izobraževanje in usposabljanje bodočih generacij. Pomenljivo je, da tega ne vpeljujejo na za to določena ali definirana mesta, temveč generalno, v »vse nivoje izobraževanja in vzgoje« (otroški vrtci so ravno tako vključeni) in »v vse oblike učenja« kot nekakšno učno metodo. Oboje govori, da nimamo opravičiti več s partikularnostmi, temveč s strukturnimi preobraty, ki skušajo prežeti celoto in našo prihodnost zasukati bistveno

drugače. Vsesplošno medijsko pozdravljanje podjetništva kot »rešitve« vseh težav, kot da so ključne težave današnjega časa podjetniško rešljive, ima značaj napol religiozne zagledanosti v »odrešitev« in ga je potrebno pustiti ob strani. Z vidika razumevanja ne more prispevati ničesar. Celo nasprotno, v slavljenju podjetnih posameznikov in tistih, ki se trudijo postati njim podobni, spregledajo ali zakrivajo dejstvo, da današnje strukturno obračanje in podjetništvo-vpeljujoča govorica le niso brez svoje že etabrirane paradigmatike osnove. Kolikor bolj se govori o podjetništvu le v »toplih predstavah«, toliko več ima ta paradigma priložnosti postati obča in hkrati ostati neprebrana.

Če skušamo razumeti to govorico, ki pretendira k občemu, potem si ne moremo pomagati z ohlapnimi predstavami o de-

Socialno inoviranje je zato nekaj takega kot ustvarjanje resursov iz človeškega: človeških kapacitet, človeških razmerij, človeških načinov organiziranja itd. Zato tudi ni presenetljivo, da Drucker šteje ravno znanstveni management za socialno inovacijo stoletja.

javnosti prizadevnih posameznikov ali manjših združb, ki si skušajo po lastni iznajdljivosti zagotoviti sredstva za preživetje. Kot rečeno, ne gre za podjetnike in podjetništvo kar tako, temveč imamo opraviti s specifičnim strukturnim obratom v podjetniško družbo, kjer biti podjeten ali »podjetno« misliti ni le predvidena družbena drža vseh glede vsega, ampak tudi pomeni nekaj povsem drugega.

Kje torej začeti? Kot obetajoče izhodišče za premislek predlagam Druckerjevo delo *Inovacija in podjetništvo (Innovation and Entrepreneurship, 1984)*, ki se bere kot osrednji programski tekst prehajanja v »podjetniško družbo«. To izhodišče dodatno podpira dejstvo, da je Peter F. Drucker (1909–2005) sam eden od glavnih očetov managerske paradigme, njegovi koncepti in teoremi pa osnovni gradniki današnje *polycymaking* govornice, ki je po avtomatizmu, v večji ali manjši meri, povzeta dobesedno povsod, vse prevečkrat tudi med filozofi in humanisti, ki bi morali biti do jezika in besed še posebej pozorni. Nobeno presenečenje torej ni, da se branje omenjene vzgojno-izobraževalne strategije EU za prihodnost (*ET2020*) izkaže kot branje Druckerjevih konceptov iz nekega povsem drugega področja – področja *managementa*. Če smo natančnejši, tamkajšnje ključne sestavine bodočega vzgojno-izobraževalnega procesa, kot so inovacija, znanje in vseživljenjsko učenje, niso prišle s področja pedagogike, kot bi morda pričakovali (pedagogika jih je le slepo sprejela kot svoje), temveč tako poimensko kot tudi po vsebini dosledno povzemajo Druckerjeve postavitve iz omenjenega dela, na katerih ta vpeljuje »podjetniško družbo«. To ni nobeno naključje in tudi ne obrobna podrobnost, temveč kot kaže naslednji veliki programski korak »naprej« od tako opevane »družbe znanja«, ki se deklarativno ozira k postavitvi vzgojno-izobraževalnega procesa v funkcijo neposrednega dobavitelja znanja sedaj kot dejavnika inovacije in produkcije. Tudi to ni nobena novotarija pedagoških ved, temveč povzete Druckerjevega managerskega teorema o *knowledge economy* (glej njegovo delo *The Age of Discontinuity, 1969*), po katerem se, vedoč ali ne, zgledujejo vsi današnji poizkusi, kako izobraževanje in šolstvo kot enoviti celoti vpoklicati v služenje ekonomsko-produktivnim ciljem. To naj zadostuje za oris, s kate-

rim avtorjem in katero paradigmo imamo opravka in kje ter v povezavi s čim je izrekana.

Prelom s tradicijo

Kako torej Drucker postavi »novega podjetnika«? Eno prvih definicij podjetništva, ki jo je podal francoski ekonomist Say in pravi, da je podjetnik tisti, ki prerazporeja ekonomske vire iz območij z nižjo v tista z višjo donosnostjo, Drucker šteje za nezadostno, saj ne pove, kdo je podjetnik. Tudi v ZDA običajno razumevanje podjetnika kot tistega, ki zažene svoj lasten, nov in majhen *business*, ne more odgovoriti na to vprašanje, saj zanj ni vsak mali *business* že podjetniški, tudi vsak veliki ne. Kot neustrezno šteje tudi tradicionalno nemško pojmovanje podjetnika – *Unternehmer*, ki tega enači z močjo in lastništvom. Na teh izbranih primerih skuša pretrgati s tradicijo in postavi ti nekaj temeljnih in začetnih distinkcij, ki govorijo naslednje: najpomembnejše, »novi podjetnik« nima opraviti (zgolj) z ekonomijo, s prerazporejanjem ekonomskih virov (Say), saj se ekonomija ukvarja s »tistim, kar že je«. Tako »novi podjetnik« tudi ni kapitalist-lastnik, saj čeprav potrebuje kapital, to ni njegova primarna dejavnost ali cilj. Ravno tako ni investitor, čeprav si z njimi deli element tveganja. Tudi ni nujno, da je delodajalec; ravno nasprotno, pogosto je le zaposlen pri drugem, največkrat pa samozaposlen. In ne nazadnje, tudi inovator ni kar tako, še najmanj, če to pomeni »po navdihu«, »po naključju« in v pome- nu izumljanja novih naprav, stvari ali tehnologij.

Podjetništvo kot sistem

Po eni strani opredeli »novega podjetnika« kot posebno vrsto obnašanja (*behavior*) in miselnosti, ki ni pod nobenim pogojem vezana le na sfero ekonomije, čeprav termin izvira s tega področja, temveč se sedaj nanaša in je lahko doma v dobesedno vseh človeških dejavnostih! Kakšno je torej to obče obnašanje in miselnost? Tisto, kar ju podčrtuje in najbolj definira, je razumevanje spremembe kot norme. Torej podjetnik je tisti, ki zasleduje spremembe, jih ne nujno tudi povzroča, vselej pa se nanje odziva in jih izkorišča kot priložnost. Kako to počne? Predvsem sistematično, metodično, organizirano in na

Znanje prihodnosti bo imelo vse manj opraviti z razgledanostjo, z razumevanjem sveta takega, kot je, temveč se bo moralo dokazovati v podjetniškem inoviranju. Izobraževanje se ne bo več oziralo nazaj, temveč se bo oziralo v prihodnost, kako svet gledati kot poslovno priložnost in ga spreminjati do nerazpoznavnosti.

način managiranja. To je ključna Druckerjeva nič kaj analitična, temveč bolj programska (podjetniška!) poteza, ki nadomešča odpravljeno tradicijo. Gre za naslednje: tako kot je bil »predznanstveni« *management* kot nabor raznovrstnih načinov organiziranja s Taylorjem in kasneje samim Druckerjem sistematiziran v »znanost« in disciplino, tako je potrebno sedaj storiti z inovacijo in podjetništvom, ki več ni in ne sme ostati zgolj takšno ali drugačno udejstvovanje po »navdihu ali presoji« le na področju ekonomije, temveč mora biti sistematizirano. Oziroma kot reče Drucker sam: zanj je potrebno razviti principe, prakso in disciplino (kar je mogoče poučevati).

Če rečem nekoliko drugače, tako kot je bil *management* na novo postavljen kot sistem za celoto, torej kako ljudi narediti za človeške vire in kako te vire pripeljati do njihove maksimalne učinkovitosti v vseh človeških dejavnostih, tako je potrebno sedaj iz podjetništva narediti sistem za celoto, torej kako metodično, organizirano, po principih in v eni disciplini »izkoriščati priložnosti« na vseh področjih, najsi bo to politika, gospodarstvo, izobraževanje, kultura ali karkoli drugega. Tukaj je potrebno dodati pomembno noto. To lahkotno naskakovanje na »vse«, kot da bi šlo za univerzalno Eno, je možno, ker mu pot utira že opravljen predhodni korak. Namreč, pri Druckerju podjetniška družba nikakor ne prihaja iz kapitalistične, temveč se naslanja na družbo, ki je kapitalizem prešla in je že managerska. Ta se zmore po principih znanstvenega *managementa* (ki je metoda, sistem), ki ravno tako niso zamejeni na gospodarstvo, temveč že v izhodišču zamišljeni kot principi družbe nasploh, samorevolucionirati v nedogled. V tem primeru tako, da podjetništvo preobrazi v sistem za celoto in tako družbo napravi podjetniško. Tudi zato »stari podjetnik«, ki bi kot posameznik organiziral *business* in ga kot tak vodil in kontroliral, zanj ne šteje več, saj zdaj »potrebujemo ljudi, ki znajo postaviti novo strukturo podjetništva na managerskih osnovah, kot smo jih razvijali zadnjih petdeset let« (*The Age of Discontinuity*, str. 40). Nazaj k definiciji. Ker se »novi podjetnik« loteva »izkoriščanja priložnosti« na povsem nov način, za to potrebuje tudi prenovljena orodja. Dve sta ključni – znanje in inovacija – in ti dve tudi tvorita odločilni del definicije. Čeprav sta ti dve besedi zna-

ni in imata širok pomen, je prvi vidik prenove nedvomno ta, da sta postali orodji. Na kratko o ozadju. Novo podjetništvo je na znanju temelječa dejavnost, tako da je znanje sredstvo za podjetniške cilje. Ker je tukaj dejavnost tista, ki določa in definira sestavo znanja, pozna podjetniška družba le eno vrsto znanja, namreč tisto, ki se lahko dokazuje v podjetniški dejavnosti in omogoča izpolnjevanje njenih ciljev. Tako pa ni določen le sestav, temveč tudi življenjski cikel znanja. Ker je podjetništvo nagnjeno k novemu, je v nenehnem spreminjanju (presnovi) tudi znanje samo. Tisto znanje, ki je veljajo včeraj, jutri ne velja več. Natanko zato se po Druckerju v podjetniški družbi vsi nenehno učijo, predvsem pa ponovno učijo (premislite iz tega vidika današnje smernice EU o vseživljenjskem učenju). Tisto, po čemer se novi podjetnik bistveno razlikuje od ostalih, pa je inovacija. Podjetnik je predvsem tisti, ki inovira. Vendar ne po navdihu, intuiciji, naključju ali genialnosti, tako tudi ne v pomenu izumljanja tehnoloških naprav ali stvari. Inoviranje mora sedaj biti sistematično, torej namenska dejavnost, ki potrebuje in zahteva metodično raziskovanje, planiranje in organiziranje z visoko stopnjo predvidljivosti rezultatov. K čemu pa je inoviranje usmerjeno? Preprosto k temu, da obdarja že obstoječe vire z novo kapaciteto ustvarjanja bogastva (*wealth*) in, kar je za Druckerja še pomembnejše, da sploh ustvarja vire: torej da nekaj, kar to ni, razkrije kot vir in ga tako naredi za izrabljivega. Dokler neka kamnina ni razkrita kot vir, denimo, železarske industrije, ostaja le kamnina brez vrednosti in v zemlji. In vendar se zdi, da so inovacije na ravni organske/anorganske naravne materije ali na ravni tehnike/tehnologije za Druckerjev podjetniški sistem nekako drugotnega pomena. Drucker se je namreč dobro zavedal, da je ob deindustrializaciji managerski družbi kratkomalo zmanjkalo podlage v klasičnih industrijskih panogah. Zato tudi inoviranju ne postavlja meja, nasprotno (ne pozabimo, da podjetno misli tudi sam), zanj odpre povsem nov teren – področje človeških zadev – in ravno z njegove strani poimenovane »socialne inovacije« (*social innovation*) šteje kot tiste, ki so mnogo bolj prelomne od vseh ostalih. Pomenljivo je to, da sedaj gleda tudi na pretekle »iznajdbe«, kot so zavalništvo ali časopis, kot na socialne inovacije, kar dodatno

legitimira njegov program, in sicer da postane sistematično socialno inoviranje način razkrivanja vsega sedanjega in prihodnjega na vseh področjih človeške dejavnosti (izobraževanje, zdravstvo, vladanje, politika)! Ne smemo pozabiti, da je inoviranje predvsem ustvarjanje virov iz nečesa, kar prej to ni bilo. Ker običajno viri sami zase nimajo nikakršnega smisla in tudi ne pripadajo sami sebi, so že razkriti in postavljeni kot nekaj, s čimer se razpolaga, kar se pridobiva, razvija, izkorišča, razvršča in upravlja. Socialno inoviranje je zato nekaj takega kot ustvarjanje resursov iz človeškega: človeških kapacitet, človeških razmerij, človeških načinov organiziranja itd. Zato tudi ni presenetljivo, da Drucker šteje ravno znanstveni *management* za socialno inovacijo stoletja. Njegovo »uporabno znanje« je namreč prvič v zgodovini omogočilo, da so ljudje tehnično obravnavani kot človeški viri, napravljeni produktivni in upravljeni v skupni organizacijski strukturi, in zato daleč prekaša vsakršno še tako prelomno tehnološko inovacijo.

Perspektive podjetniške družbe – presnova sveta

Druckerjeva sprva še skromna postavitev, da »novi podjetnik« le spremlja spremembe in izkorišča priložnosti, pade na celi črti, saj je ta še kako usmerjena v povzročanje sprememb, začeni s samim razumevanjem, kaj in kako ljudje so in kakšna so razmerja med njimi. Kako bi drugače razumeli sklepno Druckerjevo potezo, s katero podjetniško družbo ponudi kot novi agent sistematičnega revolucioniranja. Zanj so se vse moderne revolucije od ameriške dalje iztekle le v deziluzije, saj so na plan prinesle ravno nasprotno do pričakovanega. Vendar ta enoznačna in rokohitska sodba še ni tisto pglavitno. Pozornost zaslužijo vzroki, ki jih navaja, da je tako. Namreč, moderne revolucije Druckerju dokazujejo, da jih ni mogoče predvidevati, usmerjati in kontrolirati. To je zanj zadostno pojasnilo in dokaz, zakaj ne morejo biti drugega kot deziluzije in zakaj jih je potrebno dokončno opustiti v vseh ozirih, vključno z upanjem, da je v skupnostnem delovanju moč doseči politične spremembe ali spremembe politične ureditve. Opustitev te zmote bo najlažje dosežena tako, da poverimo »spreminjanje«, torej samo zmožnost, da si svet zamišljamo drugačen, kot je, v roke sistematičnemu inoviranju podjetniške družbe, ki bo revolucionirala vse in povsod z visoko stopnjo predvidljivosti rezultatov, kontrolirano in usmerjano. Rezultate tovrstnega

revolucioniranja pa si je za razliko od političnih revolucij, v katerih akterji nikoli ne morejo z gotovostjo predvideti rezultatov lastnega delovanja natanko zato, ker to počnejo kot mnogi in pluralni, povsem lahko predstavljati. To inoviranje ne bo prineslo ničesar novega kot zgolj in samo usredstevovanje vseh in vsega brez meja. Poganjanje za te vrste novim, kar podjetniška družba je, je samo drugo ime za brezsvetno tvorbo, v kateri je edina preostala trajnost trajanje procesa presnove. »Vsak organizem mora izničiti svoje odslužene produkte, drugače se zastrupi,« pojasnjuje Drucker v eni svoji nešteti analogij za povedi presnovnih procesov podjetniške družbe.

Institucionalne težnje, da bi podjetništvo generalno vpeljali v izobraževalni sistem na »vseh nivojih« in »vseh oblikah«, celo pred drugimi vsebinami, kjer so današnje generacije šibke, kot je recimo bralna pismenost, samo potrjuje, da postaja izobraževanje v perspektivi EU *policymakerjev* vse bolj razumljeno zgolj kot trening za učinkovito delovno življenje ali, bolj rečeno, za življenje kot kariero fluidnih specializacij. Služenje zahtevam gospodarstva se tako začneja že v vzgoji in izobraževanju, ki s tem nepreklicno izgubi lastne smotre. So pa zato izobraževanju sedaj naloženi strateški cilji, ki niso nič manjši, kot je pospeševanje gospodarske rasti. Vse kaže, da so pri t. i. načrtovalcih bodočnosti blodna prepričanja zmagala nad vprašanjem odgovornosti za nastale razmere, torej da je potrebno napake gospodarstva oziroma iztrošeno razvojno paradigmo Zahoda začeti reševati neposredno v šolstvu. Na račun šolajočih generacij in izničenja njihove bodočnosti kot zmožnosti začenjati (na) novo. Vsa zvonjenja s padanjem gospodarskih kazalcev, od konkurenčnosti do inovativnosti in kar je še tega, so že za rabo izgotovljeni argumenti, da je potrebno uravnati ravno šolstvo, saj se, kakopak, gospodarstvo začneja že v vzgoji in izobraževanju. Težko si je predstavljati večjo zablodo od te, še težje pa posledice tovrstnega revolucioniranja, ki bo zadelo prihajajoče generacije. Znanje prihodnosti bo imelo vse manj opraviti z razgledanostjo, z razumevanjem sveta takega, kot je, temveč se bo moralo dokazovati v podjetniškem inoviranju. Izobraževanje se ne bo več oziralo nazaj, da bi prihajajoče generacije vpeljalo v že obstoječi svet s tem, da govori in ga opisuje, kakšen je bil in kakšen je, temveč se bo oziralo v prihodnost, kako svet gledati kot poslovno priložnost in ga spreminjati do nerazpoznavnosti. ●

Večno vračanje umazane posode

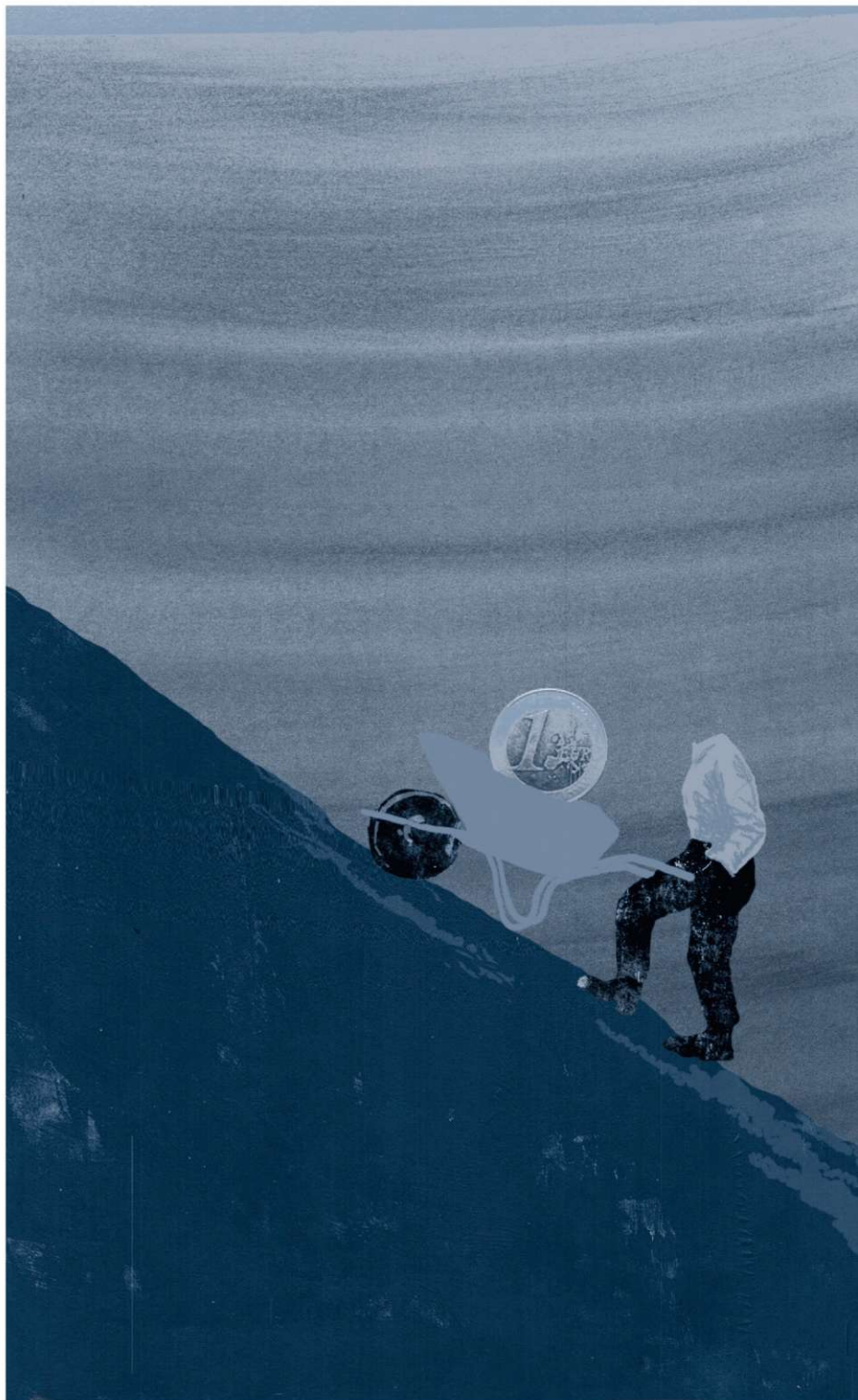
Aljaž Bašin

Ko slišim besedno zvezo »dobra služba«, nikakor ne morem prezreti kontradikcije, ki jo ta vsebuje. Kako je lahko služba dobra? Kako je lahko nekaj, kar te porine v položaj služabnika, dobro? Še bolj se zmedem, ko vsakodnevno poslušam o visoki brezposelnosti, predvsem med mladimi, in o tem, da dela več ni. Svojo mladost je torej treba preživeti v službi? Sokrat je govoril, da tisti, ki veliko dela, ne bo imel prijateljev, saj za to ne bo imel časa. Prav tako ne bo mogel biti dober državljani. Naj se torej mladi po končanem usposabljanju za delo – kot je danes vse pogostejši sinonim za šolo – čim prej zaposlimo in začnemo služiti? Ali pa ne? Mar ni poleg službe še kaj drugega, tudi kaj takega, kar si lahko privoščimo in kar je morda brezplačno?

Predvsem vse te gonje za delom ne razumem zato, ker ne poznam delavca, ki bi v svojo službo odkorakal z veseljem in se iz nje vrnil spočit in poln življenja. Morda tu in tam obstaja kakšen 1 odstotek, ki dela, kar hoče, nedvomno pa ne gre za večino.

Kaj se pravi delati?

A vendar, pomislimo najprej na delo. Kaj označuje ta beseda, ki jo danes uporabljamo kot sinonim za vsakršno početje? Je naključje, da uporabljamo glagol delati na vseh področjih človeškega udejstvovanja? Zakaj se vsakdo hvali s tem, koliko dela? Od kod to, da slišimo, kako politiki delajo, sodniki delajo, menedžerji delajo, trgovci delajo, oblikovalci delajo in celo umetniki delajo? Mar politiki ne počnejo nekaj drugega kot delajo? Mar sodniki ne sodijo? Mar

menadžerji ne upravljajo? Mar trgovci ne trgujejo? Mar oblikovalci ne oblikujejo in umetniki ustvarjajo? Kako to, da slišimo le, kako in koliko se dela? Kdaj je delo postalo tako cenjeno? Predvsem ne razumem, kako je lahko delo, ki je v vseh evropskih jezikih prvotno pomenilo muko in trpljenje,¹ postalo tako popularno. Se je delo tako predrugačilo, da je izgubilo svoj mučni značaj? Vsekakor. Vendar pa je marsikdo že izkusil muko dela, ki te ob koncu delovnega dne utrujenega poleže na posteljo. Vsa dela pa, ki si jih danes želimo in so danes cenjena in tudi bolje plačana, zagotovo niso takšna, ki bi bila telesno težavna. Odprava telesne muke in trpljenja zagotovo predrugači razumevanje dela iz preteklih časov, a se kljub temu ne more znebiti nečesa, s čimer bom poizkušal opredeliti delo, to je – nuje.

Rekel sem nuje in s tem mislim natanko to. Moramo delati, nujno je.

Na svobodo znotraj dela lahko kar pozabimo. A kam sta se skri-la človeško dostojanstvo in ponos, da nas za ušive pare vsako jutro vržejo iz postelje, nas nato prisilijo obleči delovno uniformo, zaradi katere se naše posebnosti izgubijo, nato polovico svojega budnega dneva opravljamo v večji meri mehanična, repetitivna in monotona opravila, in to v ritmu, ki nam je bil vsiljen? Kje je tu svoboda? Morda pa delamo z glavo, kar pomeni, da nudimo na razpolago in na prodaj svoje intelektualne, ustvarjalne in govorne sposobnosti – in to pod oblastjo kvot in rejtingov, branosti in prodanosti. In seveda razpisnih rokov. Vse to pod stalnim nadzorom nadrejenega, ki nas v primeru nepokorščine ali neposlušnosti kaznuje ali z grožnjo odpovedi konstantno drži v šahu.

Morda pa smo nezamenljivi in svojemu delu tako predani, da smo v tem najboljši in nas delo osrečuje in dopolnjuje. A to je le novodobna finta. Vse večja produktivnost in predvsem konkurenčnost namreč zahteva samoiniciativnost in gorečo predanost in pripadnost v povezavi s samorealizacijo in imperativom »bodi srečen«! Konkurenčnost-tekmovalnost je nujna predpostavka nezamenljivosti; vso energijo porabimo za zagotovitev prevlade nad drugim in v so-človeku prepoznamo le volka, ki nam bo iztrgal naše (delovno) mesto, saj je tisti, ki ne zmagaja, lahko izločen in uničen že v nekaj dneh ali mesecih. Danes ne

gre več toliko za odtujeno delo, ampak prav nasprotno – gre za pripadnost delu. Danes ne gre več za proletariat, danes gre za kognitariat. Živci, stres, bolečine v hrbtu, utrujenost in depresija – niso to posledice prezaposlenosti in maničnega dela? Kaj torej počnemo, ko delamo?

Rad bi se vrnil k nuji, saj menim, da bi prav iz zornega kota nujnosti lahko vsebinsko določili in razjasnili dejavnost dela (njegov pojem), torej kaj počnemo, ko delamo. Nuja in delo sta od vekomaj sovpadala in danes ni nič drugače. Zaradi okostenelosti besed okoli dela in prevelike zaskrbljenosti in vpetosti v delo si moramo za boljše razumevanje te dejavnosti pomagati s pričevanji ljudi iz preteklih časov.

Sovpadanje dela in nuje

Delo je bilo vedno povezano z nujo, in to s tisto nujo, ki je najnujnejša – nujo preživetja. Da se človeško življenje lahko ohrani, si mora z delom pripraviti sredstva, ki jih nato porabi/potroši, da ostane živo. »Krožni tok [življenjskega procesa] se ohranja s porabo in tisto, kar pripravlja sredstva te porabe, se imenuje delo,« je Hannah Arendt lucidno (kot vedno) zapisala v svojem poglavitem delu *Vita Activa*. Človeško telo in človeško življenje se namreč v svoji rasti, propadu in presnovi ohranja (beri: hrani) z naravnimi pridelki, ki jih pripravlja delo; zato je predpogoj dela – življenje samo. Sredstva, ki jih delo »le« pripravi in so nujen pogoj za ohranitev življenja, so nam podarjena od narave, zaradi česar sta delo in narava vseskozi medsebojno povezana. Tega se zaveda tudi Karl Marx, ko v *Kapitalu* opiše delo kot »proces med človekom in naravo, proces, v katerem človek s svojo dejavnostjo posreduje, uravnava in kontrolira menjavo snovi med seboj in naravo.« Dejavnost dela je proces izmenjave med človekom in naravo, iz katere človek z obdelovanjem požanje njene sadove in jih nato použije, da bi si zagotovil svoje preživetje. V kolikor se nam v življenju ne bi bilo potrebno prehranjevati, potem nam tudi delati ne bi bilo treba. Se kdo ne strinja? Ampak žal ni tako in ljudje smo podvrženi nujnim življenjskim potrebam, zato je delati pomenilo biti suženj – suženj nujnosti.

Dejavnost dela je nujna in prav zato se je delo zaničevalo in le privilegirana manjšina, ki ji ni bilo treba delati, se je lahko

¹ Beseda delo v vseh evropskih jezikih prvotno pomeni trpljenje in nadlogo, muko in napor. Angleški *labour* je soroden latinski besedi *labare*, kar pomeni »omahovanje pod težo«. Grški *ponos* in nemški *Arbeit* izhajata iz *Armut* oziroma *pónos*, ki označujeta bedo in revščino. Francoski *travail* je izpeljan iz latinske besede *tripalium*, ki je pomenila posebno vrsto mučenja. Prav tako se v italijanskem jeziku še vedno uporablja beseda *faticare*, ki označuje težka in naporna dela.

ukvarjala s svobodnimi dejavnostmi, kot sta politika ali filozofija.

Da lahko preživiš, moraš delati, kar pa ne pomeni, da brez dela ne moreš živeti. Sužnji v antičnem svetu niso obstajali zato, ker bi bili poceni delovna sila ali predmet eksploatacije, ampak zato, da bi se ostali ljudje lahko izognili prisili in živeli svobodno.² Če se ustavimo pri sužnju, kot ga je opisoval Aristotel, ne smemo pozabiti, na kar opozarja Arendtova: Aristotel »ni nikdar dvomil v sposobnost sužnje, da bi bili ljudje, temveč je samo nasprotoval uporabi besede 'človek' za bitja, ki so samo še primerki človeškega rodu, ker so popolnoma podvrženi nujnosti«. V tistih časih je človek lahko zagospodaril nad nujnostjo le tako, da si je prisvojil sužnje; danes pa kljub avtomatizaciji in robotizaciji tega več ne znamo. Danes v vsemi avtomatizirani

opazimo tudi v naši dobi, saj se tisto redko, kar mora brezpogojno ostati skrito, navezuje prav na nujne potrebe, ki izvirajo iz narave našega telesa.

Skrito življenje v privatnem prostoru pa nas oropa najbolj človeških stvari – oropa nas dejanskosti, saj nas doma nihče ne vidi in nihče ne sliši in zato za druge pravzaprav sploh ne obstajamo. To, kar storimo doma, se ne tiče nikogar drugega kot nas samih in ostane brez pomena, če se naša dejanja in besede ne pojavijo med ljudmi. Zaničevanje takšnega načina življenja je povezano tudi s tem, da delo za seboj ne pusti nobenih vidnih sledi, nobenega spomenika ali stvaritve, skratka, nobene obstojne stvari, ki bi bila trajnejša od življenja samega. Če delo pripravlja sredstva za ohranjanje življenja, ni treba, da so ta sredstva posebej obstojna, saj so vendarle namenjena potro-

V kolikor delo pripravlja sredstva za ohranjanje življenja, ni treba, da so ta sredstva posebej obstojna, saj so vendarle namenjena potrošnji. Vse, kar delo pripravi, se mora porabiti, obenem pa delo ni nikdar dokončano, saj se vrti v začaranem krogu življenjskega procesa.

ranimi orodji pozabljam, da imamo zmožnost znebiti se nuje, vendar nevede zapadamo v položaj sužnje, nevedoč da smo zaslužjeni. Svobodni smo le tako, da se nuje zavedamo, a mislim, da smo danes žal podlegli prisili, ne da bi sploh vedeli, da smo prisiljeni. Ali si danes sploh lahko še predstavljamo, da je nekoč biti reven in svoboden pomenilo mnogo več kot biti suženj, čeprav bi kot suženj imeli zagotovljeno varno življenje in stalen dohodek?

Kot vsaka dejavnost ima tudi dejavnost dela svoj specifični prostor. Ta prostor je dom. In to ni naključje, saj je delo zavzemalo tisto dejavnost, ki je neločljivo povezana z ohranjanjem človeškega življenja, ki ga narekujejo nujne človeške potrebe. In kaj je bolj privatno od človeških potreb in kje drugje kot doma moramo te potrebe zadovoljiti? Zato je bila najbolj privatna dejavnost povezana z domom in dom je zavzemal tisti prostor, ki je bil najbolj privatni in torej pred očmi javnosti skrit. Ta prostor, prostor doma, so stari Grki poimenovali *oikos*, in vse telesne funkcije in vse tisto, v kar nas sili nujnost človeškega preživetja in ohranitev življenja, se je vse do novega veka odvijalo na področju privatnega in očem skritega. Zato so se delavci, ki služijo za ohranitev življenja, in ženske, ki s svojim telesom zagotavljajo fizično nadaljevanje vrste, zadrževali v skritosti.³ Zаметke tega starega odnosa do privatnega lahko

šnji. Vse, kar delo pripravi, se mora porabiti, obenem pa delo ni nikdar dokončano, saj se vrti v začaranem krogu življenjskega procesa. Človeški organizem namreč vsakodnevno potrebuje snovi, ki jih pripravi delo, zato je delo obsojeno na večno vračanje in ponavljanje. Dela ni nikoli konec, saj ga določa krožni tok človeškega življenja, ta pa se zaključuje šele s smrtjo vsakokratnega organizma.

Življenje znotraj doma narekuje nuja in vsakdo se mora tej nuji podrediti. A kot sem že dejal, svobodni smo le tako, da se nuje zavedamo in jo zato poizkušamo zamejiti, zato so sanje o odpravi dela in lahkem življenju brez napore stare kot zgodovinsko izročilo samo. A zakaj potem danes sanjamo prav o delu in polni zaposlenosti? Kaj se je vmes zgodilo?⁴

Elementi dela

Če velika večina ljudi več kot polovico svojega budnega časa preživi tako, da dela, potem se vzorci in elementi dela tako zarastejo v človekovo osebnost, da sam ni več sposoben pogledati nase in prestopiti onkraj nuje v »kraljestvo svobode«.⁵ Kako si sploh zamišljati to svobodo, če pa si ali boš 30 let ali več, nevedoč, da si prisiljen, podlegel prisili? Ko dandanes vsi počnemo eno in isto stvar in ko sedimo pred zaslonom in udarjamo na tipkovnico, ki preko mehanizmov naše početje spremi-

Namesto da bi se dela poizkušali izogibati in ga poizkušali kar se le da odpraviti, ga neprestano lovimo, iščemo in najdemo serviranega na oglasnih deskah. Ne brezposelnost, ampak povpraševanje po delu je tisto, ki nam mora vzbujati skrb.

nja bodisi v televizijski scenarij bodisi v kirurško operacijo ali v premik dvajsetih kontejnerjev – mar ne postaja delo dandanašnji tako lahkó, da se nič več ne zavedamo prekletstva dela in smo podlegli prisili, ne da bi sploh vedeli, da smo prisiljeni? Namesto da bi se delu poizkušali izogibati in ga poizkušali kar se le da odpraviti, ga neprestano lovimo, iščemo in najdemo serviranega na oglasnih deskah. Ne brezposelnost, ampak povpraševanje po delu je tisto, ki nam mora vzbujati skrb.

Se mar človekova edinstvenost ne razkriva v tem, kar počneš? In če iz dneva v dan opravljaš dolgočasno, neumno in monotono delo, mar niso možnosti, da boš sam postal dolgočasen, neumen in monoton zelo velike? Če pa se tako specializiraš in si tako obseden s svojim delom, da izven posla ne vidiš ničesar drugega, mar te prav ta ista prisila in monotonost ne napravi ozkoglednega idiota, ki izven samega sebe ne vidi ničesar drugega?

Kako lahko iz discipliniranega vedenja, ki si se mu toliko časa v svojem, sedaj kratkem, življenju, podredil, sploh lahko misliš, da živeti ne pomeni le morati delati, ubogati ukaze, biti ubogljiv in pokoren; skratka – biti priden?

Se nam elementi/vzorci hierarhije, ki smo jih vsrkali pri delu, ne zarisujejo tudi na področju skupnega odločanja, in to tako, da smo odločanje o skupnih zadevah pripustili »izvoljenim«? Nam elementi/vzorci stalnega nadzora, ki smo jih vsrkali pri

delu, ne povzročajo strahu, da bi kaj storili narobe?

Nam elementi/vzorci nenehne tekmovalnosti, ki smo jih vsrkali pri delu, ne ukinjajo zaupanja?

Nam elementi/vzorci podrejenosti, ki smo jo vsrkali pri delu, ne zmanjšujejo naše samozavesti?

Nam elementi/vzorci ubogljivosti, ki smo jo vsrkali pri delu, ne ubijajo poguma?

Nam elementi/vzorci kaznovanja, ki smo ga vsrkali pri delu, ne zavirajo začenjanja novega?

Če smo režimu in, ja, totalitarizmu dela (!) z elementi hierarhije (podrejenosti in nadrejenosti), discipline, nadzorovanja, kaznovanja, tekmovalnosti, nenehnega ponavljanja, itd., podvrženi vsaj polovico svojega budnega časa – mar nas ni potem strah svobode in ne vemo več kaj bi s sabo, ko nimamo kaj za delati? Po vsem napisanem, je mar naključje, da so prav lastniki tistih stvari, ki jih človek nujno potrebuje za preživetje, in ki so ne-ločljivo povezane z delom – hrana, obleke in dom – med najbogatejšimi Evropejci? Lastniki družb Ferrero, H&M in Ikea se namreč prav dobro zavedajo situacije, v kateri smo. Družba dela, ki išče le še delo. A vendar se moram tu postaviti delu v bran. Nevarnost, ki tu preti, je, da bomo zaradi vse večje ubogljivosti in izpolnjevanja ukazov, pravzaprav prenehali delati in začeli le še funkcionirati – eni kot software, drugi kot hardware. Učinkovitost bo učinkovala, a človek ne bo več človek. ●

2 Izognimo se predstavi, da je bil položaj sužnjev v antiki (zgolj) takšen kot v moderni dobi, torej takšen, kot nam jih predstavljajo predvsem ameriški filmi, vključno z letošnjim dobitnikom Oskarja, »12 let suženj«. Kot opisuje Anton Sovre, so lahko v starogrških Atenah sužnji za majhno odkupnino svojemu gospodarju začeli svojo obrt. To ne pomeni, da so lahko imeli le svoj poklic, ampak, da so imeli tudi svoj denar. Tudi na verige niso bili prikovani. (Več o tem glej: Anton Sovre: *Stari Grki*.)

3 Po navedbi Hannah Arendt se takšne povezave ohranijo tudi v moderni družbi, ko se delavski razred označuje za »proletariat«, kar prvotno pomeni »tistega, ki plodi/rodi otroke« (lat. *proletarii*), in tiste, ki so imeli funkcijo razmnoževanja in preživljanja z delom.

4 Preprosto: tiste dejavnosti, ki so bile nekoč umeščene v prostor privatnega, stopijo iz »domače teme v polno luč javnega političnega področja«, s tem pa se zabrišejo stare ločnice med privatnimi in javnimi zadevami, da jih skorajda ni mogoče več prepoznati. Hannah Arendt, ki ji tukaj sledim, je prva, ki je opozorila na ta pojav in točko preloma, ko privatno stopi na mesto javnega, razglasi za nastanek družbe. To, kar danes imenujemo družba, je gigantski subjekt, ki se dojema kot velikansko telo, ki skrbi za nujnost preživetja človeškega rodu, zato v tem trenutku ne nastopa več delo kot tisto, kar ohranja človeško življenje, ampak delovna sila, ki ohranja človeški rod.

5 Marx o odpravi dela spregovori že v *Nemški ideologiji* (»Ne gre za to, da bi delo osvobodili, temveč, da bi ga odpravili«), kasneje pa v tretjem zvezku *Kapitala* zapiše: »Kraljestvo svobode se začneja v resnici šele tam, kjer se neha ... delo«.

»Vsi bi študirali, nihče ne bi delal«

O mitu študentskih privilegijev

Lea Kuhar

Največkrat slišani kritiki, namenjeni mladim brezposelnim oz. tako imenovanim »večnim študentom«, zvenita nekako takole: »Vsi bi študirali, nihče ne bi delal« in pa »Preveč smo izobraženi – treba je poprijeti za vsako delo, ki se ponudi, ne pa čakati, da bo nekaj samo padlo z neba.« Kljub vesplošni sprejetosti takšnih in njim podobnih očitkov pa vsi temeljijo na moralističnih sodbah o lenih študentih in študentkah, ki nočejo niti delati niti študirati, ampak v nedogled podaljševati študentski status, medtem ko živijo pri starših ali starih starših vse do poznih tridesetih oz. še dlje. Namen tega članka je podati sistemsko kritiko t. i. »večnih študentov« in preko tega ovreči absolutistične tožbe o »osebni odgovornosti«.

Res je. Študentski status s seboj prinaša kar nekaj ugodnosti. Potrdilo o šolanju je vstopnica do brezplačnega zdravstvenega zavarovanja v celoti – torej tudi brez doplačila za prostovoljno dopolnilno zdravstveno zavarovanje. Poleg tega študentom in študentkam pripada subvencionirana prehrana v obliki študentskih bonov, kjer so obroki subvencionirani iz državnega proračuna (2,63 evra na obrok). Cenejši je tudi prevoz, če pogledamo samo primer Ljubljanskega potniškega prometa (LPP), vidimo, da za študentke in študente letna vozovnica stane 180 evrov, medtem ko je za splošno LPP letno vozovnico treba odšteti kar 444 evrov (torej 264 evrov razlike). Vse te ugodnosti študentom in študentkam do neke mere zares olajšajo življenje, vendar pa je glavna in najpomembnejša stvar, ki ti jo potrdilo o vpisu omogoči (poleg dejanskega študija), možnost dela preko študentske napotnice. To je poglobitveni razlog, zakaj je študentski status med mladimi tako močno zaželen in zakaj imamo v Sloveniji vsako leto tolikšno število fiktivnih vpisov. Ko je namreč določena oseba izrabila vse možnosti za redni študij in se

ne more več (redno) vpisati, potem lahko status študenta ali dijaka preprosto kupi. Trgovanje s potrdili o vpisu je v Sloveniji tako zelo razširjeno, da so tako potrdilo npr. lansko šolsko leto ponujali na Bolhi za zgolj 40 evrov.¹

Študentsko delo oz. delo prek napotnice (delajo namreč lahko tudi dijaki) v Sloveniji ureja 6.b člen Zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (ZZZPB). Takšno delo naj bi bilo »začasno« in »občasno«, po zakonu pa naj bi ga lahko opravljali vsi mladi med dopolnjenim 15. in (vključno) 26. letom starosti, ki »se izobražujejo po javno veljavnih programih osnovnega, poklicnega, srednjega in višjega strokovnega izobraževanja«. Študentsko in dijaško delo urejajo študentski servisi, ki delujejo kot vmesni člen med študenti (delavci) in delodajalci. Študentski servisi so zasebne agencije, katerih delovanje se financira iz državnih koncesij. Raziskava »Evroštudent 2010« je pokazala, da 67 % študentk in študentov dela redno ali vsaj občasno, po nekaterih neuradnih podatkih pa se odstotek dvigne vse do 80 %. Zakaj tolikšna razširjenost študentskega dela?

Študent kot fleksibilen delavec

V kapitalističnem produkcijskem načinu je za zasebne korporacije ključnega pomena »biti konkurenčen«, kar pomeni »imeti poceni delovno silo, ki proizvaja čim višjo presežno vrednost« (in posledično »več profita«), kar vodi do večje eksploatacije delovne sile. Študentsko delo je tako zelo razširjeno, ker je v trenutnem sistemu ugodno tako za študente kot za delodajalce. Delodajalcem predstavlja poceni (najmanj obdavčeno) in fleksibilno delovno silo, ki še dodatno niža vrednost ostalim oblikam zaposlitev – predvsem redno zaposlenim delavcem in delavkam; medtem ko študentom takšna oblika prekarnega izkoriščanja predstavlja predvsem strategijo preživetja. Študentsko delo je sicer bedno, podplačano, brez kakršnihkoli pravic, a je vseeno delo. Višja kot je stopnja brezposelnosti v določeni državi, več manevrskega prostora imajo delodajalci, da de-

¹ Prodajalec je nehote javnosti razkril tudi podatek, da je v roku treh mesecev (september-november) prodal že 262 potrdil o vpisu na Ekonomsko-poslovno fakulteto v Mariboru.

² Leta 2010 je v Sloveniji »part-time« delalo 6,5 % vseh zaposlenih, leta 2010 pa skoraj dvakrat toliko, 11,4 %! (vir: Eurostat)

lovno zakonodajo preoblikujejo na način, ki jim zagotavlja bolj fleksibilno delovno silo.² V želji po večji produktivnosti, ki naj bi (po trenutno vladajoči, neoliberalni paradigmi) v kapitalizmu sčasoma prinesla višji življenjski standard za vse, se trg dela fleksibilizira in deregulira. Večja liberalizacija trga delovne sile pa skupaj s fleksibilnimi oblikami zaposlitve (delo s skrajšanim delovnim časom, pogodbeno delo za določen čas, delna upokojitev, študentsko delo, sezonski delavci, delavci »na klic« ...) prinaša večjo svobodo predvsem delodajalcem, in ne delavcem. Za slednje ponavadi deluje kot prisilna izbira, saj s takšno obliko nestalne in nevarne zaposlitve, delavec in delavka po eni strani živita v konstantnem strahu, ali ju bodo najeli ali ne, po drugi strani pa sta v primeru, ko ju najamejo, preko »fleksibilizacije« delovnega procesa podvržena dodatni disciplini in omejitvam, kar pomeni, da se njuno delo v mnogih primerih še dodatno intenzivira. Poleg tega imajo pri takšni zakonodaji delodajalci tudi boljše pogajalska izhodišča glede plačila mezd, varnosti delovnega mesta, socialnih izdatkov (socialna, zdravstvena oskrba), možnosti za napredovanje, delovno avtonomijo ipd.

Druga vrsta najpogostejših očitkov, ki letijo na nove diplomante in diplomantke, zveni nekako tako: *»Preveč smo izobraženi, kdo bo delal pa ostala dela?«, »Potrudi se, nič ti ne bo samo padlo z neba«* in *»Treba je poprijeti za vsako delo, ki se ponudi«* ... Skupna predpostavka takšnih in njim podobnih očitkov je, da službe v splošnem so – »tam zunaj«, vendar je mladim (zaradi visoke izobraženosti, ki je posledica množičnega študija) nekako nerodno sprejeti delo, ki ne ustreza njihovim kvalifikacijam. Kot smo že omenili, se število diplomantov terciarnega izobraževanja vsako

Študentsko delo je tako zelo razširjeno, ker je v trenutnem sistemu ugodno tako za študente kot za delodajalce. Delodajalcem predstavlja poceni in fleksibilno delovno silo, ki še dodatno niža vrednost ostalim oblikam zaposlitev, medtem ko študentom takšna oblika prekarnega izkoriščanja predstavlja predvsem strategijo preživetja.

leto povečuje – leta 2008 je bilo 17.221 diplomantk in diplomantov, štiri leta za tem pa je številka narastla že na 20.596, medtem ko število prostih delovnih mest skozi leta drastično upada – leta 2008 jih je bilo 7.826, štiri leta zatem pa le še 5.340. Če npr. vzamemo podatke iz leta 2013, vidimo, da je bilo meseca marca registriranih 122.630 brezposelnih oseb, medtem ko je bilo na voljo le 13.257 prostih delovnih mest.³ To pomeni, da če bi vsi državljani in vse državljanke, ki na Zavodu za zaposlovanje iščejo službo (skupaj s vsakomesečnim prilivom novih diplomantk in diplomantov), šli za vodovodarje in čistilke in smetarje in zidarje in voznike težkih tovornjakov in nasploh vse službe, ki naj bi nam jih bilo »nerodno« opravljati, bi vsak mesec na tisoče in tisoče ljudi še vedno ostalo brez zaposlitve. Delovnih mest preprosto ni. Edini »greh«, ki ga študentke in študentje ponavadi zagrešijo, je ta, da se v upanju na možnost dela prek študentske napotnice vrnejo nazaj na faks, čeprav z novim zakonom »enkratnega študija« tudi to ni več mogoče. Tako je edina možnost, ki preostane današnjim diplomantom in diplomantkam, ta, da se preselijo nazaj domov k staršem (znano pod pojmom »hotel mama«).

Študij v Sloveniji je postal »socialni azil« oz. nekakšen sinonim za študentsko delo prek študentskih napotnic. Stanje je postalo tako zelo slabo, da nekateri študentje in študentke z delom preko študentskega servisa poleg sebe preživljajo tudi svojo celotno družino. Rezultati najnovejše raziskave dr. Darje Zaviršek kažejo, da kar petina študentk in študentov staršem kupuje hrano in plačuje položnice, medtem ko kar 44 % anketiranih živi v nenehnem strahu, da bodo starši izgubili službo, kar pomeni, da sami ne bodo mogli doštudirati. Zakonodajala glede študentskega in dijaškega dela se ves čas spreminja, saj se skozi različne ukrepe skuša ukiniti tako imenovane »večne študente«, ki naj bi zaradi želje po »lagodnem študentskem življenju« pozno vstopili na trg delovne sile. Po krajši analizi trenutnega stanja lahko zatrdimo, da so takšne obsodbe po-

polnoma zgrešene. Ni res, da hočejo mladi večno študirati zato, da jim ne bi bilo treba delati. Situacija je ravno obratna: *če hočeš delati, moraš študirati*, saj za vstop na trg delovne sile potrebuješ študentsko napotnico, preko katere si za delodajalca dovolj fleksibilna in dovolj poceni delovna sila. Ugovor o nesposobnih študentih, ki po možnosti (preko štipendij) še »zažirajo« državno blagajno ali pa hočejo vse življenje živeti v »hotelu mama« morda drži za redke privilegirane posameznike in posameznice, katerih starši imajo dovolj visoke dohodke, s katerimi lahko preživljajo tako sami sebe kot svojega študenta oz. študentko, v splošnem pa je očitek popolnoma neutemeljen in napačen.

Ministrstvo brez pravih odgovorov

Kaj o dani problematiki misli Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti? Kot lahko preberemo na njihovi spletni strani, bo »študentsko delo še naprej pomemben institut na trgu dela«. Zakaj? Zato, ker mladim »omogoča ustrezen stik s trgom dela in možnost dodatnega zaslužka«, medtem ko delodajalcem »v določeni meri zagotavlja ustrezno fleksibilno delovno silo«. S to izjavo se ministrstvo bolj ali manj postavi na stališče »obojestranske koristi«, ki smo ga opisali zgoraj. Seveda se strinjajo, da trenutno prihaja do zlorab, vendar se te skuša z natančno določenimi pogoji opravljanja študentskega dela kar se da omejiti. Tako so 10. februarja 2014 v javno razpravo dali osnutek novega predloga *Zakona o začasnem in občasnem delu dijakov in študentov*, katerega namen je »urediti« študentsko delo. Predlagani zakon na novo omejuje obseg začasnega in občasnega dela dijakov in študentov, določa najnižjo urno postavko (2,8 evrov neto), ki se usklajuje z gibanjem povprečne plače zaposlenih v RS, pri delodajalcih pa uvaja omejitve študentskega dela na podlagi povprečnega števila zaposlenih v preteklem delu.

Na prvi pogled bi morda novi zakon študentsko delovno silo podražil za delodajalce, vendar bi bila ta še vedno najcenejša.

³ Mesec april je izbran predvsem zato, ker je zadnji mesec po starem načinu zbiranja podatkov. Od meseca marca 2013 naprej je ZUTD-A namreč ukinil obvezno prijavo prostega delovnega mesta pri Zavodu, zato od takrat naprej podatki na ZRSZ ne zajemajo več vseh prostih delovnih mest v državi.

Poleg tega je eden izmed predlaganih ukrepov ta, da se dohodke iz študentskega dela obremenijo s prispevki za obvezna vplačila v pokojninsko in invalidsko zavarovanje, saj novi zakon uvaja obvezno plačevanje prispevkov tako na strani delodajalca (8,85 %), kot na strani študenta – delavca (15,5 %). Kot je v analizi predlaganega zakona ugotovila študentska organizacija Iskra, se celotna obdavčitev poveča za okoli 13 % – to pomeni, da se za lastnike podjetij obremenitev dejansko *zmanjša* za okoli 9 %, medtem ko za študenta predstavlja dodaten strošek v višini 15,5 % zaslužka. Zaradi povečane obdavčitve tako tudi uvedba minimalnega plačila na uro študentskega dela nima ustreznega učinka. Poleg tega novi zakon namenja študentskim servisom kar 4 % vsega plačila za delo. Študentski servisi so, kot smo že omenili, zasebni posredovalci dela in popolnoma nepotreben vmesni člen. Namesto da bi njihovo delo opravljala javna organizacija, zasebni izvajalci na ta način tvorijo velike monopole, katerih dobički (več kot 10 milijonov evrov letnega prihodka) na koncu tečejo v privatne žepke.

Če hočeš delati, moraš študirati

Univerzitetni študij bi moral zagotavljati pridobitev specifičnih profesionalnih kompetenc, poleg tega pa bi moral razvijati tudi ostale posameznikove intelektualne sposobnosti oz. svobodno, kritično, refleksijsko obliko mišljenja in delovanja ter osebno zrelost. Ampak kot smo analizirali zgoraj, večina mladih za poglobljen teoretski študij preprosto nima časa, saj so ujeti v začaran krog – če hočeš študirati, moraš delati, a če hočeš delati, moraš študirati. Kakorkoli se trudiš izstopiti iz tega kroga, ti brez zadostnih finančnih sredstev to ne more uspjeti. Stopnja dosežene izobrazbe je pri vsakem posamezniku

čedalje manj odvisna od njegovih/njenih intelektualnih sposobnosti in čedalje bolj pogojena s finančnim položajem njegovih/njenih staršev.

Namesto da samo moraliziramo in valimo krivdo na – po eni strani »lene« in po drugi strani »preveč izobražene« – študente, bi lahko poskusili odpraviti težavo tam, kjer je nastala, torej pri čedalje manj reguliranemu trgu delovne sile, ki preko čedalje bolj fleksibilnih oblik zaposlitev dovoljuje, da slabo plačano delo brez kakršnihkoli socialnih pravic onemogoča obstoj varnih oblik zaposlitev (npr. dela za nedoločen čas). Če se študentskega dela že ne more odpraviti (saj je po besedah ministrstva izredno »pomemben institut« na trgu dela), naj se ga vsaj v zadostni meri uredi.

Naj se ukinejo študentski servisi kot popolnoma nepotrebni vmesni člen med študenti in delodajalci ali pa naj vsaj njihovo delo prevzame javna organizacija, ki bi od študentov pridobljen denar dejansko namenila študentom (npr. štipendijskemu skladu ali gradnji študentskih stanovanj); naj se ustrezno uredi štipendijski sistem za vse študente (ali pa vsaj za vse socialno ogrožene) tako, da bo njihovo delo dejansko postalo »občasno« in »začasno« in ne »prisilna izbira« mnogih posameznikov in posameznic; naj se omeji stroške študija – tako neposredne (čedalje pogostejša vpeljava šolnin) kot posredne (nezadostno število študentskih domov, čedalje višje cene stanovanjskih najemnin, drago študijsko gradivo ipd.); in navsezadnje, naj se uredi zaposlitvena politika tako, da (kupljeni) študentski status mladim diplomantom in diplomantkam ne bo predstavljal edine vstopnice na trg delovne sile, delodajalcem in delodajalkam pa ne bo predstavljal najbolj ugodne (večkrat nujne) oblike zaposlovanja. ●

brez jela
mi dela

Razpotja so brezplačna, saj lahko le na takšen način dosežejo čim širše bralstvo, ne morejo pa nastajati popolnoma zastoj.

razpotja.si/donirajte

Obrazi prekarne dela

O nujnosti organiziranega združevanja prekarnih delavcev

Borut Brezar

Besedna zveza »prekarno delo« je med ljudmi še danes nepoznana. Značilna je izjava ene od moidočih, ko smo jo septembra 2014 na Prešernovem trgu v Ljubljani vprašali, kakšen je njen status zaposlitve, in nam je s kislim nasmehom odgovorila, da je sicer zaposlena, a da sploh ne ve, kaj je. Slovar slovenskega knjižnega jezika v izdaji iz leta 1991 (s ponatisom 2008) besedo »prekaren« razlaga še v pomenu »težaven, mučen«, torej še brez pomenske povezave z delom ali delavcem. Druga izdaja Slovarja iz oktobra 2014 pa pridevnik prekaren že razlaga z »nanašajoč se na negotovo, navadno slabo plačano začasno zaposlitev«. Ob osamosvojitvi Slovenije torej slovenski knjižni jezik še ni poznal izraza za negotovo zaposlitev, v letu 2014 pa se je ta izraz vsaj v knjižnem jeziku že ustalil.

Pričakujemo lahko, da se bo kmalu ustalil tudi med prekarnimi delavci. Nepoznavanje izraza lahko pripišemo tudi slabi organizaciji prekarnih delavcev, saj so doslej obstajali samo obrobni poskusi povezovanja po posameznih področjih, na primer v novinarski stroki in med visokošolskimi delavci, nikakor pa ti poskusi še niso pomenili skupnega organiziranega boja za pravice prekarnih delavcev, ki ga poznamo pri klasičnih zaposlitvah, kjer so sindikati združeni v zvezo.

Pravna opredelitev prekarne dela ni dovolj

Manko rabe besedne zveze »prekarno delo« v vsakdanji rabi jezika in še bolj pomanjkanje razreda za sebe, skupne identitete prekarnih delavcev, je presenetljiva, saj prekarno delo po ocenah Statističnega urada Republike Slovenije predstavlja visokih 40 % vsega delovno aktivnega prebivalstva. Leta 2011 je bilo v t. i. atipičnih zaposlitvah (*Zakon o delovnih razmerjih* namreč prekarne oblike dela še vedno obravnava kot izjeme, čeprav so v resnici že čisto vsakdanje stanje) zaposlenih 15 % delavcev po pogodbi za določen čas, 13 % samozaposlenih, 7 % delavcev po pogodbi za krajši delovni čas, 4 % delavcev preko študentske

napotnice in 1 % delavcev, ki so se zaposlili preko agencij za posredovanje dela. Dr. Anton Kramberger v prispevku *Strukturni razlogi težje zaposljivosti mladih v Sloveniji* razdeli trg dela na centralnega, v katerem so relativno varne zaposlitve za nedoločen čas, in periferne, v katerem so negotove (prekarne) zaposlitve. Težava mladih je pravzaprav dvojna. Gledano s stališča generacij na trgu dela za mlade preprosto ni dovolj delovnih mest: leta 2013 se je na Zavod za zaposlovanje prijavilo 19.071 iskalcev prve zaposlitve, zaposlilo pa se jih je le 7.688. Hkrati pa so službe, ki so na voljo za iskalce prve zaposlitve, povečini del periferne trga dela, torej se lahko zaposlijo skorajda izključno le v prekarne oblikah zaposlitev.

Kaj imajo skupnega prevajalka, ki dela preko avtorske pogodbe, samozaposleni oblikovalec, ki dela pri velikem podjetju, in čistilka, ki dela preko agencije? To je težavno vprašanje in odgovor nanj ni preprost. Pravne definicije prekarne dela izhajajo iz zakonodaje in prekarno delo opredeljujejo v odnosu do zaposlitve za nedoločen čas, torej se v glavnem omejujejo na delovne pravice, ki po zakonodaji pripadajo zaposlenemu v vsakem posameznem tipu prekarne zaposlitve. Barbara Kresal prekarne oblike zaposlitve opredeljuje kot *»tiste oblike zaposlitve, ki v eni ali več značilnostih odstopajo od tako imenovane tipične pogodbe o zaposlitvi, ki je opredeljena kot pogodba o zaposlitvi za nedoločen čas, s polnim delovnim časom, po kateri se delo opravlja neposredno za delodajalca, po njegovih navodilih in pod njegovim vodstvom, ter v prostorih oziroma na deloviščih delodajalca«*. To je tudi tista plat, ki v praksi prekarne delavce najbolj zanima: katere prispevke morajo plačevati, ali se jim pri njihovem tipu zaposlitve sploh šteje delovna doba, v katerih primerih so upravičeni do pogodbe za nedoločen čas, kako prisiliti delodajalca, da bo upošteval zakonodajo itd. Pravna definicija prekarne dela in pravice, ki izhajajo iz zakonodaje, so dobro izhodišče, na katerem se prekarne delavci v Sloveniji lahko začnejo organizirano združevati in zahtevati boljše pogoje za delo.

Vendar pravna opredelitev prekarne dela ni dovolj, saj sprejema nekatere zgodovinsko-sociološke značilnosti prekarizacije trga dela v Sloveniji in po svetu. Neoliberalna paradigma je v 80. letih prejšnjega stoletja začela po svetu vpeljevati tr-

žno tekmovalnost na trg delovne sile s t. i. fleksibilizacijo. To je pomenilo lažje najemanje in odpuščanje delavcev (zunanja fleksibilnost), večjo prilagodljivost delavca s konceptom vseživljenjskega učenja in večnim pridobivanjem novih kompetenc (notranja fleksibilnost) ter prilagajanje plač delavcev glede na razmere na trgu (plačna fleksibilnost). V Sloveniji se je takšna ekonomska politika vpeljevala postopno v drugi polovici 90. let in predvsem po prelomu tisočletja. S fleksibilizacijo trga delovne sile in s posledičnim pojavom vse večjega števila prekarnih zaposlitev je kapital v Sloveniji in po svetu znižal stroške dela (manj prispevkov, najem delavca po potrebi, nižje plače itd.), si zvišal profite in prenesel tveganja poslovanja na delavca. Maja Breznik pa opozarja na še eno pomembno razsežnost pojava prekarnih oblik zaposlitev. Uporablja delitev ekonomskega razvoja na tri faze po francoskem zgodovinarju Fernandu Braudelu: v prvi fazi, v materialnem življenju, so člani skupnosti proizvajali in porabljali glede na potrebe vsakdanjega življenja; v drugi fazi, v ekonomskemu življenju, je že obstajala delitev dela s predvidljivo in transparentno menjavo in tekma med agenti (tipičen primer je srednjeveški trg, kjer so bile uteži in cene pod strogim nadzorom mestnih cehov, saj so s tem onemogočali monopole posameznih obrtnikov ali trgovcev);

v tretji fazi, v kapitalizmu, pa so se pojavili monopolisti, ki so obvladovali trg, kovali gromozanske dobičke in pletli močne mreže po vsem svetu. Za obravnavo prekarnega dela danes je zanimiv vpogled v prehod med drugo in tretjo fazo, med ekonomskim življenjem in kapitalizmom, ki ga lahko pojasnimo s pojavom novega lika na trgu – posrednika (trgovca). Trgovci so začeli odkupovati pridelke kmetov in prodajati te pridelke v mestih. Na ta način so postali posredniki, saj so se postavili med proizvajalca (kmeta) in porabnika (meščana), lahko so diktirali cene in prodajali tam, kjer so mesta ponudila največ. Izginjati je začel javni mestni trg, pojavljati pa se je začel zasebni trg, kjer so kraljevali monopolisti.

Čedalje več problematičnih posrednikov med delavci in delodajalci

V skladu s to teorijo lahko trdimo, da je trg delovne sile v Sloveniji do aprila 2013 deloval kot javni trg, brez zasebnih posrednikov. Delodajalci so morali objavljati prosta delovna mesta na javnem Zavodu za zaposlovanje, delavci (prodajalci svoje delovne zmožnosti) pa so jih kontaktirali preko Zavoda. Statistika (na primer število prostih delovnih mest, število brezposelnih oseb, brezposelnost po regijah, panogah, izobrazbi ...)

je bila javno dostopna na spletnih straneh Zavoda ali statističnega urada. Do aprila 2013 je bila objava prostega delovnega mesta na Zavodu obvezna za vse delodajalce, po spremembi Zakona o delovnih razmerjih pa je objava postala prostovoljna. Sprememba ni zanemarljiva, saj je Statistični urad Republike Slovenije v svojem letnem poročilu za leto 2013 zabeležil, da je bilo od maja do decembra kar 44,7 % manj prijavljenih prostih delovnih mest kot v istem obdobju leta 2012. Delodajalci so še vedno obvezani, da javno objavijo prosto delovno mesto, a za javno objavo štejejo časopisi, javno dostopni prostori podjetja, spletna stran podjetja ipd. Legalizirala se je možnost, da se pojavi zasebni, bolj kapitalističen trg delovne sile, kar pa bo najbolj prizadelo ravno prekarne delavce: med ponudnika (delavca) in iskalca (delodajalca) se lahko vrine posrednik, ki bo izkoriščal delavčevo in delodajalčevo neinformiranost, saj ne bosta imela podatkov o situaciji na celotnem trgu, in prodajal delovno silo tam, kjer bodo delodajalci ponudili največ. Celo na spletni strani Facebook se je ustvarila skupina »Nudim/iščem službo«, kjer omejeno število ljudi, okoli 10.000 delavcev in delodajalcev, prodaja in kupuje delovno silo. Bolj problematične so (legalne in nelegalne) agencije za delo, migrantsko delo, *outsourcing*, študentski servisi, ki skupaj predstavljajo posamezne zasebne podtrge delovne sile. V prihodnosti lahko pričakujemo, da se bo doseg teh posrednikov samo še večal. Delavci so vse bolj prisiljeni iskati zaposlitev preko posredniških agencij in ne več samo preko javnega Zavoda. Prekarnim delavcem ne manjka le posameznih delavskih pravic v primerjavi z zaposlitvami po pogodbi za nedoločen čas, ampak se jim sistemsko onemogoča vstopiti na trg, saj se morajo prek posrednikov in zasebnega trga delovne sile boriti za to, da sploh pridejo v kontakt z delodajalcem. S tem se jih je postavilo v popolnoma podrejen položaj v odnosu do delodajalca, saj se ne le bojijo za službo, ampak brez posrednika tudi težko dobijo zanesljive informacije o stanju na trgu dela.

Klasični proletarijat je bil v preteklosti prisiljen prodajati svojo delovno zmožnost na trgu, saj je bil ločen od produkcijskih sredstev (orodij in surovin), s katerimi bi lahko sam zagnal proizvodnjo. Danes je za prekarne delavce situacija drugačna. Prevajalec ima na voljo lastno znanje jezikov, računalnik, program za urejanje besedil, slovarje in vse druge pripomočke, s katerimi opravlja svoje delo. Težava nastane, ko želi s svojo storitvijo vstopiti na trg ali spraviti svoje produkte v cirkulacijo, kjer dominirajo velike prevajalske agencije. Prekarni delavci so s tem ločeni od družbenih pogojev za produkcijo, a hkrati tudi

nimajo dostopa do socialne države, ki jo je klasični proletarijat v zahodnem svetu po drugi svetovni vojni dobil v zameno za poslušnost. V primerjavi s klasičnim proletariatom so prekarne delavci povečini visoko izobraženi, njihovi prihodki od dela pa so manjši od tega, kar verjamejo, da jim pripada. Značilnost prekarnih zaposlitev sicer ni nizko plačilo v določenem trenutku, temveč pomanjkanje podpore skupnosti, socialne države, ki bi jih ščitila v času, ko trg njihovih storitev ne potrebuje več. Prisiljeni so v tekmovanje in kratkoročne rešitve, iz tega pa izhaja tudi, da ne morejo razviti stabilne individualne in kolektivne identitete, ki bi bila osnovana na delu. V anketi, ki jo je o prekarnem delu izvedlo *Gibanje za dostojno delo in socialno družbo*, je eden od anketirancev odgovoril, da »prekerno delo daje življenju tesnobo. Strah, da ne zbolíš, ker bo izpad dohodka, nezmožnost načrtovanja prihodnosti, odvzem dostojanstva z odvzemanjem vseh delavskih pravic, občutek čiste izkoriščenosti. Prekerno delo daje občutek, da smisla ni«. Guy Standing v delu *The Precariat: The New Dangerous Class* opozarja, da se stabilna identiteta posameznika lahko razvije le v predvidljivem in varnem okolju, prekarne delavci pa so izpostavljeni stalni negotovosti in tesnobi, saj jim je zaradi kratkoročnih projektov in nestalnega prihodka praktično onemogočeno misliti na dolgi rok. Zaradi strahu, ki je povezan z negotovo zaposlitvijo, so prekarne delavci pripravljene delati tudi brez tistih redkih delovnih pravic, ki izhajajo iz zakonodaje, in so za preživetje pripravljene povoziti tudi druge (so)delavce. Solidarnost med delavci se je s pojavom prekarnih zaposlitev močno zamajala, saj je tradicionalna solidarnost nadomestila neoliberalna tekmovalnost. Iz prekarnega dela izhaja tudi statusna frustracija, ker je prekarnim delavcem praktično onemogočena socialna mobilnost, ali kot se je izrazil eden od anketirancev, da mu »ekonomska negotovost in nižja kvaliteta življenja v primerjavi z generacijo mojih staršev ne ugajata«.

Nejasnosti glede varne prožnosti

Septembra 2014 so stranke SMC, Desus in SD podpisale koalicijsko pogodbo. V njej je glede prekarnih zaposlitev zapisano, da se bo začela uvajati t. i. varna prožnost. Kaj točno ta varna prožnost je, ni navedeno. Izkoriščani prekarne delavec verjetno ob tej besedni zvezi najprej pomisli na visoka nadomestila in socialno varnost, ki jo imajo delavci v skandinavskih državah. Vendar pa slovenska politika ni zainteresirana za drugačen model socialne države, saj je Vesna Leskovšek v intervjuju za *Mladino* razkrila, da je v času prve vlade Janeza Janše na

Dansko odšla delegacija sindikalistov in zaposlenih na uradu za razvoj. Po tem, ko so ugotovili, da Danci v primeru brezposelnosti dobivajo visoka nadomestila, so na danski model pozabili. Podobno logiko lahko zasledimo v trenutno aktualni koalicijski pogodbi. Sicer naj bi se ustanovil odpravninski sklad, a hkrati bodo socialni transferji ostali na enaki ravni kot doslej. Z zelenimi davki in bolj učinkovitim pobiranjem davkov naj bi napolnili finančne primanjkljaje, ki bodo nastali zaradi spremembe sistema davkov. Ukinjati naj bi se namreč začela progresivna obdavčitev, ki sicer predstavlja enega od temeljev varne prožnosti. Davčna obremenitev »visoko kvalificirane delovne sile« naj bi se začela zmanjševati, torej bi se morala dvigniti obdavčitev »nizko kvalificirane delovne sile« ali pa bi denar bilo potrebno dobiti drugje. Kdo spada pod visoko kvalificirano delovno silo, v koalicijski pogodbi ni opredeljeno. Slutimo lahko, da so mišljeni tisti poklici, ki so najbolj dobičkonosni. Zapisano je tudi, da se bo koalicija zavzemala za nižanje obremenitev dela. Še več: z nižanjem prispevkov pri obremenitvi dela naj bi slovensko gospodarstvo postalo bolj konkurenčno na mednarodnih trgih. Kako bi se z ukinjanjem progresivne obdavčitve uvedlo za dostojno življenje primerna nadomestila za brezposelnost in s tem »varna prožnost«, ni čisto jasno. Še manj pa je jasno, kako bi Slovenija ohranila minimalni socialni standard. Zaenkrat, kot kaže, vlada ukinitve četrtega dohodninskega razreda še ne načrtuje, saj je predviden v Osnutku proračunskega načrta 2015, ki ga je vlada v sredini oktobra 2014 poslala na ocenjevanje v Bruselj. Vsekakor pa je z vidika (prekarnih) delavcev problematično, da so se ideje o ukinitvi progresivne obdavčitve (spet) prikradle v vladno politiko.

S projektom do sodelovanja in ozaveščanja »prekarcev«

Rešitve, ki so na voljo prekarnim delavcem, niso preproste. Izolirani posamezniki se težje soočajo z vsakdanjo situacijo na trgu kakor organizirane skupine. V zadnjem času v Sloveniji

narašča število zadrug, v katerih je vsak delavec hkrati tudi lastnik podjetja in ima zaradi tega tudi glasovalno pravico. S takšnim načinom upravljanja se v zdrugetah onemogoča okoliščanje posameznikov na račun večine, prav tako pa delavci lahko v solastništvu zadruga najdejo dodatno motivacijo za opravljanje svojega dela. Zadruga lahko za prekarne delavce vsaj do neke mere predstavljajo ublažitev posledic ostrega konkurenčnega boja na trgu. Seveda pa lahko prekarnim delavcem dostojno življenje omogoči šele organiziran odpor. Denarna nadomestila za delavce v času prehodnih obdobj, ko ne dobijo zaposlitve, nekateri zagovarjajo celo univerzalni temeljni dohodek, lahko sprva predstavljajo osnovno zahtevo prekarnih delavcev. Smiselna pa bi bila tudi zahteva po upoštevanju trenutno veljavne zakonodaje. *Zakon o delovnih razmerjih* namreč omogoča, da prekarni delavec lahko od delodajalca na sodišču iztoži pogodbo za nedoločen čas, če so pri njegovem delovnem procesu obstajali elementi delovnega razmerja: osebno opravljanje dela, nepretrgano opravljanje dela, za opravljeno delo je delavec dobil plačilo, delo se je opravljal pod navodili delodajalca in v organiziranem procesu delodajalca. To velja tako za avtorsko pogodbo kot tudi za samozaposlene, podjetno pogodbo in študentsko napotnico. Dobro organizirani prekarni delavci bi morali začeti sistematično tožiti svoje delodajalce in s tem obrniti zakonodajo v svoj prid. Ker pa se večina prekarnih delavcev upravičeno boji za ohranitev službe, sodni procesi pa se lahko zelo zavlečejo, postane smiselna tudi zahteva po državnem pregonu delodajalcev, ki kršijo zakonodajo.

***

Na *Gibanju za dostojno delo in socialno družbo* smo zagnali projekt *Obrazi prekarnege dela*, s katerim želimo ozavestiti prekarne delavce o njihovih pravicah in nasploh začeti soustvarjati podlago za njihovo organizirano združevanje. Več informacij dobite na spletni strani gibanja: www.socialna-druzba.si in na facebook strani [socialna.druzba](https://www.facebook.com/socialna.druzba) ●

JAVNI POGOVORI O KULTURNI POLITIKI V SLOVENIJI

**VSAKO 4. SREDO V MESECU
V TRUBARJEVI HIŠI LITERATURE.
NASLEDNJIČ SE SREČAMO: 26. 11. 2014 IN 28. 1. 2015**

Pogovorov, posvetov, dialoga in drugih komunikacijskih kanalov v Sloveniji res ne manjka. Idej je na marsikaterem področju veliko, manj pa je zamisli o tem, kako jih uresničevati v praksi in kaj bi to pomenilo. Tudi v kulturi je tako: idej nemalo, malo pa ukvarjanja s tem, kako od predlogov do operativnih načrtov in njihove izvedbe. V uredništvih **Pogledov** in **Razpotij** smo se odločili za obratno pot: poskušali bomo določiti nekaj ključnih problemskih točk kulturne politike v Sloveniji, z njihovo natančno opredelitvijo pa upamo, da bomo že opravili tudi del poti proti njihovim rešitvam. **Vabljeni!**

Reviji RAZPOTJA in POGLEDI

Novinar kot samostojni podjetnik

Problematična prekarnost novinarskega poklica

Jerneja Grmadnik

Študij novinarstva na ljubljanski Fakulteti za družbene vede (FDV) je v začetku letošnjega oktobra praznoval 50 let. Proslava je bila po mnenju mojih nekdanjih novinarskih kolegic, ki so bile na njej prisotne, precej skopa – profesorji so modrovali o odgovornem novinarskem poslanstvu, predvsem pa so dogodek izkoristili, da so si med seboj podelili nagrade. O mladih in problemih menda nič. Istega dne je v oddaji *Odmevi* na TV Slovenija Slavko Bobovnik gostil predstojnico novinarske katedre red. prof. dr. Karmen Erjavec, s katero sta ob tej priložnosti govorila o profiliranosti slovenskih medijev, desnih in levih, o lastništvih, o padcu kvalitete in nujnosti širokega razpona znanj ter kritičnosti pri novinarjih, a niti enega samega vprašanja nista posvetila težavam zaposlovanja (mladih) novinarjev in razmerah, v katerih delajo.

Ta članek zato ne bo polemiziral o kakovosti študija na FDV ali o tem, ali je – glede na omejeni slovenski medijski trg – vpis na novinarstvo še vedno prevelik, ampak bo predstavil predvsem to, čemur sta se voditelj in profesorica izognila – kaj čaka bodoče novinarje na poklicni poti. Čeprav bomo v članku pokazali na specifične težave novinarjev, pa se s podobnimi zagatami srečujejo tudi v drugih poklicih vsi, ki se odločijo oziroma so primorani stopiti na pot samostojnih podjetnikov.

Novinarstvo je eden od poklicev, v katerih je čedalje več prekarnosti in čedalje manj zaposlitev. Vsi podatki, ki jih navajam, so del nedavne študije Društva novinarjev Slovenije (DNS), ki je dosegljiva tudi na njihovi spletni strani. Prekarstvo je sicer današnji trend trga dela tudi v drugih poklicih in je z mnogih vidikov problematično, predvsem zato, ker imamo od koncepta varne prožnosti oz. t. i. »flexicuritya«¹ za zdaj bolj ali manj samo fleksibilnost, malo pa socialne varnosti, kar kažejo tudi

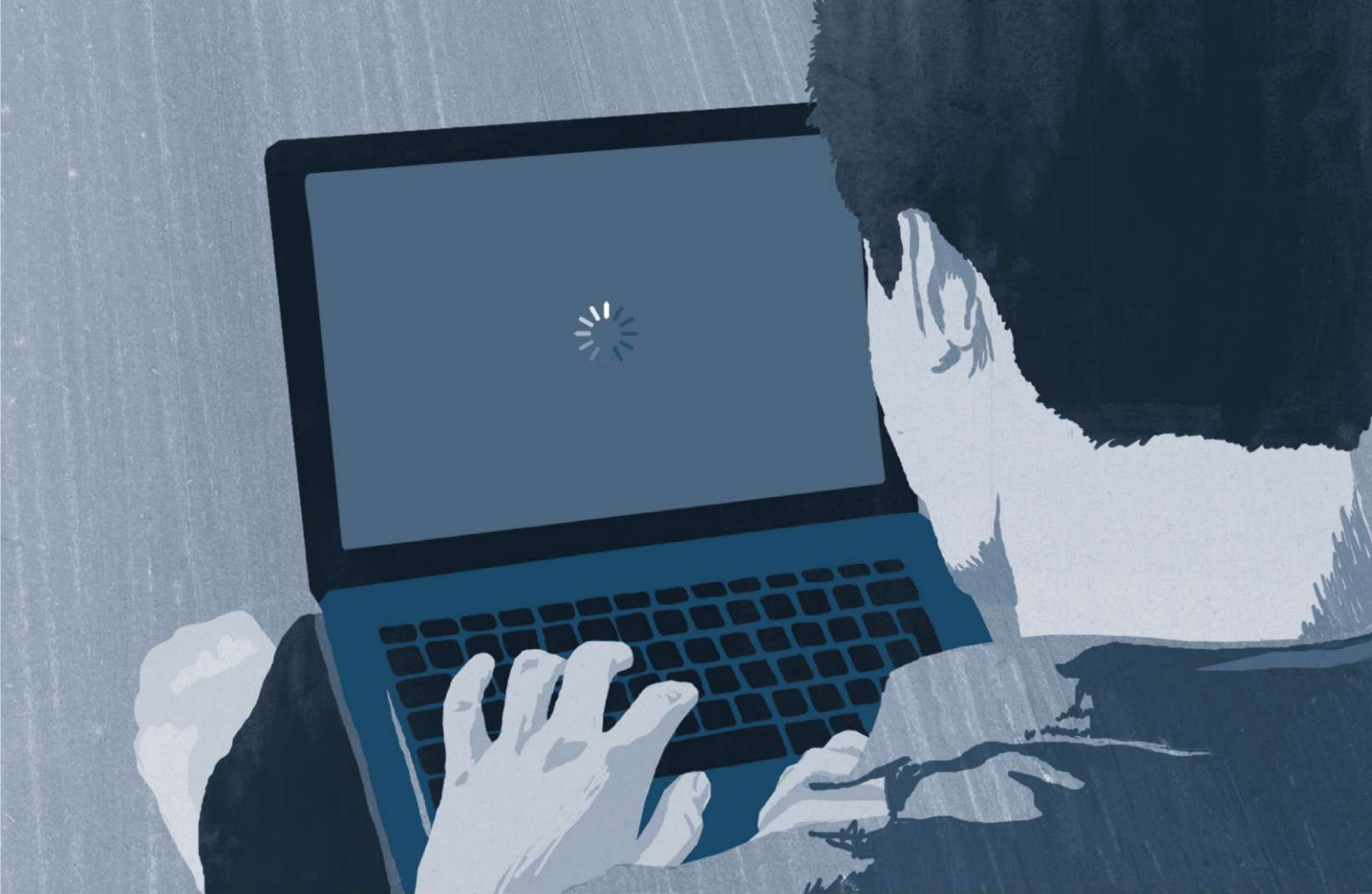
statistični podatki Sursa – najvišja stopnja tveganja revščine med delovno aktivnimi je prav pri samozaposlenih, v letu 2013 je znašala 27,9 % in je bila za več kot 10 odstotnih točk višja kot v letu 2009. Skratka – skoraj 30 % samozaposlenih je pod mejo revščine.

O samozaposlitvi pišem iz lastne izkušnje. Iz novinarstva sem diplomirala leta 2008, za najrazličnejše medije delam že več kot 10 let, a nisem bila še nikoli zaposlena v svojem poklicu. Če sem pred leti še poslušala lastnike, urednike in starejše kolege, naj malo potrpijo, da pridemo do prve redne zaposlitve, danes nihče ne govori več o zaposlovanju in stiskanju zob, pa tudi upokojevanje starejših kolegov ne prinaša avtomatično novih delovnih mest. Tako je v mediju, za katerega delam, in na večini ostalih, kjer delajo moji novinarski kolegi. Ker je vlada pred leti dodatno obdavčila avtorske in podjetne pogodbe, dandanes delodajalci sklenitev pogodbe pogojujejo s pravnim statusom samozaposlene osebe, saj smo tako za podjetje veliko bolj ugodni. Konec koncev se splača se tudi nam, saj bi sicer dodatna obdavčitev prinesla še nižje honorarje, ker bi naročnik stroške dajatev naprtil nam.

Januarja letos sem tako odprla s. p., lahko pa bi zaprosila tudi za status samostojne novinarke. Statusa sta namreč pravno formalno izenačena, obveznosti iste. A včasih celo delodajalci zahtevajo s. p., kot kažejo ankete DNS-ja med prekarnimi novinarji, saj naročniki-mediji domnevajo, da so tako varnejši pred tožbami za odvisno razmerje, in tudi zato, ker so v zakonu o medijih (uredniška avtonomija) kot novinarji opredeljeni le samostojni novinarji, ne pa samostojni podjetniki, ki opravljajo novinarski poklic, kar kliče po spremembi zakonodaje na tem področju. Še ena pomembna podrobnost – s statusom samostojnega novinarja lahko opravljaš le ta poklic; ker pa je usoda mojih nadaljnjih pogodb negotova in ker mi jo lahko delodajalec v roku enega meseca tudi prekine, sem se odločila, da raje postanem »espejevka«, saj lahko registriram dodatne dejavnosti in v primeru izgube naročnika delam tudi kot piarovka, taksistka, natakarcica ali elektroinstalaterka. Da podobno razmišljajo tudi drugi novinarski kolegi in si zato puščajo odprte možnosti na drugih področjih, kaže podatek, da število

1 Pojem »varna prožnost« je bil vpeljan v evropsko javno politiko z namenom uravnoteženja dviga fleksibilnih zaposlitev s socialno in ekonomsko varnostjo.

samostojnih novinarjev pada, narašča pa število samostojnih podjetnikov, ki opravljajo ta poklic.

Poglejmo še nekaj števil. Leta 2013 je bilo v Sloveniji 2.188 zaposlenih novinarjev, samozaposlenih in novinarjev po dejavnosti 563, ob tem je te treba omeniti, da ljudi, ki nimajo pravne oblike, ampak delajo zgolj preko avtorskih pogodb, sploh ni mogoče evidentirati. V DNS-ju menijo, da je takih še okoli 100. Podatki kažejo, da je od leta 2008 v Sloveniji 200 redno zaposlenih samostojnih novinarjev in 100 samozaposlenih novinarjev več. Glede na to, da je iz razvida samostojnih novinarjev opazno, da število teh pada, je očitno, da raste število samostojnih podjetnikov-novinarjev.

V letu 2013 spremenjena davčna zakonodaja je samozaposlenim, ki uveljavljajo normirane stroške, prinesla večje birokratske obremenitve, saj morajo sami obračunati in odvesti akontacijo dohodnine. Povišanje priznanih normiranih stroškov na 70 % je bilo na prvi pogled videti pozitivno, a to »normirancem« ukinja možnost uveljavljanja vseh ostalih davčnih olajšav, tudi stroškov za plačane prispevke za socialno varnost. Na kratko, nov režim prinaša *višji* davek tistim z *nižjimi* dohodki. Novinar-»normiranec«, ki ima 18.000 evrov bruto letnih dohodkov, plača 536 evrov dohodnine ali kar 100 % več, medtem ko pri

letnem dohodku 10.000 evrov »normiranec« po stari zakonodaji, potem ko je uveljavil vse olajšave, sploh ni plačal dohodnine, ali pa jo je dobil vrnjeno – sedaj pa plača 600 evrov. Še en udarec samozaposlenim torej; če si prej dobil vsaj toliko, da si imel za kak teden dopusta, moraš zdaj plačati okoli 600 evrov. Tudi zato mnogi odpirajo s. p.-je z enostavnim knjigovodstvom, sploh če imajo veliko stroškov – npr. potnih stroškov, stroškov tehnične opreme itd., saj jih lahko uveljavljajo kot olajšavo in si s tem znižajo dohodninsko osnovo.

Dodatni stroški, ki jih zaposleni ne poznajo

Odprtje s. p.-ja je brezplačno, a prinaša stroške, in to nezamisljive: obvezni (in dražji) poslovni bančni račun, saj mora imeti pravna oseba ločen transakcijski račun, računovodske storitve (okoli 40 evrov na mesec, kar znese okoli 480 evrov na leto + obračun letne bilance za okoli 100 evrov, torej skupaj kar 600 evrov za knjiženje tako rekoč nekaj računov na mesec, saj je večina novinarjev s. p.-jev odvisna od enega naročnika. Mnogi se zato odločijo, da se bodo enostavnega računovodstva priučili sami in sami poskrbeli za svoje bilance, a to zahteva kar nekaj dodatnega birokratskega dela). Poleg teh obveznosti je treba dodati, da samozaposleni nimajo nobenega povračila

V primeru izgube naročnika lahko delam tudi kot piarovka, taksistka, natakarica ali elektroinstalaterka. Da podobno razmišljajo tudi drugi novinarski kolegi in si zato puščajo odprte možnosti na drugih področjih, kaže podatek, da število samostojnih novinarjev pada, narašča pa število samostojnih podjetnikov, ki opravljajo ta poklic.

potnih stroškov in malice, regresa, službenega telefona, so brez plačanega dopusta in bolniškega staleža. Ta jim začne veljati šele po 30 delovnih dneh; torej po mesecu in pol bolezni. Kar pomeni, da morajo imeti prihranjenega denarja vsaj za mesec in pol dela, saj v primeru bolezni ali poškodb, ko ne morejo delati, to pomeni tudi izpad dohodka. Kljub temu pa vsak mesec plačujejo zdravstveno zavarovanje. Ob tem dodajam, da smo organizirani v sekcijo prekmernih novinarjev z uredništvom medija, za katerega delam, dosegli ustni dogovor, da nam honorarjem pripada 15 dni plačanega dopusta in kakšen dan bolniške. Drugi mediji tega svojim samozaposlenim večinoma ne priznavajo, čeprav s. p.-novinarji delajo v podobnih razmerah kot redno zaposleni. Tudi za koriščenje porodniškega dopusta moraš imeti s. p. odprt vsaj 12 mesecev. Posebna zgodba je tudi prispevek za ZPIZ, saj so kljub začetni olajšavi (prvo leto s. p.-ja plačuješ namesto polnih cca. 190 evrov, samo polovico) izračuni pokazali, da bo ob koncu prehodnega obdobja (leta 2018) sprememba pokojninske zakonodaje za samozaposlene negativna glede na vplačilo in kasnejše izplačilo. A o pokojnini raje kdaj drugič, ker kot večina mojih sovrstnikov o tem, ali jo bomo kdaj sploh dočakali, kaj šele prejemali, močno dvomim.

Če prispevki niso plačani, sledi izvršba

Pojdimo zdaj k obveznemu plačilu prispevkov: naša država namreč zahteva, da moram, če januarja odprem s. p., do 15. februarja že plačati polne prispevke (ki bodo med 222 evrov za nove s. p.-je z enoletno pokojninsko olajšavo, pa do nekaj čez 300 evrov, kolikor znašajo minimalni prispevki, obračunani glede na minimalno plačo, plus akontacija dohodnine). Zakaj je to absurdno? Država mi je dala le en mesec časa za »zagon podjetništva«. Ker dobim sama plačilo za delo zadnji dan prihodnjega meseca (konec februarja za januar), sem že za prvi mesec morala imeti denar prihranjen, da sem sploh lahko poravnala socialne prispevke. Če imam sama srečo, da dobivam plačila redno, čeprav pozno, si ne predstavljam, kaj naredijo drugi samozaposleni, če jim plačila naročnikov zaostajajo. Če prispevki do 15. v mesecu namreč niso plačani, precej

hitro sledi izvršba, kar pomeni tudi zaprtje bančnih računov (osebne in poslovne) in s tem povezane dodatne stroške. Če nisi zmožen plačevanja zdravstvenih prispevkov, ne moreš niti zapreti s. p.-ja, torej ustvarjaš davčni dolg, ne da bi imel priznано zdravstveno zavarovanje. Glede na to, da je plačilna nedisciplina v Sloveniji velik problem, je slovenska zakonodaja popolnoma neprilagojena (o praktičnih rešitvah piše v svojem članku Igor Bagon, ki predlaga, da se prispevke/davke plača šele po prejetem plačilu za delo oz. storitve). Ob tem seveda lahko dodamo, da sistemu niso prilagojeni niti računovodski servisi z bolj ugodnimi paketi, niti banke s kreditno ponudbo ... Največji problem samozaposlenosti je poleg fleksibilnosti, torej možnosti, da si odpuščen od danes na jutri, predvsem ta, da večina samozaposlenih prejema nizke dohodke. Tako niti sami z varčevanjem ne zmorejo poskrbeti za svojo nepredvidljivo prihodnost oziroma varnost v primeru izgube dela ali daljše bolniške. Po podatkih, ki jih je DNS pridobil od Dursa, je povprečni bruto dohodek samostojnega novinarja leta 2012 znašal 12.800 evrov. Od 284 samostojnih novinarjev, ki so bili v razvid vpisani istega leta, jih je kar 100 imelo dohodke nižje od 5000 evrov letno, 110 jih ni imelo plačanih vseh prispevkov za socialno varnost, kar med drugim pomeni, da niso mogli uveljavljati zdravstvenega zavarovanja in da so ustvarjali davčni dolg. 45 jih je imelo dohodek med 20.000 in 25.000 evrov, 38 pa dohodke višje od 30.000. Ironično je, da smo za podjetje veliko bolj ugodni, do nas imajo naši naročniki malo obveznosti, odpustijo nas lahko brez težav, a hkrati za »nagrada« prejemo zelo nizke dohodke. Plačna nesorazmerja za primerljivo delo med honorarci in zaposlenimi so namreč zelo visoka. Povprečne bruto plače zaposlenih v novinarstvu so leta 2012 znašale 2257 evrov (novinar), 2400 evrov (urednik uredništva) in 2793 evrov (urednik).

Večinoma uspešne, a dolgotrajne tožbe, ki zapirajo vrata

V zadnjem času je več honorarno zaposlenih novinarjev (in fotografov), ki so več let delali, kot bi bili zaposleni (vsakdanje delo, delovno mesto v pisarni in uporaba računalnika, uporaba

opreme itd.) oziroma so izkazovali znake delovnega razmerja, od delodajalcev s tožbami zahtevalo priznanje odvisnega razmerja in posledično zaposlitev. Od leta 2004 je bilo takih tožb pod okriljem Sindikata novinarjev Slovenije 30. Prva tožba je bila dobljena leta 2007. Zaradi postopkovnih napak so bile izgubljene tri tožbe. V vseh ostalih primerih so bili novinarji uspešni, 12 tožb so dobili (11 zoper RTVS, ena zoper *Večer*), v vseh ostalih postopkih sta se novinar in delodajalec izvensodno poravnala v korist novinarja.

Trenutno je prek sindikata v teku pet tožb novinarjev RTVS in dve tožbi novinarjev *Dela*. Postopki so seveda dolgotrajni in stanejo (po izkušnjah dveh kolegov, ki sta se poravnala, približno eno leto), posledice pa znajo biti tudi neprijetne, saj se nehote zaostrijo razmere na delovnem mestu in odnosi. Tisti, ki ne dosežejo zaposlitve, ampak zgolj poravnavo, pa si morajo tako ali tako delo poiskati drugje, saj jim pogodb ne podaljšajo. Večinoma jim te odpovejo že prej, kar pomeni, da se lahko zgodi, da tisto leto, kolikor traja pravdanje, tožeči dejansko ostanejo brez dela.

Institut ekonomsko odvisne osebe

Zakonodajalec je sicer v zakonu o delovnih razmerjih predvidel ureditev položaja honorarcev z uvedbo t. i. instituta »ekonomsko odvisne osebe« (glej članek Luke Tičarja), kar pomeni, da je nekdo, ki 80 % dohodka dobiva od enega naročnika, od njega tudi ekonomsko odvisen, a se ni zgodilo nič – še vedno morajo samozaposleni ekonomsko odvisno razmerje šele iztožiti na sodišču. »Ob tako grobem nastopanju delodajalcev/naročnikov s pozicije moči bi institut ekonomsko odvisnega razmerja deloval šele, če bi davčno upravo, ki ima vpogled v prihodke posameznika, povezali z delovno inšpekcijo in bi delovni inšpektor, opremljen s seznamom ekonomsko odvisnih, naložil delodajalcu/naročniku, da pogodbeno razmerje z ekonomsko odvisnimi uredi v skladu z določili zakona, kršitve pa bi bile finančno sankcionirane (s tem da bi sankcijo izrekel delovni inšpektor),« navajajo na DNS.

Večina je brez pravnega varstva

Radi govorimo o tem, da je novinarstvo pes čuvaj in kako je v Sloveniji premalo kakovostnega, preiskovalnega novinarstva. Sodelavko, prekarko, je zaradi kritičnega pisanja doletela zasebna tožba nekega politika, profesorja in pravnika v višini 25.000 evrov zaradi »okrnitve ugleda«. Ugotovila je, da glede na svoj status honorarke nima nobenega zagotovila, da določbe

obligacijskega zakonika, po katerih je delodajalec odškodninsko odgovoren za delavca, veljajo tudi zanjo. Imela je srečo, da je medij, za katerega dela, le podpisal aneks, po katerem bi kril vse morebitne tožbe proti njej, če bo delo opravljala po novinarskih standardih. Koliko je takih novinarjev, ki aneksov nimajo? Nedavno sem celo slišala, da nekateri mediji svojih honorarcev dajejo v podpis pogodbe, s katerimi si nad potencialnimi tožbami operejo roke. Bi si torej upali biti kritični in se spuščati v smrdljive zgodbe, če bi na koncu končali sami, brez pravnega varstva?

Povezovanje in nove medijske oblike

V članku sem nakazala nekaj problemov, za katere pa se zdi odveč čakati, da jih bo zakonodajalec kmalu odpravil ali da bodo odgovorni lastniki medijev prepoznali pomembnost kadrovske politike in ne bodo, ko je treba nižati stroške, vsakič znova začeli pri honorarjih, ki se z nižanjem honorarjev soočamo že več let zapored. Odgovornost je predvsem na nas. Prekarci sami premalokrat opozarjamo na naše probleme, hkrati pa ne znamo stopiti skupaj. Sekcije honorarnih novinarjev obstajajo samo na treh medijih od osmih, zajetih v ankete DSN-ja, ki so bile sicer v pogajanjih z upravami bolj ali manj neuspešne (omenila sem vsaj neformalno dosežene dogovore glede bolniške in dopusta), a to ne pomeni, da ne potrebujemo povezovalja in iskanja skupnih rešitev, predvsem pa zagovarjanja svojih pravic.

Kljub splošni krizi v medijih, nižanju naklade in odpuščanju, pa novinarji vendarle iščejo nove medijske modele, s katerimi bi si zagotovili delovna mesta. Omeniti velja uspešen notranji odkup *Gorenjskega glasu*, poskuse združnega združevanja (primer je Zadruga prevajalcev *Soglasnik*, kjer pa imajo posamezni člani formalno še vedno s. p.-je), bilo je govora tudi o medijski zadrugi. Pojavila sta se medija, kot sta *Metina lista* in *Apparatus*, bili smo priča akciji množičnega financiranja *Radia Študent*, pojavil se je nov portal preiskovalnega novinarstva *Podčrto.si*, ki računa na donacije in naročniško podporo. Nenazadnje držite v rokah revijo, ki je plod zanesenjaštva njenih ustvarjalcev. Za zdaj nastaja še na prostovoljni bazi, a išče nove možnosti za razvoj, pri čemur računamo na podporo in donacije bralcev. *Razpotja* so nastala tudi iz razočaranja nad medijsko ponudbo in v želji, da se nekaterih tem lotimo z drugačnih perspektiv, predvsem pa, da jim namenimo prostor v javnosti. Med takšnimi so tudi težave prekarstva v novinarstvu, ki se jih premalo lotevamo tudi novinarji sami. ●

Je ekonomska odvisnost že dejavnik slovenskega trga dela?

Luka Tičar

Ob sprejemanju sedaj veljavnega Zakona o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 21/2013, v nadaljevanju ZDR-1) je zakonodajalec presodil, da je, tako kot ponekod drugod po EU, primerno priznati ekonomsko odvisnost kot dejavnik delovnopravnega varstva. S tem smo postali ena redkih evropskih držav, ki se je s svojo zakonodajo v zadnjem času odzvala na pojav nove kategorije delovno aktivnih na trgu dela, katerih pravna razmerja lahko umestimo v nekakšen presek množic delavcev in neodvisnih pogodbenikov oz. samozaposlenih. Ker gre še vedno za relativno novost in ker je v praksi prepogosto prisotna napačna percepcija tega instituta, v nadaljevanju želimo vsaj nekoliko prispevati k njegovi razjasnitvi in uveljavitvi v praksi. Po tem bomo morda lahko na zgornje vprašanje odgovorili pritrdilno.

Ekonomska odvisnost in ekonomsko odvisna oseba

Pod pojmom ekonomska odvisnost gre razumeti *stanje odvisnosti posameznika od dohodka, ki ga dobi od svojega, navadno edinega, naročnika del.* Gre za razumevanje pojava, kot se je za potrebe obravnave problematike osebne veljavnosti delovnega prava razvilo v Mednarodni organizaciji dela (MOD). Pojem ekonomske odvisnosti, kot se ga razume danes, se uporablja izključno za presojo pravnega položaja samozaposlenih oseb ali izvajalcev pogodbenega dela, oseb torej, ki niso v delovnem razmerju. Gre za osebe, pri katerih ni moč zaznati osebne podrejenosti v razmerju do naročnika, hkrati pa tudi sami ne nastopajo v vlogi delodajalca. Delo opravljajo praviloma same, neposredno. Ekonomska odvisnost kot vse pomembnejši dejavnik sodobnega delovnega prava v slovenski zakonodaji do novega ZDR-1 ni bila deležna posebne pozornosti. Ob ohranitvi koncepta delovnega razmerja gre tudi za priznanje in ureditev ekonomske odvisnosti ZDR-1 načelna pozitivna ocena. Menim, da si ekonomska odvisnost zasluži umestitev v normativni okvir nacionalnega delovnega prava. Ne glede na to, kakšno obliko

ali način umestitve ekonomske odvisnosti v kontekst delovnih razmerij oz. delovnopravnega varstva bi izbral zakonodajalec, je jasno, da se s tem nujno presegajo meje tradicionalnega delovnega razmerja. Za ekonomsko odvisne osebe štejemo namreč samozaposlene osebe, ki delo formalno in dejansko opravljajo kot osebno neodvisne osebe, torej zunaj tradicionalnega, v 4. členu ZDR-1 opredeljenega, delovnega razmerja. Kot ekonomsko odvisno osebo lahko obravnavamo npr. samostojnega podjetnika, ki pogodbeno sodeluje le z enim naročnikom, sam pa ne zaposluje, delo torej opravlja sam, ali pa npr. osebo, ki kot izvajalec pogodbenega dela honorarno sodeluje z enim naročnikom in z delom zanj ustvarja najmanj pretežen del sredstev za preživljanje. Obe primeroma navedeni osebi delo opravljata kot osebno neodvisni osebi, vendar sta od dela za njuna naročnika ekonomsko, to je eksistenčno, odvisni.

Zakonska opredelitev ekonomsko odvisne osebe

213. člen se glasi:

»(1) *Ekonomska odvisna oseba je samozaposlena oseba, ki na podlagi pogodbe civilnega prava, osebno, za plačilo, samostojno in dlje časa opravlja delo v okoliščinah ekonomske odvisnosti ter sama ne zaposluje delavcev.*

(2) *Ekonomska odvisnost pomeni, da oseba najmanj 80 % svojih letnih dohodkov pridobi od istega naročnika.*«

Iz kratke, a zelo jedrnate opredelitve v prvem odstavku razberemo naslednje dejavnike pojma ekonomsko odvisne osebe: (1) samozaposlenost, (2) pogodba civilnega prava, (3) osebno, samostojno in dlje časa trajajoče opravljanje dela, (4) ekonomska odvisnost in (5) prepoved zaposlitve drugih.

Pojem *samozaposlenosti* srečamo na številnih pravnih in družbenih področjih in v številnih pravnih virih, ki pa pojem samozaposlenosti ali samozaposlenega navadno opredeljujejo za potrebe svoje veljavnosti. Zato bi bilo koristno, če bi zakonodajalec tudi za potrebe veljavnosti ZDR-1 v uvodnih določbah ta pojem vsebinsko zaokrožil. Dilema, ki se namreč lahko po-

javi ob terminu »samozaposlena oseba«, je, ali v ta krog oseb spadajo zgolj samozaposlene osebe z registrirano dejavnostjo (denimo samostojni podjetniki posamezniki po Zakonu o gospodarskih družbah) oz. osebe, ki svojo dejavnost opravljajo kot samostojen poklic (denimo samostojni novinar) in so vpisane v register samostojnih dejavnosti (npr. razvid samostojnih novinarjev), ali pa zajema tudi osebe, ki opravljajo delo v okviru civilno-pravnega razmerja, vendar nimajo t. i. statusa samozaposlene osebe.¹ Menim, da je upoštevanje tako zakonsko besedilo kot tudi namen zakonodajalca potrebno termin samozaposlena oseba razumeti v širšem smislu. Za to, da je neki osebi priznan status ekonomsko odvisne osebe, torej ni potrebno, da tudi v javnopravnem smislu uživa status samozaposlene osebe.

Pogodba civilnega prava kot dejavnik opredelitve ekonomsko odvisne osebe poudarja po eni strani odsotnost pogodbe o zaposlitvi, kot edini pogodbi, ki ni pogodba civilnega prava. Po drugi strani pa bi lahko poudarek na pogodbi civilnega prava posredno razumeli tudi kot nemožnost v posamezni ekonomsko odvisni osebi pripoznati status delavca.

Slednje se neposredno mora razbrati iz potrebe po *samostojnem* opravljanju dela, katerega prvi namen je poudarek neodvisnosti samozaposlenega pri opravljanju dela, to je odsotnosti osebne podrejenosti, ki označuje fenomen delovnega razmerja. Samozaposlena oseba, ki bo imela status ekonomsko odvisne osebe, po naravi stvari ne bo deležna ne tako jasnih in obveznih navodil, kot delavci, niti ne bo podvržena tako strogemu nadzoru, kot to velja za delavce. Ta dejavnik torej jasno nakazuje, da nobena ekonomsko odvisna oseba ne bi izpolnjevala pogojev za priznanje statusa delavca, saj v izhodišču odreja možnost obstoja subordinacije. To z drugimi besedami pomeni, da ZDR-1 za vse samozaposlene ohranja možnost ugotovitve obstoja delovnega razmerja, če okoliščine opravljanja dela kažejo na pojavnost vseh opredelilnih elementov delovnega razmerja iz 4. člena ZDR-1.

Osebnost in dlje časa trajajoče opravljanje dela kot dejavnika ekonomske odvisnosti po eni strani kažeta na to, da se določeno delo izvaja izključno s strani konkretne samozaposlene osebe, po drugi strani pa, da je za pojav oz. razvoj ekonomske odvisnosti potreben določen čas. Neprimerno bi namreč bilo, če bi ekonomsko odvisnost pripoznali samozaposleni osebi že

po npr. prvem poslu za naročnika določenega dela ali storitve. Dejavniki potrebnosti osebnega opravljanja dela se dodatno in izrecno poudarja (ponavlja) tudi z nezdržljivostjo koncepta ekonomske odvisnosti z dejstvom, da bi samozaposlena oseba imela tudi vlogo delodajalca ter da bi svoje pogodbene obveznosti do naročnika izpolnjevala po svojih delavcih. Od tod torej *prepoved zaposlovanja* drugih.

Okoliščino ekonomske odvisnosti, potrebne za priznanje statusa ekonomsko odvisne osebe, vrednostno določa drugi odstavek 213. člena ZDR-1, ki ekonomsko odvisnost pogojuje s pridobitvijo vsaj 80 % deleža letnih dohodkov samozaposlene osebe od enega naročnika. V tem primeru gre za numerično določitev pretežnosti zaslужka ekonomsko odvisne osebe od enega naročnika. Ocenjujemo, da o pretežnosti v objektivnem smislu lahko govorimo znotraj razpona med 70 in 80 % zaslужka pri enem naročniku. Španska zakonodaja je npr. določila delež pri 75 %. Pomembnejše kot fiksiranje konkretnega odstotka pa je, da se za ekonomsko odvisnost ne zahteva pridobivanje zaslужka izključno od enega naročnika, res pa je, da je ekonomsko odvisna samozaposlena oseba lahko odvisna le od enega naročnika. Pri tem se je potrebno zavedati, da so ekonomsko odvisne osebe samozaposlene osebe, ki so pri svojem delu samostojne in neodvisne. Zato je povsem naravno, da določen delež zaslужka lahko pridobivajo tudi z nudenjem storitev drugim naročnikom. Seveda ni nemogoča situacija, ko neka samozaposlena oseba celotni prihodek pridobi od enega naročnika.

Obseg delovnopravnega varstva ekonomsko odvisne osebe

Verjetno pomembnejša kot sama opredelitev pojma ekonomske odvisnosti je za zakonodajalca določitev vrste in obsega varstva, ki naj ga ekonomsko odvisne osebe dejansko uživajo. Celostno ureditev fenomena ekonomske odvisnosti zaključuje torej določitev elementov delovnopravnega varstva, ki naj bi ga uživale ekonomsko odvisne osebe. Zakonodajalec se mora pri tem zavedati, da obseg delovnopravnega varstva nedvomno vpliva na delovanje trga dela, in sicer predvsem spričo vpliva na ravnanja delodajalcev oz. naročnikov. Bolj ko bi bil delovnopравни položaj ekonomsko odvisnih oseb podoben položaju delavcev, večja bi bila zadržanost potencialnih naročnikov do poslovnega sodelovanja s takšnimi osebami. Morebiti bi, čeprav ne nujno, izrazilo ugodno obravnavanje ekonomsko

¹ Gre za javno priznani status, ki ga posameznik, torej fizična oseba, pridobi bodisi z registracijo dejavnosti (s. p.) bodisi poklica (samostojni novinar), ki ju ta posameznik opravlja osebno, izključno in na pridobitni način.

odvisnih oseb (zopet) povečalo raven tradicionalnega zaposlovanja delavcev. Določitev vrste in obsega delovnopravnega varstva na zakonski ravni v vsakem primeru predstavlja vir izrazitejših sprememb v delovanju trga dela. Ne glede na končno rešitev je vzpostavitev varstva za to skupino aktivnih oseb strokovno primerno, upošteva funkcijo delovnega prava pa tudi potrebno.

Kot prvi in verjetno najpomembnejši element delovnopravnega varstva naj na tem mestu izpostavimo *varstvo pred neutemeljenim prenehanjem* poslovnega sodelovanja med ekonomsko odvisno osebo in naročnikom. Vedenje, da naročnik ne more brez slehernega razloga in vsak trenutek odpovedati pogodbenega razmerja, neodvisnemu pogodbeniku, ki je eksistenčno odvisen od dela zanj, pomeni potrebno pravno in materialno varnost. Primer španske ureditve, ki npr. zaradi nosečnosti, bolezni ali poškodbe ekonomsko odvisne osebe ne dopušča prenehanja pogodbe, je moč oceniti kot dobro in primerno. Garancija dolgoročnejšega opravljanja dela pogosto odtehta tudi nižje plačilo za opravljeno delo, čeprav bi kot drugi element delovnopravnega varstva veljalo izpostaviti zagotovilo (varstvo) ustrezne *višine plačila*. Slednje je moč izvesti bodisi z uporabo instituta minimalne plače bodisi npr. z garancijo plačila v višini, ki je običajna za določeno vrsto, obseg in kakovost dela samozaposlenih oseb (primer Italije). V Španiji problematiki višine plačila na zakonski ravni ne namenjajo posebne pozornosti. Pomena teh dveh prvin delovnopravnega varstva se je zavedal tudi slovenski zakonodajalec pri sprejemanju ZDR-1, čeprav nista edini. Prvi in drugi odstavek 214. člena ZDR-1 se namreč glasita:

»(1) *Ekonomsko odvisni osebi je zagotovljeno omejeno delovno pravno varstvo po tem zakonu.*

(2) *Če s posebnim predpisom ni določeno drugače, se zanjo uporabljajo določbe tega zakona o:*

- *prepovedi diskriminacije,*
- *zagotavljanju minimalnih odpovednih rokov,*
- *prepovedi odpovedi pogodbe v primeru neutemeljenih odpovednih razlogov,*
- *zagotavljanju plačila za pogodbeno dogovorjeno delo kot je primerljivo za vrsto, obseg in kakovost prevzetega dela, upošteva kolektivno pogodbo in splošne akte, ki zavezujejo naročnika ter obveznosti plačila davkov in prispevkov,*
- *uvabljanju odškodninske odgovornosti.«*

Identifikacija ekonomsko odvisne osebe

Eno pomembnejših vprašanj delovno-pravne problematike ekonomsko odvisnih oseb, na katero je moral odgovoriti zakonodajalec, še posebej v želji po učinkovitosti zakonske ureditve, je bilo, na kakšen način ugotoviti, katera samozaposlena oseba in kdaj je oz. bo postala ekonomsko odvisna ter s tem upravičena do opisanega varstva. Z drugimi besedami, komu zaupati presojo civilnopravnega pogodbenega položaja dveh strank v luči dejavnikov, ki vzpostavljajo ekonomsko odvisnost. Možen način identifikacije zagotovo predstavlja nekakšno testiranje konkretnih pogodb s strani za to pristojnega organa, osebe. Ta način je tudi toliko kompleksen, da zahteva celovitejšo in podrobno ureditev. Za kaj takšnega naš zakonodajalec pri sprejemanju ZDR-1 ni imel ne časa niti potrebnih sredstev in ostalih pogojev. Zato je uzakonil nekakšen princip »samouveljavitve« ekonomske odvisnosti od določenega naročnika. Tretji odstavek 214. člena se glasi:

»*Ekonomsko odvisna oseba je za upravičenost do omejenega delovno pravnega varstva po prejšnjih dveh odstavkih po zaključku vsakega koledarskega ali poslovnega leta dolžna obvestiti naročnika, od katerega je ekonomsko odvisna, o pogojih, pod katerimi deluje, tako da naročniku posreduje vsa dokazila in informacije, potrebne za presojo vprašanja obstoja ekonomske odvisnosti.«*

Nesporno dejstvo, ki izhaja iz citirane določbe je, da je celoten koncept ekonomske odvisnosti oz. njegova uveljavitev v praksi, odvisen od odločitve posameznega samozaposlenega, da ekonomsko odvisnost dejansko uveljavi, da torej svojega ključnega naročnika obvesti o njenih elementih, če želi iz tega naslova uživati prej opisano varstvo.

Verjetno pa poleg tega ni povsem odveč bojazen, da, prvič, mnogo samozaposlenih sploh ne bo vedelo za možnost uveljavljanja ekonomske odvisnosti in, drugič, da določen delež samozaposlenih oseb ekonomske odvisnosti ne bo želel uveljavljati, misleč, da naročnik po tem ne bi več želel poslovno sodelovati z njim.

Upošteva zgornji ugotovitvi in dejstvo, da trenutno v sferi dela pri nas pogosto kršijo pravila, menim, da na v naslovu postavljeno vprašanje ne moremo odgovoriti pritrdilno. Institut ekonomske odvisnosti je namreč pravilno delujoč le v urejenem poslovnem okolju. Morda pa bo kot tak tudi sam prispeval k normalizaciji stanja na trgu dela oz. širšega poslovnega okolja v Sloveniji. ●

V iskanju dela

Ali je čas za krajšanje 40-urnega delavnika?

Katja Huš

Odmor za malico so nam ukinili. A nismo protestirali. Ukinili ga namreč nismo zaradi izboljšanja slovenske »konkurenčnosti«, temveč odmora preprosto ne potrebujemo več. Vsak dan zapustimo delo po treh urah, časa za utrujenost in lakoto ni. Tako nekako si je naš vsakdan leta 2025 predstavljal eden izmed največjih ekonomskih umov 20. stoletja, John Maynard Keynes. V tridesetih letih prejšnjega stoletja je na vrhuncu velike depresije v enem izmed svojih esejev zapisal svoje videnje prihodnosti: človeštvo bo zaradi tehnološkega napredka v naslednjih sto letih rešilo svoj ekonomski problem in skrb za osnovno materialno preživetje bo skorajda odpravljena za večino svetovnega prebivalstva. Vikend in delovni teden bosta zamenjala vlogi, saj bomo delali le še 15 ur na teden.

Dobra novica – po Keynesu bi morali ta scenarij dočakati že čez dobrih deset let. Slaba novica – zdi se, da smo še zelo daleč od njegove vizije. Koncept polnega delovnega časa je v Evropski uniji (EU) še vedno vezan na 40-urni tedenski delavnik. Posamezniki so v Sloveniji le skozi vključenost v delovno razmerje za 40 ur polno upravičeni do nekaterih socialnih pravic. Medtem ko lahko obiščemo zdravnika brez doplačil, ne glede na to, ali delamo 40 ur ali manj, saj pravica do zdravstvenega zavarovanja ni vezana na delovni čas, pa se pri pokojninskem zavarovanju v zavarovalno dobo šteje le čas, prebit v obveznem zavarovanju s polnim delovnim časom. V primeru dela za krajši delovni čas bo naša dopolnjena delovna doba (in s tem pokojnina) ustrezno nižja.

A kako smiselno je standard 40-urnega delavnika v času rekordnih ravni brezposelnosti v EU in vzporednega porasta prekernih oblik dela? Če namreč ni dovolj dela za vse, mar ne bi

Lahko torej tudi danes, ko se nam zdi, da tako profesionalni politiki kot novinarji še v spanju vročično mrmrajo mantra našega časa – ustvarjanje novih delovnih mest! – slednja ustvarimo s krajšanjem delavnika? Na primer z uvedbo 32-urnega delavnika?

delali vsi malce manj? Poleg univerzalnega temeljnega dohodka je krajšanje delavnika zagotovo ena bolj vznemirljivih idej danes, saj naslavlja srž trenutne situacije, ko je posameznik le kot delavec (v delovnem razmerju) polno vključen v socialno življenje, dela pa je čedalje manj.

Nauk zgodovine

Reševanje problema brezposelnosti s krajšanjem delavnika se lahko ob trenutnih gospodarskih težavah zahodnega sveta marsikomu zdi zapeljiva, a neuresničljiva zamisel. Toda zgodovina nas uči drugače. Ko je leta 1926 podjetje Ford Motor kot eno izmed prvih na svetu nadomestilo 48-urni delavnik s 40-urnim, je bila to odločitev uspešnega podjetja, ki si je prizadevalo za povečanje potrošnje in produktivnosti svojih delavcev – »ljudje z več prostega časa, morajo imeti več oblek«, je brez olupševanja razložil Ford. A kmalu zatem je 40-urni delavnik postal več kot le inovativna menedžerska strategija peščice naprednih podjetij. Ideja 40-urnega delavnika se je namreč začela uveljavljati prav v času velike depresije, ki je v brezposelnost pahnila več kot 20 % ameriškega prebivalstva. Ko je leta 1935 *Mednarodna organizacija dela* postavila standard 40-urnega delavnika, je odločitev tako argumentirala z dejstvom, da je »nezaposlenost postala tako razširjena in dolgotrajna, da je trenutno na svetu več milijonov delavcev, ki skušajo stisko in pomanjkanje, za katerega niso odgovorni sami in od katerega jih je pravično odrešiti«. V ZDA so tako 40-urni delavnik v nacionalno zakonodajo sprejeli leta 1938, v Franciji pa že dve leti prej.

Lahko torej tudi danes, ko se nam zdi, da tako profesionalni politiki kot novinarji še v spanju vročično mrmrajo mantra našega časa – ustvarjanje novih delovnih mest! – slednja ustvarimo s krajšanjem delavnika? Na primer z uvedbo 32-urnega delavnika?

Leta 2013 je bilo po podatkih Statističnega urada v Sloveniji 813.000 delovno aktivnih oseb s polnim delovnim časom. Preprost izračun pokaže, da bi lahko z uveljavljanjem 32-urnega delavnika v Sloveniji prišli do 6.504.000 izpraznjenih delovnih ur tedensko. To pomeni 162.600 novih zaposlitev za 40 ur ali 203.250 zaposlitev za 32 ur. Če bi torej vsi, ki so trenutno za-

posleni za polni delovni čas, končali z delom že v četrtek, bi lahko več kot pokrpali luknjo brezposelnosti v Sloveniji. V letu 2013 je bilo namreč kot brezposelnih povprečno registriranih 119.827 oseb.

Standard 40-urnega delavnika

Preden razmislimo, ali je krajši delavnik sploh izvedljiv, si pogledimo trenutno ureditev delavnika v Sloveniji. Delovni čas se v EU ureja z nacionalnimi zakonodajami ali kolektivnimi pogodbami. Evropska *Direktiva o delovnem času* postavlja le zgornjo mejo, in sicer 48-urni tedenski delavnik, ki vključuje tudi nadure. Leta 2013 so zaposleni za polni delovni čas v EU delali v povprečju 38,1 ure. Najkrajši delavnik na podlagi kolektivnih pogodb so imeli delavci v Franciji (35,6 ure), najdaljši (40 ur) pa na Hrvaškem, Madžarskem, v Grčiji, Malti in Romuniji. Toda, dejanski delavnik, ki upošteva tudi nadure in odsotnosti z dela, je leta 2013 povprečno znašal 39,5 ure. Najmanj ur dela so opravili v Franciji (37,4 ure), največ pa v Romuniji (41,2 ure), Luksemburgu (41 ur) in Veliki Britaniji (40,8 ure). V Sloveniji so zaposleni za polni delovni čas v povprečju opravili 40 ur tedensko.

Delovni čas pri nas v večini primerov ni predmet kolektivnih pogodb, temveč je urejen zakonodajno. Glede na *Zakon o delovnih razmerjih* ne sme biti daljši od 40 ur na teden (brez nadur), z zakonom oziroma kolektivno pogodbo pa se lahko polni delovni čas zmanjša na 36 ur na teden. Pri poklicih, kjer obstaja večja nevarnost za poškodbe ali zdravstvene okvare, pa se lahko polni delovni čas zniža na manj kot 36 ur na teden.

Pri nas trenutno obstajata tudi dve izjemi, v primeru katerih lahko delamo le 20 ur na teden, a se nam pokojninska doba upošteva enako, kot če bi delal polni delovni čas: starševstvo in invalidnost. Primer starševstva: v Sloveniji ima pravico do dela s krajšim delovnim časom zagotovljen eden od staršev, ki bodisi neguje otroka do tretjega leta starosti, bodisi neguje gibavno oviranega ali duševno prizadetega nepolnoletnega posameznika, bodisi vzgaja najmanj dva otroka, pri čemer mora biti vsaj eden izmed njiju predšolski ali v prvem razredu osnovne šole. V teh primerih delavec prejema nižji dohodek, ki ustreza

dejanskemu delovnemu času, država pa mu zagotavlja polno plačilo prispevkov za socialno varnost do ravnih prispevkov, ki se jih plačuje v primeru prejemanja minimalne plače.

Pomanjkanje dela

A krajši delavniki staršev in invalidov nima namena zajezi problema brezposelnosti. Brezposelnost pa je zlasti zaskrbljujoča prav v tako imenovanih perifernih državah EU, kamor sodi tudi Slovenija. Celo Evropska komisija, ki je znana po mižanju na eno ali pa kar obe očesi, ko gre za pomanjkljivosti obstoječe evropske ureditve, zdaj opozarja na obstoj dveh Evrop: severne in južne oziroma centra in periferije. Kot ugotavlja v svojem letnem poročilu, je brezposelnost med leti 2008 in 2013 v južnih državah evrskega območja dosegla v povprečju 17 %, na severu pa le 7 %.

Tudi v Sloveniji novice o rekordnih ravneh brezposelnosti postajajo običajen del našega vsakdana. V primerjavi s predhodnim letom se je leta 2013 število brezposelnih v Sloveniji povečalo za kar 13,5 odstotka. Tudi stopnja registrirane brezposelnosti je narasla. V povprečju je bilo lansko leto registriranih brezposelnih 119.827 oseb, skoraj 10 % več kot leto prej. Da visoka stopnja brezposelnosti dosega vse bolj alarmantno strukturni značaj, pa nam kaže naraščajoče število dolgotrajno brezposelnih. Torej tistih, ki so brezposelni leto dni ali več in ki se znatno težje ponovno vključijo na trg delovne sile. V Sloveniji se je število dolgotrajno brezposelnih med leti 2008 in 2012 namreč več kot podvojilo, leta 2013 je bila tako vsaka druga brezposelna oseba v Sloveniji brezposelna vsaj eno leto. O pozitivnem učinku, ki ga ima krajšanje delavnika na nižanje brezposelnost, bi lahko sklepali iz izkušenj nekaterih evropskih držav, v katerih je polni delovni čas sicer določen nekje na premici med 35 in 40 ur, a se precej ljudi odloči delati manj. Delo s krajšim delovnim časom je najbolj razširjeno na Nizozemskem, kjer je bilo lani kar 50 % delavcev zaposlenih za manj kot polni delovni čas. Sledijo Nemčija (26,2 odstotka), Avstrija (25,7 odstotka) in Velika Britanija (25,5 odstotka). Zanimivo, glede na podatke OECD sta se Nizozemska in Nemčija po dejansko opravljenem številu delavnih ur že približali 30-urnemu delavniku. Zaposleni, ki dela 30 ur tedensko, v povprečju opravi 1332 delovnih ur na leto – na Nizozemskem pa delavci že zdaj povprečno opravijo le 50 ur več, v Nemčiji pa le 60 ur več na leto. In prav države, kjer največ ljudi dela krajši delovni čas, so tudi ene tistih, kjer je stopnja brezposelnosti najnižja. Nizozemska, Nemčija in Avstrija so namreč med prvimi petimi dr-

žavami z najnižjo stopnjo brezposelnosti v EU. Za države, kjer se največ ljudi odloči za krajši delovni čas, velja tudi, da imajo ene najvišjih stopenj BDP na prebivalca in najvišje minimalne plače v EU. Zato lahko sklepamo, da si delavci bodisi zaradi visokih dohodkov bodisi ustreznih sistemov socialne zaščite z izpadom dela dohodka ne ogrozijo svoje eksistence. Nizozemska je imela leta 2013 tako le 6,7-odstotno brezposelnost, kar je primerljivo s predkrizno situacijo v Sloveniji na začetku tega tisočletja. Nizozemska pa je imela tudi tretji najvišji BDP na prebivalca v EU in tudi tretjo najvišjo minimalno plačo v EU (1.469 evrov bruto), kar najverjetneje varuje delavce pred revščino, tudi če delajo in zaslužijo manj.

Z manj dela v večjo revščino?

Prebivalci severnih držav si torej najverjetneje lahko privoščijo delati manj tudi zato, ker imajo primerljivo višje dohodke. Pri nas pa vsaka misel na dodatno nižanje dohodka vzbuja skrb. Nižji dohodki, ki bi jih dobili za manj ur dela, so jedro argumenta tistih, ki dvomijo o izvedljivosti krajšega delavnika. Izvršni sekretar na *Zvezi svobodnih sindikatov Slovenija (ZSSS)* Andrej Zorko opozarja na problem revščine v Sloveniji in trdi, da bi ideja krajšanja delavnika teoretično lahko živela le, če ne bi pomenila nižanja plač. Da so (minimalne) plače v Sloveniji že zdaj pod evropskim standardom, opozarja tudi Polonca Končar s *Katedre za delovno in socialne pravo* na ljubljanski pravni fakulteti. Zato tudi ona meni, da krajši delavnik trenutno ni realna možnost v Sloveniji. Glede na trenutni plačni model v Sloveniji je po mnenju Zorka izredno težko pričakovati, da krajšanje delavnika ne bi vodilo v nižanje plač. Zorko tako opozarja, da je osnovni pogoj za uveljavitev novega modela, da se spremeni obstoječi plačni model, zlasti v zasebnem sektorju. Podatki o revščini v Sloveniji resnično vzbujajo skrb. Leta 2013 je pod pragom tveganja revščine živelo približno 14,5 odstotka populacije. Če pri dohodku ne upoštevamo socialnih transferjev, pa je pod pragom revščine živel že vsak četrti prebivalec. Če ste brezposelni, pa se padcu v revščino težko izognete – leta 2013 je pod pragom revščine živel namreč skoraj vsak drugi brezposelni. Če bi se z uvajanjem 32-urnega delavnika dohodki proporcionalno znižali, bi delavci v Sloveniji namesto sedanjih 1.002,75 evra (1.535,66 evra bruto), kolikor je znašala povprečna julijska plača letos, vsak mesec v povprečju zaslužili približno 850 evrov (1.228,53 evra bruto). Če temu dodamo še približno 100 evrov dodatkov, bi delavci v povprečju mesečno razpolagali s približno 950 evrov. Potrebno pa je opozoriti, da

bi večina dejansko zaslužila manj, saj že sedaj več kot dve tretjini zaposlenih v Sloveniji prejema nižjo plačo od povprečne. Najbolj zaskrbljujoče pa je, da bi znižani dohodki pahnili še večji delež slovenske populacije v borbo za golo preživetje. Če upoštevamo podatke za leto 2011, bi se namreč število posameznikov, ki so prejeli minimalno plačo in manj (748,10 evra bruto), povečalo za skoraj 6-krat (s 23.248 na 137.579 oseb). *(Izračun upoštevava povprečno mesečno plačo za julij 2014. Znesek nove znižane neto plače temelji na izračunu na spletnem portalu Računovodja, brez upoštevanja dodatka na delovno dobo, bonitet, števila otrok in davčnih olajšav. Izračun novega števila posameznikov pod minimalno plačo je izračunan na podlagi števila zaposlenih leta 2011 po bruto razredih. Zaposleni v petem bruto razredu, kjer bi bila ob znižanem dohodku najvišja plača 750,4 evra so bili vključeni v končno število prejemnikov minimalne plače).*

Subvencija, rešitev za vse?

Kako lahko torej preprečimo porast revščine, ki bi naj bil neizbežna posledica krajšanja delavnika? Valerija Korošec z *Urada za makroekonomske analize in razvoj* (UMAR) kot eno od možnih rešitev vidi vpeljavo sočasnih socialnih transferjev, ki bi nadomestili izpad dohodka. Nekaj podobnega je za zaposlene leta 2009 storil *Zakon o delnem subvencioniranju polnega delovnega časa*. Eni izmed prvih ukrepov večine držav EU ob nastopu krize so bili namreč različni programi spodbujanja krajšega delovnega časa. Najpogosteje so države subvencionirale polni delovni čas, s čimer so skušale preprečiti izgubo delovnih mest v gospodarstvu. Tako je tudi naša država delodajalcu za vpeljavo 36-urnega delavnika prispevala 60 evrov mesečne subvencije za vsakega delavca, za 32-urni delavnik pa še dodatnih 60 evrov. Ukrep je po besedah Petra Pogačarja, vodja *Direktorata za delovna razmerja in pravice iz dela na Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti* (MDDSZ), cilj na ohranitev delovnih mest v podjetjih, ki so se takrat soočala z zmanjšanim obsegom naročil. Pogačar še poudarja, da so takšni ukrepi najuspešnejši ob kratkotrajnih krizah. Zato subvencioniranje države tudi v tem primeru ni moglo trajati v nedogled. Ukrep se je prenehal izvajati septembra 2010.

Če bi želeli krajšati delavnika, a ohraniti iste dohodke za delavce, državno subvencioniranje vsem delavcem v Sloveniji najverjetneje ni rešitev. To bi bilo namreč prehudo breme za državni proračun. A krajši delavnik bi lahko spodbujali z bolj ciljanimi subvencijami. Pogačar izpostavlja, da smo v Sloveniji zelo rigidni pri uporabi krajšega delovnega časa, npr. pred upokojeva-

njem. Eden od usmerjenih načinov bi lahko bil prav subvencioniranje krajšega delavnika zaposlenim pred pokojem, tako da bi posameznik v zadnjih nekaj letih pred pokojem postopoma prehajal s 40-urnega delavnika na npr. 20-urnega. Starejšim delavcem bi s tem omogočili mehkejši prehod v pokoj, z izpraznjenimi urami pa bi lahko zaposlovali nove delavce, preko različnih programov mentorstva pa tudi povezovali starejše delavce v odhajanju z uvajanjem mladih zaposlenih. Nevarnost je namreč ta, da subvencioniranje ne bi pomagalo brezposelnim. Zakon iz leta 2009 je na primer cilj na že zaposlene in Koroščeva nas pri tem opominja, da je »slabost tega ukrepa vprašljiva pravičnost porabe skupnih sredstev, saj se dodatno pomaga tistim, ki jim gre nekoliko bolje kot tistim, ki jim gre najslabše: že brezposelnim ta ukrep namreč ne pomaga nič«. Seveda so mogoče tudi druge oblike ciljanega subvencioniranja: kot opozarja Koroščeva, takšno skrajšanje in subvencioniranje bi včasih bolj potrebovali mladi starši ali kdo, ki ima bolnega prijatelja ali sorodnika.

Da bi si lažje predstavljali finančno zahtevnost ciljanega subvencioniranja, potrpite z nami pri kratki matematični vaji. V Sloveniji je trenutno 68.000 oseb med 55 in 64 letom, ki so v delovnem razmerju, približno 59.296 od njih za polni delovni čas. Če upoštevamo, da bi ta starostna skupina v povprečju delala le 30 ur tedensko, bi to pomenilo približno 592.960 »praznih« ur na teden oziroma 14.824 novih zaposlitev za 40 ur ali kar 18.530 novih zaposlitev za 32 ur. Že s tem ukrepom bi torej lahko znižali brezposelnost v Sloveniji za približno 15 %. A hkrati bi starejši delavci v zadnjih desetih letih svojega dela v povprečju prejeli le 75 % svojega prejšnjega plačila, torej približno 800 evrov neto vsak mesec, z dodatki pa bi povprečno razpolagali s približno 900 evri. Če preučimo zelo radodaren primer, v katerem bi želela država s subvencijami nadomestiti celoten izpad dohodka tem starejšim delavcem, bi morala iz proračuna primakniti 317 milijonov EUR sredstev na leto oziroma 446 EUR mesečno na delavca. Če upoštevamo nove zaposlitve za polni delovni čas (40 ur) in denar, ki bi ga te prinesle v javno blagajno prek dohodnine in prispevkov za socialno varnost (cca. 135 milijonov EUR), bi se ta strošek znižal na približno 182 milijonov EUR letno. V tem idealnem scenariju bi se brezposelnost znižala za približno 12 %, kar bi pomenilo tudi manj transferjev brezposelnim. Ti so leta 2012 znašali 221 milijonov evrov, 12 % znese približno 26 milijonov evrov. Če bi torej vsi delavci zaposleni v delovnem razmerju za polni delovni čas v Sloveniji med 55 in 64 letom delali v povprečju

30 ur tedensko in ohranili višino njihovih plač, hkrati pa bi se z izpraznjenimi urami zaposlovalo brezposelne, bi morali iz državnega proračuna letno primakniti 156 milijona EUR.

(Izračun temelji na podatkih Statističnega urada RS o aktivnem prebivalstvu v 2. četrtletju 2014. Število zaposlenih med 55 in 64 leti za polni delovni čas je izračunano glede na nacionalni delež teh zaposlitev, saj podatek glede na starostne skupine ne obstaja. Zneski subvencij izpada dohodka temeljijo na povprečni plači za julij 2014 in izračunu stroška za delodajalca na portalu Računovodja, brez upoštevanja dodatka na delovno dobo, bonitet, števila otrok in davčnih olajšav.)

Toda v našem izračunu smo prikazali zelo »radodaren« in posledično drag primer subvencioniranja. Obstaja pa tudi dosti sivega območja eksperimentiranja. Krajši delavnik bi se lahko na primer proporcionalno subvencioniral glede na višino dohodka delavcev. Zgornji izračuni so tudi pavšalne ocene, ki temeljijo na idealnih scenarijih in javno dostopnih informacijah. Življenje pa ni hladnokrvno premetavanje števil. Krajšanje delavnika namreč vsebuje veliko finančnih neznank, ki jih tovrstni računi niso (mogli) upoštevali in zaradi katerih bi morebiti prišli do bolj vzpodbudne finančne prognoze.

Krajši delavnik bi namreč lahko znižal tudi sredstva za obstoječe strategije zmanjševanja brezposelnosti, t. i. aktivne politike zaposlovanja (npr. za javna dela), ki bodo letos zahtevala 50 milijonov EUR iz proračuna. Največja neznanka pa so dolgoročni prihodki zaradi drugih blagodejnih učinkov krajšega delavnika, npr. zmanjšana obolevnost delavcev. Andrej Zorko z ZSSS meni, da krajšanje delavnika daje posamezniku zlasti več časa za počitek, kar lahko pozitivno učinkuje na zmanjšanje odsotnosti z dela in storilnost delavcev. Podobnega mnenja je tudi Peter Pogačar z MZDDSZ. Zanj je ideja krajšanja delavnika zanimiva in ne izključuje možnosti, da bi s takšno politiko dolgoročno tudi prihranili, zlasti ob upoštevanju vseh njenih dolgoročnih učinkov, kot je na primer nižja obolevnost. Krajši delavnik, ki pomeni tudi priložnost živeti bolj mirno in zdravo življenje, bi lahko vodil tudi v večjo sposobnost in željo posameznikov po nadaljevanju z delom v višji starosti. To pa bi zopet imelo pozitivne finančne učinke zaradi povečanja števila delovno aktivnih ljudi. Sedaj namreč za Slovenijo velja zelo nizka stopnja zaposlenosti starejših.

Pri krajšanju delavnika pa poleg finančnih obstajajo tudi organizacijski izzivi. Sprememba delovnega časa bi namreč zahtevala večji angažma delodajalcev pri reorganizaciji dela, kar bi po mnenju Pogačarja lahko predstavljalo težave pri izvajanju

takšne politike. V nekaterih primerih so takšne skrbi upravičene – delovni procesi se namreč med seboj razlikujejo. Zorko opozarja na posebnosti v organizaciji delovnega procesa pri različnih delodajalcih, saj je delo v javni upravi z organizacijskega vidika težko primerjati s 24-urnim proizvodnim procesom. Zdi se, da bi bil krajši delavnik najbolj primeren za javni sektor, storitvene sektorje in sodobne »kreativne« poklice. Prav javni sektor nekateri jemljejo kot edinega primernega za uveljavljanje krajšega delavnika. Po mnenju Valerije Korošec ima država namreč legitimnost upravljanja samo, kjer se porablja javni denar. Tudi krajši delavnik bi tako lahko uveljavljala le v svoji domeni.

Manj dela le »najbogatejšim« v javnem sektorju?

Logika subvencioniranja, s katero smo se poigrali, želi omogočiti delavcem krajši delavnik, a ohraniti iste dohodke. A po mnenju Koroščeve je takšno »subvencijsko mišljenje« zastarelo in predstavlja *»čisti logično nekonistenten hokus-pokus, ki izhaja iz dejstva, da bi ljudje imeli vse hkrati, jajca in omleto, isto kot zdaj, pa še kak privilegij zraven«*, a posamezniku ne moreš dati plačila, ki nima osnove na trgu dela. Koroščeva zato odločneje zagovarja drugačno rešitev: progresivno upravičenost do dela in proporcionalno nižanje delovnega časa, pri čemer bi se najprej vzelo več plačanega delovnega časa tistim, ki imajo višji dohodek. Proporcionalno nižanje delovnega časa lahko po njenem razumemo kot nekakšno popravo krivic, saj morajo *»tisti, ki imajo srečo, da so v privilegiranim položaju, plačati neke vrste odškodnino manj srečnim«*. Zaposleni v državni in javni upravi, ki imajo mesečni bruto dohodek nad določenih zneskom, bi delali 32 ur tedensko, tisti z nižjo kategorijo dohodka 34 ur in tako dalje. Tisti z najnižjimi dohodki pa bi še naprej delali 40 ur tedensko. Kot pravi Koroščeva: *»Tisti z višjo plačo dobijo tisto največ, kar si človek v svojem življenju lahko želi, največjo dragocečnost, tj. čas, da dela, kar hoče (in ob tem ni lačen niti izključen niti stigmatiziran). Tisti s prenizko plačo si tega ne morejo privoščiti, pa ohranijo 'privilegij' 40-urnega delavnika«*.

Za razliko od subvencioniranja po njenem mnenju ta predlog predstavlja novo etično držo in rešuje tri stvari hkrati: dohodkovno neenakost, večanje vrednosti prostemu času ter manjšanje potrošnje in porabo naravnih virov. Njen predlog sicer poraja pomisleke o načinu doseganja dohodkovne enakosti – tisti z nižjimi dohodki bodo imeli bolj primerljive dohodke, a bodo zanje morali delati dlje. Bi pa lahko krajši delavnik v javnem sektorju po mnenju Koroščeve deloval kot konkurenčni

zglede zasebnemu sektorju. Z možnostjo krajšega delavnika bi zaposlitve v javnem sektorju postale še bolj zaželeno in konkurenčne, s čimer bi prisilili zasebni sektor k prevzemanju praks javnega sektorja.

Nadure in utopija 40-urnega delavnika

Ob razmišljanju o krajšanju delavnika smo do zdaj sklepali, da bi ustvarjene prazne ure avtomatično vodile do novih zaposlitev. A kot opozarjajo naši sogovorniki, zaradi izkoriščanja nadurnega dela v Sloveniji morda ne bi bilo tako. Tudi uvedba 32-urnega delavnika namreč ne bi vodila do večjih sprememb v zaposlenosti, če bi delodajalci izrabljali možnost nadurnega dela.

Namesto krajšanja delavnika bi bilo po mnenju večine naših sogovornikov bolj smotrno usmeriti energijo v omejevanje nadurnega dela, ki predstavlja enega osrednjih problemov na področju dela. V Sloveniji je postalo povsem običajno, da delamo več kot 40 ur, zato *»najprej potrebujemo izziv, da bomo zagotovili 40-urni delavnik«*, meni Peter Pogačar z MDDSZ.

Andrej Zorko z ZSSS prav tako poudarja nevarnost, da krajšanja delavnika ne bi imelo zelenega učinka, saj delodajalci ne bi dodatno zaposlovali. Opozori nas, da bi že zdaj lahko iz števila nadur dobili več kot 10.000 novih delovnih mest, a slovenski delodajalci preprosto ne zaposlujejo.

Slovenska zakonodaja trenutno dopušča največ osem ur nadurnega dela na teden, 20 ur na mesec in 170 ur na leto. Pogačar sicer problema nadur ne vidi v zakonodaji, temveč v njenem spoštovanju. Evidenco prisotnosti na delovnem mestu, ki naj bi jo vodili delodajalci, slednji dojemajo kot administrativno breme. Nekateri vodijo celo lažne evidence nadur, inšpekcija pa ne more opravljati svojega dela, saj je inšpektorjev preprosto premalo. Glavni ukrepi na tem področju bi zato po mnenju Pogačarja morali biti izboljšanje inšpekcijskega nadzora ter izobraževanje delavcev o njihovih pravicah in delodajalcev o pomenu spočitega delavca.

Čas za kreativno politično delovanje

Situacija, v kateri EU vsako leto ustvari vse večje število odvečnih, brezposelnih ljudi, kar kliče po iskanju alternativnih ekonomskih modelov. Krajši delavnik je vsekakor ena izmed bolj vznemirljivih progresivnih idej na področju dela, ki je vredna resnega premisleka. Krajši delavnik nima namreč le potenciala znatno znižati obstoječo brezposelnost, temveč tudi pripomoči k bolj mirnemu, zdravemu in okolju prijaznemu življenju.

Čeprav bi bil štiridnevni delavnik oziroma 32-urni delavnik za vse delavce, ne glede na dohodek in sektor dela neizvedljiv čez noč, pa je na voljo več možnosti postopne vpeljave krajšega delavnika. Država bi lahko uvedla ciljne in zelo premišljene subvencijske ukrepe ali se poslužila proporcionalnega krajšanja delavnika, obe možnosti pa bi moral spremljati strog nadzor nadurnega dela. Tudi 32-urni delavnik oziroma 30-urni sta bila uporabljena zgolj kot primera, možna so seveda tudi bolj blaga krajšanja. Tudi ni nujno, da krajši delavnik ostane v domeni javnega sektorja. Podobno kot Ford Motor tudi dandanes morebiti nekatera podjetja prepoznavajo prednosti krajšega delavnika, četudi njihovo vodilo ni nižanje brezposelnosti.

A za uvajanje krajšega delavnika nam zagotovo manjka nekaj zvedavosti. Za zgled bi si lahko vzeli švedski Göteborg. Njegov mestni svet je letos začel izvajati enoletni test, s katerim bodo spremljali dve skupini delavcev javnega sektorja, ki skrbijo za oskrbo starejših. Ena skupina bo delala polni 40-urni teden-ski delavnik, druga pa 30-urni delavnik s polnim plačilom. S testom želijo raziskati neznanke, povezane s krajšanjem delavnika: kako krajši delavnik vpliva na dodatno zaposlovanje, količino bolniških odsotnosti, splošno psihofizično počutje delavcev, njihovo produktivnost in spolno enakost na trgu dela. Prav spolna diskriminacija je vprašanje, ki se mu žal nismo imeli prostora posvetiti, a je vredno posebne pozornosti, ko govorimo o krajšanju delavnika. Že sedaj je delo za krajši delovni čas predvsem domena žensk in lahko vzbuja pomisleke glede ekonomske odvisnosti žensk.

A dokler v Sloveniji krajši delavnik predstavlja veliko eksotiko, ostajajo tudi njegovi dolgoročni učinki povezani z višjo zaposlenostjo ter spočitimi delavci le domneva, krajši delavnik pa utopična želja. Da pa bi ideja krajšega delavnika zaživela, sprva potrebuje svoje zagovornike. Prav neprodornost ideje krajšega delavnika v politični diskurz nakazuje na pomanjkanje domišljije slovenskih političnih akterjev, ki bi resneje raziskovali odgovore na temeljne dileme sodobnega časa: kakšne politike dela zahteva, če uporabimo izraz znamenite filozofinje Hanne Arendt *»družba dela brez dela«*? Prav gotovo ne bo presenečenje, če se izkaže, da je čas za prerazporeditev omejene količine dela in osvoboditev časa. •

**CRTO
POD**

Članek objavljamo v sodelovanju s portalom za preiskovalno novinarstvo Pod črto. Povezava: podcrto.si

Novi obliki delovne pogodbe naproti

Kako mi država lahko pomaga, da ji bom pomagal?

Igor Bagon

Tale naslov sem namenoma obrnil, ker imam občutek, da mi država želi pomagati na meni nepriimeren način. Za dela, ki jih opravljam in za njihov obseg ne najdem primerne oblike samozaposlovanja. V zadnjem času se je res pripravilo kar nekaj rešitev na področju avtorskih in podjemnih pogodb. Veliko se je naredilo na področju samozaposlovanja z s. p.-ji, a prav nobena od teh rešitev ni vzdržna. Ne ponuja varnosti, ki jo potrebujem. Od mene zahteva znanja in spretnosti, ki jim nisem kos. Po nepotrebnem me zadolžuje. Kot da ne bi bilo prave komunikacije med tistimi, ki pripravljajo zakone in postopke, ter tistimi, ki naj bi jih uporabljali.

Največje težave, s katerimi se srečujem(o), so plačilna nedisciplina, kompleksnost zaposlovanja in subvencije, ki mi ne pomagajo. Še več: ustvarjajo lažno upanje. Odpri s. p., saj je čisto enostavno! Bodi podjetnik. Saj ti bomo pomagali. Vse, kar potrebuješ, je osebna izkaznica, dobra ideja in nepremičnina oziroma pisna izjava nekoga, ki ima nepremičnino. Birokracije je resda malo več, ampak želel sem izpostaviti to drugo. Takoj, ko ne boš plačal davkov in prispevkov, boš na cesti. Dobesedno. Je to res pomoč? Osebno to čutim bolj kot poizkus kraje. Še več. Danes delodajalci (mimogrede, v tekstu pogosto mešam izraza stranka in delodajalec – gre za enako funkcijo – torej nekoga, za katerega opraviš neko delo) silijo svoje delavce naj odprejo s. p.-je. Zakaj? Zato, da bi si zagotovili možnost, da lahko delavca odpustijo, če recimo posla zmanjka. Ker se s tem znebijo kupa finančnih obveznosti, kot so zavarovanja, računovodstvo, regres. S tem, ko ne plačajo računov, pa jih delavec na koncu še kreditira. Tako res ne bo mogoče iti naprej.

Poenostaviti obliko zaposlovanja

Kaj pa, če plačam davke in prispevke takrat, ko dobim denar? Če želimo pomagati delavcu, moramo spremeniti postopke do te mere, da bo lahko začel brez zadolževanja. Pomagati mu moramo, da bo dobil plačilo za opravljeno delo. Pomagati mu moramo, da bo lahko začel od nule.

Namesto da usmerjamo sile v neuspešno preprečevanje dela na črno, raje poiščimo možnost, kako postaviti obliko zaposlovanja, ki bo konkurenčna delu na črno, da se torej delo na črno sploh ne bo več splačalo.

Ljudje vedno poiščemo neko pot, ki deluje. Torej bi bilo vredno pogledati, zakaj delamo na črno. Ni vse v izogibanju plačila davka (čeprav mislim, da Slovenci to skoraj častimo). Zakaj si izposojamo podjetja prijateljev? Zakaj iščemo različne načine, kako bi nam nek delodajalec-stranka lahko plačala opravljeno delo oz. storitev? V ta del vložimo res veliko časa.

Delo prepoznati in ovrednotiti

Že nekaj let poslušam: ostati moramo fleksibilni. Zmanjšati moramo birokracijo. Cena delovne sile je previsoka. Nisem konkurenčen. Ustvariti je potrebno delovna mesta. Račune je potrebno plačati in to je najbolj pomembno. Pravzaprav se vse vrte okrog tega. In pa dejstva, da se tržišče spreminja. Služb, kot smo jih poznali pred 30 leti, in marsikaterega dela danes ne potrebujemo več. A to ne pomeni, da dela ni. Dela je ogromno in vsak dan nastajajo nove oblike. Potrebno ga je prepoznati in primerno ovrednotiti. A kako to storiti?

Imam konkreten predlog:

Potrebujemo novo obliko napol pravnega subjekta.

1. Ima svoj poslovni transakcijski račun.
2. Opravlja storitve, za katere mora izdati račun.
3. Davke in prispevke plačuje avtomatsko na podlagi plačanega računa.
4. Delovna doba mu teče na podlagi plačanih prispevkov iz naslova plačanega računa za opravljeno delo.

Poslovni transakcijski račun je mesto, kjer se obračunajo davki in prispevki. Vsa nakazila na ta račun so samodejno obdavčena. Davek je postavljen malce višje, da ne bi bilo kakšnih negativnih presenečenj ob koncu leta.

Od registracije poklica do prevzemnice

Na upravni enoti opravi postopek registracije. Standardna klasifikacija poklicev mi da osnovo za nabor poklicev, ki jih lahko opravljam. Če izberem poklic, za katerega je potrebna

določena izobrazba, moram predložiti dokazila o tem. Če želim opravljati delo, ki še ni opredeljeno/klasificirano, bom moral na zavod za zaposlovanje, kjer mi bodo pomagali opredeliti to novo delovno mesto. Na koncu odprem še poslovni transakcijski račun pri najugodnejši banki.

Super. Najtežji del birokracije sem opravil. Pojdimo zdaj na posel ...

V modelu, ki ga predlagam, namerno ne opisujem sodobnih možnosti (e-poslovanje), ker želim predstaviti temeljni postopek. Šele ko je ta jasen in razumljiv, lahko uporabimo sodobnejše bližnjice. Menim pa, da bi morala biti osnovna papirna oblika vedno na voljo. Poiščem stranko in ji ponudim svoje storitve.

1. S stranko se dogovoriva za delo, rok zaključka dela, ceno in morebitne opravičljive penale.

2. Stranki izdam predračun (prvi predpisan obrazec na enem A4-listu v treh izvodih).

3. Stranka podpiše predračun. En izvod ostane stranki, drugi izvod ostane meni za evidenco, tretji izvod dobi Finančna uprava Republike Slovenije (Furs).

Opravim delo.

4. Stranki prinesem v podpis prevzemnico posla (drugi predpisani obrazec na A4-listu v treh izvodih).

5. En izvod ostane stranki, drugi izvod ostane meni, tretji izvod dobi prijazna uslužbenka na finančni upravi.

6. Ko je prevzemnica podpisana, sem dolžan v predpisanem roku pripraviti in izdati račun.

7. Izdam račun (tretji predpisani obrazec na eni A4-strani).

8. Stranka v predpisanem roku plača en račun na eno samo postavko.

9. Poiščem naslednjo stranko ali pa se celo dogovorim z isto o nadaljnjem delu.

Postopek je seveda z današnjimi tehnologijami lahko bolj enostaven. V zgornjem primeru ga namenoma nisem opisoval, ker želim poudariti sosledje dogodkov, ki tvorijo finančno transakcijo. Vsa dodatna dokumentacija, ki nastane pri delu ali pri dogovoru o delu, ni predmet finančne transakcije. Zdravstvenega zavarovanja ne urejam s to obliko zaposlitve.

Če stranka ne plača računa za opravljeno delo, je zato odgovorna sama. Davčni inšpektor dobi obvestilo o neplačanem računu na podlagi podpisane prevzemnice. Odpre postopek izterjave. Lahko kontaktira stranko in povpraša, v čem je težava. Če stranka ne sodeluje, ima dolžnost direktne terjatve.

Kaj pa, če delodajalec ne želi plačati dela na ta način?

Kar se mene tiče, sem spoznal neplačnika, in mu mojih storitev ne bom več ponujal.

Kaj pa, ko stranka ne podpiše prevzemnice?

Delavec s pomočjo primerne državnega organa in že eviden-tiranega predračuna sproži postopek. V postopku se ugotovi, ali je bilo dogovorjeno delo opravljeno ali ne. Če je bilo opravljeno, potem stranka plača predpisano kazen in postopek posla se nadaljuje. Delavec izda račun.

Kaj pa, če delavec ne opravi dela?

Stranka ima podpisan izvod predračuna, kjer sta navedena okvirni znesek storitve in morebitni penali. Če je bila stranka v postopku oškodovana, poišče pravico pri primernem organu (kot vsak drugi posel).

Kaj pa, ko stranka ne plača računa?

Delavec ne stori ničesar. Pač pa davčni inšpektor sproži postopek proti stranki – samodejno. Imeti mora primerna pooblastila, da lahko neposredno zaseže sredstva stranki.

Kdo pa lahko uporablja to obliko zaposlovanja?

Vsak polnoletni državljan Republike Slovenije (RS) na področju RS. Druga oblika zaposlovanja ali status upokojenca ne sme preprečevati te oblike.

Katera dela pa lahko opravljam na tak način?

Pravzaprav vsa, za katera sem primerno usposobljen. Konec koncev sem lahko tudi zdravnik. V postopku registracije sem že zbral vso dokumentacijo, ki dokazuje da sem primerno izobražen. Odgovornost stranke pa je, da preveri ali sem res tudi usposobljen za delo.

Koliko lahko zaslužim na tak način?

Kolikor želim. Davki in prispevki se obračunajo samodejno. Država dobi, kar jih pripada.

Kdo pa je lahko stranka?

Pravna ali fizična oseba, ki si me lahko privošči. V primeru, da gre za fizično osebo, bi bilo potrebno postopek verjetno malo prirediti.

Kaj želim pridobiti s takim načinom zaposlitve?

Ko bom šel na razgovor s potencialnim delodajalcem, bom lahko nastopil ponosno. V svojem imenu. O plačilu se lažje pogajam. Stranki/delodajalcu prodajam storitev in ne odgovornosti zame. To želim obdržati zase. Ne bom potreboval prijateljevega podjetja za izstavitve računa. Dela, ki jih danes opravljam napol na črno, bodo obdavčena na moje ime. Prispevki bodo plačani v mojem imenu in šele takrat, ko bom dobil denar. Družba mi bo priznala delovno dobo za delo, ki ga bom opravil. Identificiral bom nova dela (nove zaposlitve). Mimogrede, ta oblika

Če dobro opravljam svoje delo in redno izdajam račune lahko preidem v nižji davčni razred. Prehod v nižji razred je možen enkrat na leto ali dve. Če pa sem lenoba, pač plačam najvišjo premijo. To mora biti vzdržno. Če bi to postavil v današnjo situacijo, bi rekel, da obdavčitev ne sme presepati trenutne obdavčitve rednega delovnega razmerja.

v osnovi ni mišljena za trajno zaposlitev. Lahko pa vanjo vodi. Želim, da bi ustvarili situacijo, kjer se bo podjetje potegovalo za delavca. Če delavec svoje delo opravlja dobro, je v interesu delodajalca, da ga obdrži. Če posla zmanjka, lahko delodajalec delavcu to mirne vesti pove. Morda pa ima delavec celo idejo za nov posel. Nikakor pa ni potrebno ustvarjati negativne klime na delovnem mestu v upanju, da bo delavec dal odpoved ali še hujše, da bo moral odpreti s. p.. In seveda deluje tudi v drugo smer. Če nisem zadovoljen z delom, ki ga opravljam, lahko to mirno povem delodajalcu in prekineva sodelovanje. Delodajalec bo poiskal drugega delavca, jaz pa drugo delo.

Nagrajevanje dela z nižjo obdavčitvijo

Nagrajevanje delavca in delodajalca. Nekaj podobnega poznamo pri avtomobilskem zavarovanju. Če dobro opravljam svoje delo in redno izdajam račune, lahko preidem v nižji davčni razred. Prehod v nižji razred je možen enkrat na leto ali dve. Če pa sem lenoba, pač plačam najvišjo premijo. To mora biti vzdržno. Če bi to postavil v današnjo situacijo, bi rekel, da obdavčitev ne sme presepati trenutne obdavčitve rednega delovnega razmerja. Trenutno pri 1.000 evrov plače neto, znaša bruto plača zaposlenega okoli 1.500 evrov, celoten delodajalčev strošek na zaposlenega pa je okoli 1.700 evrov. Obvezni prispevki za samozaposlenega, ki si izplačuje minimalno bruto plačo 798,15 evra, so od 222 do okoli 320 evrov – odvisno od uveljavljenja subvencije za ZPIZ. To obenem pomeni, da se

davčna lestvica razdeli še navzdol. Delodajalec, ki redno plačuje račune, je lahko upravičen do subvencij za razvoj. Razvoj je pri nas preveč zapostavljen.

Država naj prepozna prednosti take oblike delovne pogodbe

Pričakujem nadaljevanje konstruktivne debate o posameznih problemih. Torej, da razbijemo moj predlog na podprobleme in poiščemo primerne rešitve. Ne iščimo razlogov, zakaj se ne da, ampak kako bi se dalo. Na ta način lahko postavimo primerne varovalke.

Prvi primer varovalke v modelu, ki ga opisujem, je, da delodajalec ne more prenesti svojih finančnih dolžnosti na delavca. Dolžnost delavca je, da opravi delo. In ne kreditiranje delodajalca. S tem, ko sem odvzel možnost prenosa dolga na delavca, sem postavil primerno varovalko. Drugi primer varovalke je, da v primeru, da račun ni plačan, ne potrebujem predragih pravnikov za izterjavo. Ta se zgodi po uradni dolžnosti in izvede jo tisti, ki ima dejansko moč.

Menim, da je čas, da poiščemo rešitve, ki nam bodo služile, ter pripravimo konkreten model in ga predstavimo svojemu gospodarju. Od gospodarja pričakujem, da bo model obravnaval in odgovoril s konkretnimi dejanji ali pa ga zavrnil s tehtnimi razlogi. To, da se ne da, ne sme biti zadovoljiv odgovor. Ob naravnih nesrečah Slovenci radi stopimo skupaj in združimo moči. Kaj ko bi dojeli to tako opevano krizo kot razlog, da stopimo skupaj in poiščemo pot? ●

0,5 > 0

0,5 odstotka dohodnine namenite
Društvu humanistov Goriške
in podprite revijo Razpotja.
V zameno boste dobili vsaj kvalitetno čtivo.

razpotja.si/donirajte

»Šolstvo sem zapustil – moje poslanstvo je film.«

– Rok Biček,
režiser

O filmu *Razredni sovražnik*, celovečernem prvencu mladega slovenskega režiserja Roka Bička, je bilo v slovenskih (in tujih) medijih že veliko napisanega. Prav zaradi tega, ker se mu zdi, da je v intervjujih o filmu povedal že vse, je Biček komajda privolil v pogovor. Intervju objavljamo več kot eno leto po izidu filma, vendar se zdi trenutek več kot primeren: kot nominiranec za nagrado *lux* za evropski film leta je *Razredni sovražnik* jeseni začel svojo pot po evropskih kinematografih. Preveden je bil v vse uradne jezike Evropske unije, kar pomeni tudi, da ga bodo naši zahodni sosede gledali sinhronizirane v italijanščino. Ob tej priložnosti je pričujoči intervju v novembrski številki, hkrati z revijo *Razpotja*, objavila tudi kulturna italijanska revija o kulturi *Lo Straniero*, ki jo vodi Goffredo Fofi.

Jan Mozetič

Če se ne motim, je film osnovan na resničnih dogodkih?

Res je. Ko sem bil v prvem letniku gimnazije, je dekle iz tretjega naredilo samomor. To je bilo kmalu po začetku šolskega leta in spomnim se tesnobnih občutkov, ki so nas takrat prevevali. Poleg novega okolja, drugačnega in predvsem resnejšega načina dela smo se prvič soočili tudi s smrtjo vrstnika. Ta grozljiva atmosfera in strah nas je dijake zelo močno povezal, kar so začutili tudi profesorji. Na nek način sta se oblikovala dva tabora, zelo podobno kot v filmu. Sošolci pokojnega dekleta so bili gonilna sila nekakšnega upora, uperjenega proti profesorjem in šolskemu sistemu. Zelo živo se spomnim, kako so med poukom zasedli šolsko radijsko postajo in prekinili pouk z branjem manifesta. Po stopnišču so razpostavili bele svečke ... Mislim, da je manjkalo zelo malo, da stvari niso ušle izpod nadzora, tako kot se zgodi v filmu. Sam sem bil takrat fazan, tako da sem uporniške aktivnosti spremljal kot opazovalec na šolskih hodnikih, ni-

sem pa vedel, kaj se je dogajalo znotraj skupine teh uporniških dijakov. To sem zvedel precej kasneje in iz tega je nastala osnova za zgodbo *Razrednega sovražnika*.

Kakšen je pa bil tvoj pristop do tega dogodka, ko si se odločil da boš iz tega naredil film?

Ti dogodki so bili tako močni, da sem se jih zelo živo spominjal še po desetih letih. In ko sem razmišljal o temi, ki bi bila dovolj močna, da bi bila vredna, da se o njej posname film, sem se vedno znova vračal k tem dogodkom. Zanimalo me je, kaj se je dogajalo med štirimi stenami učilnice, iz katere so sošolci pokojnega dekleta vodili t. i. upor. Ker sem bil sam priča le zunanji manifestaciji upora, sem se odločil, da z njimi naredim serijo intervjujev, v katerih sem raziskal različne poglede na dinamiko medsebojnih odnosov. Od obdobja pred samomorom, ko so bili precej razdrobljeni po skupnicah, do samomora, ki jih je povezal in združil v skupnost, ki je močno pretresla temelje gimnazije v Novem mestu. Kdo

ve, kaj bi se zgodilo, če bi v tej enotnosti ostali še malce dlje, tako kot sem to prikazal v filmu ... V resničnem življenju je njihova revolucija pojedla svoje otroke, še preden so uspeli premagati skupnega sovražnika. Mislim, da je bil največji »problem« njihovega upora, da niso imeli jasnega sovražnika. Celoten učiteljski zbor, ki naj bi predstavljal šolski sistem, je preveč abstrakten sovražnik. Zato sem se odločil, da bo v filmu razredni sovražnik le en profesor. S tem se je pozornost osredotočila nanj, hkrati pa se je enormno povečal tudi konflikt med stranema, ki je nujno potreben za gonilo močne in učinkovite pripovedi.

Kako je nastal scenarij?

Kot sem že omenil, celotna zgodba sloni na resničnih dogodkih, ki pa smo jih s soscenaristoma v nekaterih podrobnostih zaostriili do te mere, da so omogočali dramaturgijo celovečernega filma. Intervjuji z resničnimi akterji zgodbe so nam postregli z dogodki, opisanimi v nepredstavljive detajle, ki jih je težko

Rok Biček (1985) se je s filmom začel ukvarjati v gimnaziji na filmski delavnici pod vodstvom Janeza Lapajneti. Na ljubljanski Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo je diplomiral iz režije. Svoj prvi celovečerni film *Razredni sovražnik* je dokončal leta 2013 in z njim istega leta tudi osvojil glavno nagrado na Festivalu slovenskega filma v Portorožu, na Mednarodnem tednu kritike 70. mednarodnega filmskega festivala v Benetkah pa je prejel nagrado *fedeora* za najboljši film po izboru kritikov. Poleg ostalih nagrad na različnih svetovnih festivalih, je *Razredni sovražnik* trenutno v tekmi za evropski film leta, Rok Biček pa končuje svoj drugi celovečerec *Družina*.

ustvariti v lastni domišljiji. Vse te drobce je bilo potrebno povezati in umestiti v mozaik. Med raziskovanjem srednješolskih samomorov v Sloveniji sem našel situacije, ki so imele podobne momente uporniškega gibanja. Seveda smo nekatere motive vzeli tudi od tam. Uporabili smo vse, kar je gradilo zgodbo na dodatnih nivojih. Vendar lahko rečem, da je vsaj tri četrtine filma povzetih iz dogodkov na moji gimnaziji.

Resnično življenje je lahko najboljši scenarist, če imaš zanj odprte oči in srce. To je tisto, kar me zanima. Vendar to je samo eden od načinov ustvarjanja filmske umetnosti. Naj se ne sliši kot edina prava ...

Ti si tudi učil v šoli dve leti. Kako je ta izkušnja vplivala nate?

Učiti sem začel leto pred začetkom snemanja *Razrednega sovražnika*, nadaljeval pa sem še naslednje leto, ko je bil film v postprodukciji. Zdržal sem dve leti, potem pa sem se predal. Vendar mi je ta izkušnja zelo pomagala pri razumevanju tako ene kot druge strani. Učil sem v srednji medijski šoli, predmet snemanje in montaža. Imel sem praktični pouk v sodobnem televizijskem studiu, kakršnega smo si na AGRFT lahko le želeli. Moja vizija dela na začetku šolskega leta je bila povsem drugačna od tega, kar smo dejansko udejanjili. Kljub temu, da je bilo med nami le 8 let razlike, je bila to nepremostljiva generacijska luknja, ki je nisem znal premostiti. Moj cilj je bil namreč, da bi z dijaki posnel vsaj kratki film ali več kratkih igranih filmov. Na koncu pa sem se zadovoljil z realizacija-

mi triminutnih vremenskih napovedi v studiu. Glede na komentarje dijakov sem bil med bolj strogimi profesorji, čeprav sam nisem imel tega občutka, saj sem jim dopuščal veliko svobode pri ustvarjanju. Vendar je res tudi to, da ta svoboda ni pomenila, da jim pri mojih urah ni treba delati. Spomnim se, da mi je ob zaključku leta eden izmed dijakov, ki je bil na snemanju *Razrednega sovražnika* statist v razredu, dejal, da sem skozi celo leto govoril iste stavke kot profesor Zupan v filmu. Takrat sem se zavedel, da imam veliko skupnih lastnosti s tem li-

življenje slej kot prej ustavi, in taki, ki se sprijaznijo s tem, da itak ne morejo ničesar spremeniti, in potem sledijo njihovi najmanjšega odpora. Javno šolstvo je zelo kompleksen problem; odgovora nanj nimam.

Kdo lahko, po tvojem, sploh kaj spremeni?

Mislím, da so ključni profesorji. To so zelo odgovorne funkcije v naši družbi, ker vzgajajo celotne generacije. Od enega profesorja je lahko odvisno, ali bo imela ena generacija pozitiven odnos do neke

morali na pedagoških fakultetah uvesti zelo stroge sprejemne izpite, kjer pogoj ne bi bil le odlično znanje, temveč tudi čut za sočloveka. Ljudje brez izoblikovanih socialnih veščin so namreč tempirana bomba v razredu.

Kako to misliš?

Če se vrnem na film, je na nek način tempirana bomba sam profesor Zupan. On je izreden profesor, izvrsten poznavalec nemščine in književnosti Thomasa Manna, po drugi strani pa zelo slab pedagog. Če malce omilim, pedagog iz nekega dru-

Živimo v času, kjer je prisotno ogromno igranja, tako v medosebnih odnosih, v politiki kot resničnostnih šovih, kjer vsi igrajo, in to še presneto slabo za povrh! Zato se mi zdi neprecenljivo, če si soočen s pravo, avtentično emocijo pri sočloveku – ne le v filmu.

kom. Za razliko od njega pa sem šolstvo zapustil. To je njegovo poslanstvo, moje je film.

Tvoja izkušnja je bila torej popolnoma negativna?

Kljub občutku, da jih nisem ničesar naučil, mi je dragocena izkušnja z dijakom, ki je vsak teden šprical tri ure pouka pri profesorju, ki je imel njegovo skupino, da je lahko še dodatno prisostvoval na mojih urah. To je največji kompliment za moje pedagoško delo, kar sem ga lahko dobil. Da se nekdo pri 17. letih zavestno odloči za neopravičene ure in ukor razrednika, zato da je lahko bil na mojih urah in ne v mestu na kavi in cigareti. Če sem uspel s filmom okužiti enega mladega, je to že nekaj. Občudujem tiste profesorje, ki delajo s srcem. Mislím, da v šolstvu obstajata le dve vrsti profesorjev: srčni, ki jih je z vsakim letom manj, ker jih

vsebine ali ne. Če sam ne bi imel odlične profesorice za slovenščino v gimnaziji, danes ne bi bil režiser. Takrat sem bil v naravoslovnem oddelku, kjer so nas dobesedno vzgajali za znanstvenike. Poudarek je bil na matematiki, fiziki in kemiji. Zahvaljujoč profesorici slovenščine, ki je v meni ponovno prebudila ljubezen do književnosti in dramatike, sem se vključil v gimnazijsko gledališko skupino. Temu je sledila poletna filmska delavnica, kjer sem prišel v stik s filmom in režijo. Ko si star 17 let, se lahko tako močno zaljubiš, da to traja vse življenje.

Če bi profesorica slovenščine že prvi dan ubila moje zanimanje do Cankarja, ki ga takrat še ne bi razumel, bi zasovražil tako Cankarja kot slovenščino in gledališče. Skratka vse. Danes pa bi bil nesrečen inženir na kakšnem kemijskem inštitutu. Srednješolski profesorji so dosti bolj usodni, kot si mislimo. Zato mislim, da bi

gega časa. Njegov problem je tudi ta, da ne zna komunicirati z nikomer. Ne s študenti ne s kolegi v zbornici.

Dogodki, ki jih prikazuje film, so oddaljeni deset let. Misliš, da se je kaj spremenilo od takrat?

Spomnim se eseja, ki ga je v *Ekranu* objavil gospod Dušan Merc, ta zvezdnik med slovenskimi ravnatelji. V eseju pravi, da je *Razredni sovražnik* film, ki prikazuje »zgodovino«. Danes bi se kaj podobnega le težka zgodilo, saj so po njegovem mnenju današnje generacije pokorne in prilagodljive. Dijakov, ki bi bili pripravljeni kreniti v konflikt z vladajočim razredom, to je z učitelji, institucijo, ki so pripravljeni »razrednemu sovražniku« povedati vso resnico, za katero so prepričani, da je edina prava, je vedno manj. Takšni dijaki so vse redkejši, skorajda nemožni v današnjem pedagoškem

prostoru in času. Vendar je po drugi strani tudi učiteljevo zaničevanje in posmeh do pedagoške realnosti slovenske družbe, kakršno pooseblja profesor Zupan, žal vedno redkejše.

**Ali je vedno nujno, da
revolucija oziroma upor sloni
na izključevanju nekoga?**

Ko smo ustvarjali film, nisem razmišljal o tem revolucionarnem momentu v filmu. Čeprav je očiten, zame ni bil na prvem mestu. Ko se poglobiš v upor v filmu, ugotoviš da je ta identičen uporu proti Nemcem, ki smo ga imeli v 2. svetovni vojni, ali pa v uporu v francoski revoluciji. Vse revolucije so pač osnovane na tem, da moraš izoblikovati nekega skupnega sovražnika, ko je ta definiran, premagan, je treba dobiti novega, da gre revolucija naprej; če se ga ne najde, se ta enotnost izgubi. Akterji, ki so bili do tega trenutka povezani, se spopadejo med sabo, tako da se dobimo vedno znova na začetku. In to se stalno ponavlja. Odličen primer iz naše polpretekle zgodovine je slovenska osamosvojitvev leta 1991. V boju proti skupnemu sovražniku, ki ga je poosebljala JLA, smo dosegli zgodovinsko enotnost. Na plebiscitu se je 95 % ljudi izreklo za samostojno Slovenijo. Ta enotnost je bila največje in najmočnejše orožje, kar smo ga Slovenci kdajkoli premogli. Žal se 25 let kasneje tega lahko tega le spominjamo z nostalgijo. Ko je bil premagan skupni sovražnik, je enotnost izginila, zavladali pa so nam interesi privatnega kapitala.

**Se pravi, da se strinjaš s profesorjem,
ki v filmu trdi da »sistem deluje in bo
vedno deloval, ker je mrzel« ...**

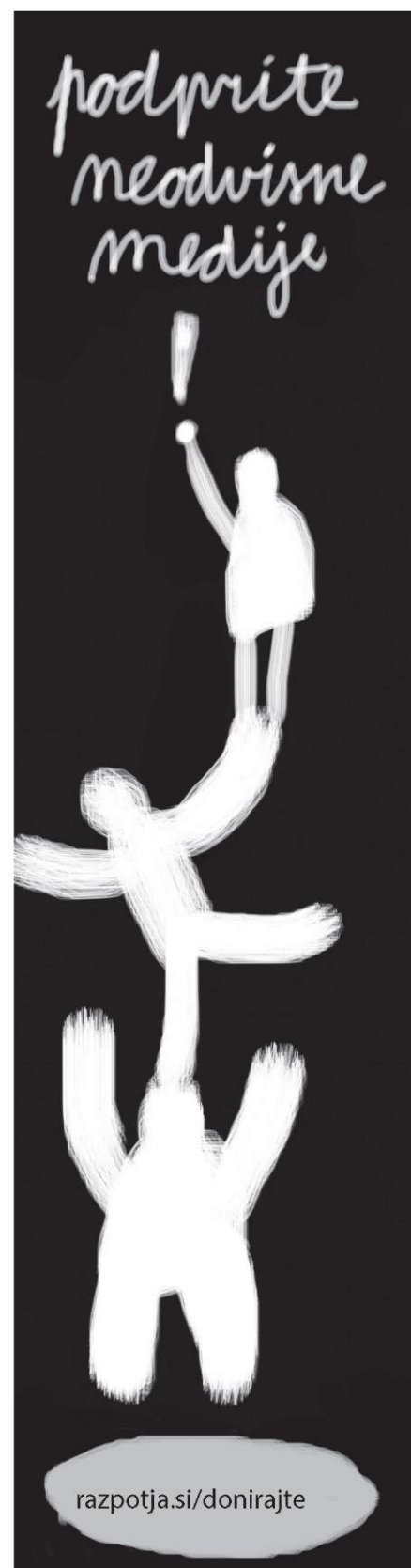
Seveda, da bo deloval. In v notranjosti sistema so vgrajeni tudi protesti in revo-

lucionarna gibanja. Ti so le eno kolesce sistema, ki nas zamotijo z upanjem, da se bo kaj spremenilo. Isto je bilo z vse-slovensko vstajo pred dobrim letom in pol. Ljudstvo se je končno zbralo, odločno, da zamenja pokvarjeno politično elito. V tistem kratkem času protestov nas je vse navdajal občutek, da se bo končno nekaj spremenilo tudi v naši zatohli Sloveniji, vendar smo se krepko ušтели. Občutek imam, da so bili protesti kmalu po spontanem začetku uporabljeni za preusmerjanje pozornosti. Medtem ko smo mi zmrzovali pred parlamentom in se prerivali s policisti, so se v ozadju dogajale usodne kupčije, ki jih bo naš narod odplačeval še dolgo.

**Katere so teme, ki bi jih rad
raziskoval v svojih filmih?**

Privlačijo me zgodbe, ki imajo močan stik z resničnim življenjem. Tako po tematiki kot po izvedbi, načinu igre itd. Čedalje bolj me zanima hoja po robu med dokumentnim in igranim filmom. Gledalec se tako ves čas sprašuje, ali je priča resničnemu življenju ali »le« filmu. Živimo v času, kjer je prisotno ogromno igranja, tako v medosebnih odnosih, v politiki kot resničnostnih šovih, kjer vsi igrajo, in to še presneto slabo za povrh! Zato se mi zdi neprecenljivo, če si soočen s pravo, avtentično emocijo pri sočloveku (ne le v filmu).

Zato cenim filme, ki so ustvarjeni na tak način. Hkrati pa mi je to tudi izziv, ker je to tako presneto težko ujeti v objektiv kamere ... Gre za žanr, ki sem ga šele začel dobro raziskovati in verjetno bo trajalo celo življenje, da se ga naučim. Trenutno sem povsem osredotočen na naslednji film z naslovom *Družina*, ki ga nameravam dokončati v začetku naslednjega leta. ●

Premier, prvi kritik

»Slovenija ne potrebuje več političnih bojev,« je dejal Miro Cerar po svoji zmagi na parlamentarnih volitvah julija letos. Njegova vlada in vzdušje, v katerem deluje, zaenkrat izpolnjujeta te želje: če odmislimo bežne napovedi privatizacije, ni vlada dr. Cerarja še z ničimer posebej razburila slovenske javnosti.

Toda kljub temu se velja vprašati, kaj natančno novi premier razume s to besedno zvezo, »politični boji«. Kakšno vlogo imajo politični konflikti danes? Tradicionalno se v politiki – ali vsaj v njeni evropski zgodovini – politični boji odvijajo na treh oseh. Prvič, politični boj lahko označuje tekmovanje, tj. agonistično razmerje med bolj ali manj enakimi tekmeci, ki si prizadevajo doseči neko privilegirano javno mesto, običajno oblast. Drugič lahko politični konflikt poteka po osi razmerja med vladajočim in vladanim. Tretjič pa politični boj označuje odnos med delujočim in nadzornikom, se pravi – najpogosteje – med vlado na eni strani ter nadzornimi institucijami in civilno družbo (vključno z mediji) na drugi, pri čemer nadzornik preverja zakonitost in etičnost ravnanj delujočega. Ena izmed bistvenih značilnosti sodobnih evropskih demokracij je ta, da se večina njenih konfliktov – večina dnevne politike – odvija v koordinatah zadnjega tipa političnih bojev. Osrednje zgodbe slovenske politike zadnjih dveh desetletij – v prvi vrsti nedvomno afera Patria – ne izhajajo iz navzkrižja med političnimi tekmeci ali med vladajočim in vladanimi, temveč iz konflikta med delujočim in njegovim nadzornikom. Še več, celo v vseslovenskih ljudskih vstajah, najmlajšem mitu slovenske zgodovine, se ljudstvo ni obrnilo proti vladi zato, ker bi trpelo njeno samovoljo, nasilje ali nesposobnost, temveč ker se je hotelo pridružiti njenim nadzornikom. Od tod absolutna, brezprizivna avtoriteta, ki jo

je v slovenski javnosti uživala Komisija za preprečevanje korupcije v času vodstva Gorana Klemenčiča. Od tod tudi občutek, da je z imenovanjem njegovega manj sposobnega naslednika Slovenija izgubila pomemben, nemara celo ključni del svoje državnosti. Izjavo dr. Cerarja, da mora Slovenija pustiti politične boje za seboj, moramo zato razumeti natanko v tem smislu, tj. v smislu političnega konflikta kot kritičnega razmerja med delujočim in njegovim nadzornikom. Slovenija mora po Miru Cerarju doseči stanje, v katerem ti funkciji ne bosta v nenehnem sporu. To seveda ne pomeni, da novi premier noče upoštevati vrednot, povezanih z nadzorovanjem politike, npr. etičnosti in omejevanja zasebnih interesov politikov. Ravno nasprotno: dr. Cerar je nadzorniško funkcijo preoblikoval v pozitivni politični program. Njegova vlada – in očitno tudi način, kako sam razume vlogo prvega ministra – je iz transparentnosti in neoporečnosti naredila vrednoti, ki ju ne uveljavljajo institucije, ločene od vlade, temveč jih za svoj osnovni princip, za svoje bistveno gibalno vzame vlada sama. V prvih mesecih Cerarjeve ekipe je tako postalo očitno, da premier svojih ministrskih kolegov ne bo le koordiniral, prav tako jim ne bo samo pomagal pri uresničevanju njihovih predlogov in vizij znotraj posameznih resorjev. Več kot to: prvi minister bo zagotavljal njihovo etičnost. In povsem na dlani je, da v takšni situaciji ni več prostora za politične boje v tem zadnjem, nadzorstvenem pome-

Komentar: Aljoša Kravanja

nu, kajti »prvi delujoči« in »prvi nadzornik« sta združena v eni sami funkciji.

Ob tem projektu je slovenska javnost – ki si sicer tako rada laska s pridevnikom »kritična« – ostala paralizirana. Kako lahko namreč nadzoruje nekoga, ki je sam prvi nadzornik? Kako naj ugleden novinar napiše kolumno o prvem ministru, ki je do včeraj tudi sam še pisal nič manj ugledne kolumne? Kako kritizirati poteze moža, ki je vzor trezne, umerjene kritike, in ki je v svojo ekipo pridobil celo paradigmo političnega nadzorstva, namreč dr. Klemenčiča? Ob kadrovske izjemno nenavadnih izbirah dr. Cerarja – med njimi naj omenimo samo novo komisarko EU za promet in težave z ministrom za gospodarstvo – je domnevno kritična javnost molčala. Zelo verjetno je, da ne bo znala reagirati tudi v naslednjih mesecih.

Nedavna zgodovina propadlih političnih projektov in person na slovenski levici nas uči, da je ta »paraliza kritike« sicer pogost pojav, da pa je vedno le začasna. V večini primerov se je namreč iztekla v svoje nasprotje, v hiperkritiko, pogosto v osebno blatenje. Stranka Zares, LDS pod vodstvom Katarine Kresal, parlamentarni izlet Zorana Jankoviča, nazadnje vlada Alenke Bratušek: vsi ti projekti, ki so sprva potekali pod pragom kritične zavesti, so v javnosti naposled obveljali kot eksemplari korupcijskih zgodb. Medijsko ujčkanje in zaspanost institucij, zadolženih za bdenje nad politiko, na dolgi rok vedno proizvedeta svoje nasprotje: nasladen izbruh kritike, usmerjen v persono, ki je še včeraj veljala za nedotakljivo. Ali je Miru Cerarju uspelo odkriti formulo, kako se izogniti tej neugledni usodi? ●

Dan, ko bom navijal za Barcelono

Komentar: Miha Kosovel

Andrej Malnič, pokojni direktor Goriškega muzeja, je nekoč, ko smo imeli skupaj s še nekaterimi društvi tiskovno konferenco v podporo regionalizaciji Slovenije, v sarkastičnem tonu odgovoril na očitke, da cela Slovenija nima niti toliko ljudi kot ena francoska regija: »To je nekako tako, kot da bi mi rekli Franciji, da je njihova država prevelika in bi se morala razdrobiti na več držav, velikih kot Slovenija.« Imel je prav v obeh primerih. Tako v tistem, kjer državnih regij ne moremo dobiti po nekem magičnem ključu, občem za celo Evropo ali celo svet. Kot tudi v tistem, ki ga ni nameraval podati, vendar je, kot se rado zgodi ljudem, kakršen je bil on, povedal nekaj pametnega tudi, ko tega ni nameraval: da je marsikatera država v Evropi prevelika.

Mogoče to zveni nekoliko bizarno, glede na to, da ima Evropa, globalno gledano, izredno majhne države. Vendar je to zgolj nekakšen predsodek (ali, kako bi rekel, neprimerni-sodek), ki še vedno kar vztraja v naših glavah, ne glede na novo realnost, v kateri smo se znašli.

V Evropi je majhnih držav le peščica, saj veliko večino površine stare celine zaseda le ena država. Ta država, ki ima okoli 500 milijonov ljudi, je Evropska unija. Relativizacija tega osnovnega dejstva je seveda nacionalni šport vsake države članice, pospremljen z nenehnimi populističnimi vzkliki o izgubljeni suverenosti in diktatu bruseljske birokracije.

Pa vzemimo v pretres zadnja dva očitka. Suverenost? A kdo od tistih, ki to besedo melje po svojih žnabljih, sploh ve, kaj pomeni? Suverenost namreč ne označuje nobenega političnega sistema ali politične prakse, s katero v vsakodnevem svetu občujemo med posamezniki in institucijami, temveč le golo opravičenje oblasti nad teritorijem. Seveda je jasno, da z vstopom v EU te suverenosti nimamo več. Vendar pa vedno obstaja možnost, da iz Unije, tako smo vstopili, tudi izstopimo.

Nekaj povsem drugega pa je, kako se sama

oblast vrši na teritoriju. Ta nima nikakršne zveze s suverenostjo, temveč je odvisna od dogovora med članicami. Dogovorjena pa je bila tako, da daje videz, da je to le notranja stvar med državami, le pogodnica med suverenimi entitetami. Saj veste, kot kak vaš prijatelj, ki že več kot leto dni hodi le z eno punco, pa jo še vedno imenuje »prijateljica«. Ta, kot ji sam pravim, pravna hipokrizija, politična nedorečenost in polovičarstvo, nujno daje občutek odtujenosti od nove skupnosti in seveda nosi tudi povsem praktične posledice. Ena izmed teh je, da je za tegebe slehernega evropskega državljan kriva siva bruseljska birokracija, ki s svojimi arbitrarnimi posegi v velikost banan in ukrivljenost kumaric, sprejemanjem sumljivih mednarodnih trgovinskih pogodb, vsiljevanjem notranje valute in bančnih norm ter vseplošnim razsipništvom samovoljno diktira vsakodnevno življenje njenih prebivalcev. Vendar, če zloglasni Bruselj ne odgovarja svojim državljanom, komu pa odgovarja? Odgovorov je mnogo, vendar stricto sensu »Bruselj« odgovarja članicam, prav tem državam, ki jih hočemo, v novem valu anti-evropejstva, obvarovati pred njim. Še natančneje: če pogledamo celoten čiračara, ki se dogodi, ko mora biti potrjena komisija

ali izvoljen predsednik EU, vidimo, da imajo izvoljeni predstavniki v Evropskem parlamentu – če sploh kakšno – zgolj posvetovalno vlogo. Vse končne odločitve se določijo med predstavniki držav članic. Članic z zelo različnim vplivom in različnimi interesi.

Zato se toliko bolj zdi, da je evroskepticizem le simptom vse bolj opaznega pomanjkanja legitimacije samih držav članic s strani njenih prebivalcev. Prebivalci velikih držav, predvsem takšnih, ki so nastale nekoliko umetno, kot npr. Italija, se z njo vse težje identificirajo. Ravno tako tudi manjše države, kot je naša, ki so nastajale po etničnem ključu in so zato zdaj postale mnogo premajhne.

Regionalna identiteta bi zato lahko postala ključ do resnično delujoče EU. Z administrativnim opolnomočenjem in predajo subsidiarnih moči tistim regijam, ki so bile v modernih državah pahnjene v provinco, ali z nadzorovano ponovno vzpostavitvijo tistih, ki so se v minulem krvavem stoletju razbile med dve, tri države, bi na mnogo bolj primarni regionalni identiteti omogočila lažje in optimalnejše praktično delovanje, ne glede na nacionalne matice in njihove interese. In te osnovne regije bi lahko povezovala v širše, razumljivejše in boljše delujoče enote, kot je katerakoli nacionalna meja. Za kmetijsko in obrtno politiko so bolj smiselne majhne celote, za nogometno ligo pa večje. Vendar bi morala EU za takšen premik izbojevati vojno proti vsaj eni izmed njenih članic. Postaviti bi se morala v pozicijo, kjer bi svojo suverenost branila v nasprotju z interesi ene izmed držav članic – po možnosti večje. Zgoditi bi se namreč morala kakšna odcepitev. Škotska si tega koraka ni drznila storiti. Verjamemo, da si Katalonija bo. ●

Američan v Avstriji

Kaj je Newyorčan našel v avstrijskih Alpah

Will Fenton

Teden pred zaključkom poletnega programa je šola najela novo učiteljico. Neka še posebej glasna študentka se je namreč odločila, da se hoče naučiti francosko, in to takoj. Direktor akademskih programov se je odzval in povabil učiteljico, ki naj bi imela s študentko tri privatne lekcije. Toda ko je prijetna, vendar neizkušena 22-letnica prispela, se je študentka odpovedala učnim uram, saj je hotela svoj čas raje posvetiti igranju golfa. Moja nova sodelavka je ves teden preživela med poležavanjem ob hotelskem bazenu.

Takšne situacije me več ne presenečajo. Zadnji dve poletji potujem iz New Yorka v neko vas v avstrijskih Alpah in tam učim angleščino na inštitutu, ki se oglašuje kot elitna mednarodna poletna šola. Ta inštitut (kot ga bom imenoval od tukaj naprej) na nek način res odseva marketinške trditve. Študentje se povezujejo z ostalimi člani globalne elite, izpopolnjujejo svoje jezikovne spretnosti, udeležujejo se privatnih lekcij golfa, tenisa in jahanja ter raziskujejo nekatere izmed najbolj mamljivih kulturnih destinacij v zahodni Evropi. To, da so študentje ekstravagantno bogati – govorimo namreč o potomcih italijanske mafije, ruskih naftnih mogotcev in švicarskih bankirjev – ni nikakršno presenečenje.

Čeprav sem naivno povezoval poletne kampe s pogradi, divjino in kočami, ti študentje spijo v kraljevskih posteljah v hotelih s štirimi zvezdicami in se sladkajo s sladoledom z okusom *straciatelle* (vse pa le ni tako rožnato: nekateri namreč tarnajo nad neprepričljivim razgledom z balkona).

Učitelji, še posebej tisti, ki jih šola ni najela zgolj priložnostno, so imenitno kvalificirani. Vzgojitelje privabi čudovita pokrajina in luksuzna nastanitvev, zato si lahko vodstvo pri zaposlovanju privoščiči selektivnost, zdi pa se, da so radodarne plače izven njegovega dometa. Večina nas je mladih akademikov na podiplomskem študiju v humanistiki in družbenih vedah. Nekateri so izkušeni pedagogi, ki so v učilnicah preživeli že kar nekaj časa. Skupaj predstavljamo prave male Združene narode: prihajamo iz Francije, Nemčije, Švice, Nizozemske, Rusije in ZDA. Tu smo se znašli po spletu okoliščin in želje po avanturi.

Prekarne okoliščine

Kot doktorski kandidat na področju zgodnje ameriške literature ne morem nadaljevati, ne da bi svoje okoliščine navezal na širši zgodovinski okvir. V primerjavi s pretežno krščanskim ameriškim visokim šolstvom se mi zdi izjemno, da jaz – kot Jud, ki nima za sabo niti denarja niti pomembnih povezav – zasedam mesto na raziskovalnem inštitutu. Zanimivo je tudi to, da mi je v sistemu, ki spodbuja praktičnost, dovoljeno raziskovati nekaj tako ezoteričnega, kot je reprezentacija bojujočih Quakerjev v romanu pred ameriško državljansko vojno (tema moje doktorske disertacije). Da mi za to, da zasedam to nišo, celo plačajo (četudi zelo skromno), je zame čudovita zgodovinska anomalija.

Sedaj pa pride hladen tuš. To, kar dobim, je nevarno blizu pragu revščine v New Yorku. Plačajo mi samo, ko delam, in v nasprotju s tem, kar sem napisal prej, to delo ni moja dizertacija. To pomeni, da sem štiri mesece na leto brezposeln. V zameno za odpis šolnine, subvencijo za zdravstveno zavarovanje in skromno štipendijo tamkajšnja univerza pričakuje, da poučujem uvodna predavanja iz angleščine in da vodim naš center za pisanje. Predmet, ki ga učim, je nekoč poučeval polno zaposlen član oddelka. Isto velja za vodenje centra za pisanje. Univerza je zamenjala dve dobro plačani poziciji za eno slabo plačano pozicijo. Prispevam k »asistentifikaciji« svojega področja in pri tem nimam praktično nobene besede.

Kljub temu pa moja situacija izgleda nekoliko boljše kot pri evropskih kolegih. Sodelavka iz Francije nima od univerze nobenih prihodkov, opravljati mora razna dela v gostinstvu in učiti na inštitutu, da lahko pokrije najemnino. Res pa je, da moji evropski kolegi odprto govorijo o problemu prekarnosti, medtem ko smo ga Američani internalizirali. Ameriška prijateljica, ki ji ni uspelo dobiti štipendije, je obžalovala, da ni porabila dovolj časa za ponavljanje snovi. To je sicer možno, a se mi zdi malo verjetno: na dve strani dolgem pismu je delala več kot mesec. Namesto tega, da bi bilo z njenim projektom kaj narobe, je bolj verjetno, da štipendije ni dobila zato, ker se je za tri štipendije potegovalo osemsto akademikov. Še bolj potrta je bila prijateljica, ki se je odpravila na trg dela in ji ni uspelo priti

do položaja, ki bi vodil do redne zaposlitve na univerzi. Če ji v približno enem letu ne uspe priti do njene sanjske službe, se bo z njo ravnalo kot s toksično dobrino na trgu akademskega dela (kdo je rekel, da imajo finančne institucije monopol nad eksploatacijo delavcev?).

Kot ve vsak, ki bere *The Chronicle of Higher Education*, se mladi akademiki soočajo s težko odločitvijo: opustiti poklic, kateremu se resnično ne želijo odreči, ali pa tekmovati za vedno manjše število služb z vedno slabšimi plačami in vedno večjim obsegom dela v manj zaželenih lokacijah. Problem je seveda širši – vsekakor ni omejen na visoko šolstvo v ZDA – toda čudna zmes *pomagaj-si-sam* individualizma in neodgovornega optimizma pri nas ovira razpravo o tej problematiki, in sicer konkretno in sistematično razdelano razpravo. Namesto tega mladi akademiki živijo v meglenem občutku ranljivosti, ki enostavno ne gre skupaj z zdravim čustvenim in intelektualnim življenjem. (Mimogrede, tema letošnjega *Modern Language Association Convention*, ki je glavno mesto za iskanje zaposlitve na tem področju, je bila »Občutljivi časi«.)

Ameriški akademiki, še posebej tisti iz stare garde (redni pro-

fesorji z varnim položajem), radi poudarjajo »priložnosti« novega trga. Glede na to, da samo četrtnina pozicij vodi do redne zaposlitve, se večina akademikov strinja, da je trg nezadovoljiv, pedantneži vseh vrst pa poudarjajo, da ti lahko uspe, če se izkažeš (znajdi se sam). Drugi opozarjajo na tako imenovane »alt ak« oziroma alternativne akademske pozicije v knjižnicah, arhivih in inštitucijah, povezanih z visokim šolstvom. Veliko teh pozicij, ki jih financirajo raziskovalne subvencije, se bo najverjetneje izkazalo za enako nestabilne kot poučevanje na univerzi za določen čas. Tukaj je tudi digitalna humanistika. Nad metodologijami in orodjem tega uveljavljajočega se področja sem resnično navdušen, še posebej pa me zanima delo, ki ga opravljajo na področju velikih zbirk podatkov in analize tekstov. Vprašanje pa je, če se bo področje digitalne humanistike materializiralo v nove službe (kot na primer pri ameriških študijah) ali pa se bo znanje s tega področja pričakovalo od humanistov nasploh (kot na primer pri kritični teoriji).

Mladi akademiki, ki jih poznam, živijo v skladu z evangelijem podjetništva. Več vrstic ko imaš na svojem CV-ju, več možnosti boš imel ob zaključku doktorata. Problem pa je v tem, da je

ta retorika menedžmenta nekompatibilna z visoko izobrazbo, kar velja tudi za njene bolj utilitarne veje. Če sem tutor, učitelj, vodja centra za pisanje, urednik revije in pisec za dve različni publikaciji (vse to namreč počnem), mi ostane zelo malo časa za kvalitetno raziskovanje. Moja pozicija ni bistveno preveč drugačna od pozicije moje francoske kolegice, ki žonglira s tremi službami. To, kar je za moje evropske kolege prekarnost, je za nas v ZDA podjetništvo.

Podjetniško tavanje

Podjetništvo me je pripeljalo na avstrijsko podeželje. Ker univerza mojega raziskovanja ne šteje za delo, čez poletje pa mi prav tako niso naložili nobenega »priznanega« delo, sem se ozrl po tujini. Prijatelj, ki dela na švicarski ambasadi, me je spodbudil, da sem kontaktiral inštitut in jih vprašal glede njihovega poletnega programa. Po mesecih dopisovanja – CV-ji, reference, materiali za identifikacijo, dovoljenja za delo itd. – so me najeli kot poletnega učitelja. Čeprav nisem točno vedel, kaj bom sploh počel, sem bil navdušen. Po papirologiji bi moral biti odgovoren za več ur učenja angleškega jezika na dan in za popoldanski program. Študentje naj bi bili pozni najstniki z dobrimi jezikovnimi sposobnostmi. Učil naj bi v švicarskih Alpah. Okoliščine pa so se spremenile.

Dva dni pred odhodom v Zürich so mi po e-mailu sporočili, da me bodo potrebovali na drugi lokaciji, namreč v Avstriji. Sploh nisem vedel, da ima inštitut tudi avstrijski kampus. Novega kampusa nisem uspel najti niti na zemljevidu. Ko sem prispel v Zürich, sem moral na vlak, kasneje sem prestopil na drug vlak, ki je peljal do Innsbrucka. Ko sem prišel v Innsbruck, me je pomotoma sprejela neka druga skupina (očitno smo ameriški akademiki julija v modi) in skoraj sem zamudil prevoz do kampusa. Ko sem prišel v »kampus«, ki je v resnici hotel s štirimi zvezdicami v avstrijski vasi z eno samo ulico, je bila ura že polnoč. Srečal sem se z direktorjem, ki mi je kupil pijačo in mi povedal, da bom poučeval naslednji dan. Od teh mrzličnih začetkov do prenačljene zaposlitve francoske tutorice sem sprevidel, da je bila negotovost samo tkivo mojega bivanja na inštitutu.

V teku svojega prvega poletja na inštitutu sem prehajal med zbežnostjo, frustracijo in zmedenostjo. Inštitut ni imel formalnega učnega načrta; učitelji so lekcije pričarali sproti. Učbeniki, če jim lahko tako sploh rečem, so bili zastareli (pozivniki so v njih omenjeni kot primer sodobne tehnologije) in bilo jih je premalo. Predstavljajte si situacijo, ko študente prosite, da

si delijo knjige, hkrati pa jim razdelite prijavnice za učne ure jahanja. Kratek diagnostični test je pokazal, da študentje niso imeli enakovrednih jezikovnih zmožnosti. Čeprav so nekateri, posebej tisti iz Srednje Evrope, bili že kar daleč v svojem znanju angleščine, so imeli drugi, posebej ruski učenci, kljub letom tutorstva težave pri tvorjenju ene same povedi. Razred sem zato razdelil na tri dele, a je bil ta sistem klasifikacije pod nenehnim udarom, saj so nekateri študentje lekcije zapustili, drugi pa so se jim na novo pridružili. Nekateri so ostali en teden, drugi dva, tretji pa so šli skozi cel program. Direktor od mene ni zahteval praktično nič drugega kot to, da sem mu oddal obvestila o uspehu, ki so bila bolj ali manj ceremonialne narave (pozitivni komentarji in napihnjene ocene) in so služila potešitvi staršev ter spodbujanju vpisa otrok v internat. Po dveh tednih sem končno dojel, da je inštitut bolj avdicija za dobičkonosen internat kot pa akademski program.

Inštitut sem si predstavljal kot poletni jezikovni program s kulturnimi ekskurzijami, a je situacija v resnici ravno obratna. Inštitut je z vsemi svojimi močmi poskušal materializirati in postaviti v ospredje izobilje: študentje so dobili vnaprej izpolnjene razglednice, s katerimi so svoja potovanja delili s svojimi družinami, najeli so profesionalnega fotografa, ki jih je slikal med sproščanjem v hotelski masažni kadi, direktor pa je za vsako ekskurzijo delil »žepnine«, ki so običajno obsegale več sto evrov. Moji sodelavci, od katerih se jih je veliko vsako leto vračalo na inštitut, so začudenje nekako spreobrnil v strategijo shajanja. Iz pedagoškega vidika so pač dosegali to, kar so jim okoliščine dovoljevale, ko pa niso poučevali, so srkali razkošje, ki jih je obdajalo. Moja francoska kolegica se ni ravno pritoževala nad poležavanjem ob bazenu. Če bi se lahko znebil svoje protestantske delovne etike, mogoče tudi mene to ne bi preveč motilo. Kje drugje pa bi se lahko sprehajal po vrtovih z labirinti Swarovski?

Precej sem se trudil tudi s študenti. Veliko je jih je bilo prijetnih, bistrih in lepega vedenja. A tudi ti študentje so se mi zaradi svojih življenjskih razmer zdeli popolnoma tuji. V eni izmed učnih ur sem študente pozval, naj opišejo svoje sobe, razred pa je moral na podlagi tega opisa sobe tudi narisati. Cilj vaje je bil, da študentje izpilijo svoje lokacijsko besedišče. Vaja je spodletela, ker so bile njihove sobe enostavno preveč zapletene. Imele so več prostorov in v nekaterih primerih tudi več nadstropij. V neki drugi lekciji so študentje morali opisati svojo sanjsko šolo. Odgovorili so z opisi nakupovalnih centrov polnih trgovin, kot so Gucci, Prada in Apple. Lokacije brez bla-

Ameriški akademiki, še posebej tisti iz stare garde, radi poudarjajo »priložnosti« novega trga. Glede na to, da samo četrtnina pozicij vodi do redne zaposlitve, se večina akademikov strinja, da je trg nezadovoljiv, pedantneži vseh vrst pa poudarjajo, da ti lahko uspe, če se izkažeš (znajdi se sam).

govnih znamk jih niso zanimale. Med ekskurzijo v Brixen so se študentje izognili vijugastim ulicam in rajše gledali »Vine« filmčke na svojih pametnih telefonih. Ko so imeli na izbiro obisk bližnjega gradu ali *shopping* v nakupovalnem središču, so se vsi razen enega odločili za nakupe. Za ponovni obisk nakupovalnega središča sem prejel veliko prošenj, in mnogi so te obiske opisali kot njihovo najljubšo dejavnost v poletni šoli.

Moral sem tudi blažiti homofobne, seksistične in rasistične pogovore ob večerjeh, kar je bilo še posebej potrebno pri ruskih fantih (glede na to, da so komunicirali več ali manj v ruščini, si lahko samo predstavljam, kaj so si mislili o meni). Manjša skupina se je izmuznila iz svojih sob in najela prenočišča v bližnjih letoviščih. Ko sem enega izmed fantov vprašal, zakaj zmeraj bežijo iz svojih sob, je odvrnil, da jim učitelji ne dovolimo najeti prostitutk. V sistemu vrednot, oblikovanem okrog prevzemov in nakupovanja, so ljudje produkti, ki se jih uporabi in odvrže. Izkušnja je nažrla moje humanistične vrednote. Hvaležen sem bil za doživetje, potovanje in plačo, vendar nisem želel prispevati h grdemu sistemu. Sklenil sem, da bom naslednje poletje našel bolj dostojno delo. Ko je prišla pomlad, sem dobil raziskovalno subvencijo v Filadelfiji in dovolj *freelance* dela, da bi se lahko preživel čez poletje. Potem pa sem se odločil, da se bom vrnil na inštitut.

Nisem se vrnil zaradi podjetniških razlogov. Na CV-ju že imam to vrstico. Ne zanima me redno delo na inštitutu in imel sem dovolj denarja za poletje. Vrnil sem se zaradi nečesa, česar

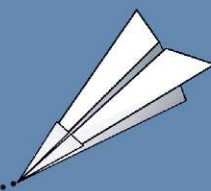
doma nimam. Večino študijskega leta porabim za premagovanje, izogibanje, ali vsaj blaženje svojega lastnega občutka prekarnosti. Prekarnost povzroča izolacijo. Čeprav verjetno nisem sam, nam točno tiste lastnosti, ki nas zaenkrat še postavljajo za svetovno velesilo (protestantska delovna etika, *to-lahko-dosežem* individualizem in ključovalen optimizem) hkrati preprečujejo ugotavljanje sistemskih napak našega tako opevanega trga. Namesto tega mladi akademiki na hrbtu nosimo težo kolektivne tesnobe, tega trupla, za katerega pokop smo vsi osebno odgovorni.

Delo na inštitutu mi je pomagalo dojeti, da tesnoba, ki jo čutim, ni niti individualna niti regionalna, temveč generacijska. Moji evropski sodelavci so akademiki, izobraževalci in nadebudni profesionalci, toda v prvi vrsti mladi. Inštituta ne bom imenoval, saj bi to preveč odvrčalo pozornost od njegove metoni-mične funkcije. V Srednji Evropi ima institucija obliko elitnih mednarodnih pripravljalnih šol. V Združenih državah pa se institucija uteleša v univerzitetnem sistemu, s katerim upravljajo postarani administratorji in redni člani oddelkov, ki promovirajo surovo konkurenčnost kot alternativo sistemski reformi, ki bi lahko zamajala njihove institucionalne privilegije. Tisti, ki inštitutu vladajo, lovijo bogastvo svetovnega elitnega procenta s pomočjo dela profesionalnega, transnacionalnega podrazreda. Tako sem se vrnil v New York, a inštituta nisem zapustil. ●

Prevod: Peter Pahor

NAJ NASLEDNJA RAZPOTJA PRILETIJO V VAŠ NABIRALNIK ...

Postanite naš naročnik in revijo boste brezplačno prejeli na dom.

Na spletni strani www.razpotja.si poiščite elektronsko naročilnico in vnesite svoje podatke. Za vse ostalo poskrbimo mi.

Goriški kulturi naproti

Verjetno večina prebivalcev našega mesta (tudi tistih, ki spremljajo ali so aktivni soustvarjalci kulturne sfere Nove Gorice in širše regije) ne ve, da je v začetku poletja po dolgih dveh letih pisanja prišel v javno obravnavo osnutek Lokalnega programa za kulturo (LPK). Gre za prvi tovrsten dokument na tem področju v naši občini, namenjen pa je večletnemu strateškemu razvoju kulture. Spodaj podpisani menimo, da program ne le ni optimalen, temveč še pogloblja problematično situacijo, v kateri se je kulturna sfera pri nas znašla, saj dodatno »cementira« trenutni status quo.

Sami vidimo, da je Nova Gorica zaradi svoje specifične pozicije in zgodovine že imela pomemben doprinos k slovenski kulturi. Cilje programa bi gotovo morali postaviti v smeri oživljanja Nove Gorice z namenom, da mesto zaživi na področju kulture kot pomembno središče regije, ter v smeri spodbujanja sodelovanja z Gorico onkraj meje za ustvarjanje zanimivega in kulturno plodnega evropskega mesta. Stremeti bi morali k temu, da mesto postane prostor močne in odmevne kulturne scene, ki ima dolgoročne projekte in se tudi ne boji eksperimentirati, da postane eden izmed pomembnih centrov, kjer se umetniki in drugi kulturni producenti srečujejo in kjer se tudi prebivalci mesta zbirajo in s tem dajejo življenje svojemu mestu.

Da bi to dosegli, je pomembno, da se strateški načrti, kot je LPK, sestavljajo z realno in jasno vizijo ter s partnerskim sodelovanjem lokalnih oblasti z akterji, ki delujejo na področju kulture znotraj območja.

Žal pa dokument, ki ga je občina sprejela, ne dosega niti minimalnih kriterijev, ki se spodobijo za ta čas in prostor. Še več. Na vseh 52-ih straneh osnutka LPK najbolj bode v oči neverjetno zastarela zasnova kulturnega področja, ki sega nekje v pozna 40. leta prejšnjega stoletja in je vsem odgovornim še ni uspelo zares po-

novno premisliti. Ali je to zaradi interesov določenih posameznikov in skupin, ali pa zgolj zaradi ignorance in neizobraženosti, ne bomo prejudicirali. Dejstvo je, da s tako zastarelim pristopom na tem področju ne moremo ničesar izboljšati, kot tudi z znanjem o elektronkah ne moremo izdelati *iPada*.

Italijanski filozof Gianni Vattimo razume današnji čas kot »mnoštvo«. S tem hoče povedati, da se sodobni človek ne počuti več povsem vključenega v delo institucij, ki so se oblikovale v 19. in 20. stoletju. Korporativni model, kjer je vsaka panoža ali skupina reprezentirana s strani višjih, ponekod javnih institucij, danes ne deluje več tako organsko kot nekoč. Zato se v sodobnem množtvu nenehno rojevajo nove in nove oblike združevanja in delovanja, ki hočejo iz posameznikov ustvarjati javno: pobude, društva, zadruge, kolektive, gibanja, iniciative ... Vendar ta združevanja, čeprav izhajajo iz zasebne pobude (s strani posameznikov ali skupin), niso nujno usmerjena le v zasebno dobrobit, temveč želijo doseči neko javno dobro.

Ta premik se je zgodil v vseh segmentih družbe, vendar je najrazločnejše opazen prav na področju kulture. Zanj ne moremo več reči, da je najboljše, najsodobnejše, najkvalitetnejše zaobseženo v javnih ustanovah. Konkretno: ne moremo

reči, da so vsi interesi ustvarjalcev in odjemalcev kulture zaobseženi znotraj tradicionalnih kulturnih institucij, kot so kulturni domovi, knjižnice in gledališča. Mesta, ki so znana po svojem živahnem kulturnem življenju, to še dodatno dokazujejo. Berlin, Praga, Krakov, Varšava, Gradec, Gent, pa tudi Pordenone ali Ljubljana ne uživajo ugleda zanimivih in živahnih kulturnih središč zaradi svojih javnih kulturnih zavodov, pač pa ravno zaradi omogočanja spodbud od spodaj, da kulturna združenja bolj optimalno delujejo in s tem ustvarjajo svojo razpoznavnost.

Te vmesne sfere zgoraj omenjeni LPK sploh ne zazna. Po LPK se kultura deli na javno in ljubiteljsko kulturo. S sfero nevladnih organizacij in samozaposlenih v kulturi, sfero profesionalcev in polprofesionalcev opravi v nekaj vrsticah. Sicer s spodbudnimi besedami, vendar brez konkretnih rešitev in ciljev in predvsem brez zavedanja o pomembnem deležu in mestu, ki ga imajo slednji pri razvoju območja in doseganju kvalitetnejšega bivanja v njem.

Če želimo naše mesto narediti zanimivo in privlačno tako za domačine kot za druge prebivalce Slovenije, je pomembno, da to vmesno sfero na strateški in optimalen način opolnomočimo, da bo lahko delovala bolj redno, dolgoročno,

Živa in raznolika kulturna scena je tista, ki daje ljudem občutek pripadnosti določenemu kraju, vzbuja ponos in spodbuja voljo delovati v njem. To rodi poseben občutek za skupnost – skupnost v raznolikosti, ki ni vsiljen od zgoraj in ne prihaja od parol ali zastav.

kvalitetnejše in s tem pozitivno vplivala na okolico.

Izredno pomembno vprašanje, ki si ga mora prav tako zastaviti vsakdo, ki želi ustvarjati kulturno politiko na nekem območju, je, kolikšen delež sredstev (finančnih, prostorskih ipd.) bo šel v kulturno odjemanje in kolikšen v kulturno ustvarjanje. Vsak, razen piscev LPK. V njem te razdelitve sploh ni opaziti. Tu se spet navezujemo na že omenjeno vmesno sfero samostojnih kulturnih delavcev (nevladnikov in samozaposlenih), ki je v največji meri gonilo kulturne produkcije. Brez omogočanja optimalnega delovanja tem ustvarjalcem bomo ostali le površni kulturni potrošniki, naše mesto pa bo še naprej tonilo v globok provincializem, saj bo ostalo le nemi opozovalec kulturnega ustvarjanja, brez konkretnega in dolgoročnega razvoja kulturnega ustvarjanja na svojem teritoriju.

Tu seveda ne gre zgolj za to, da produciramo nekaj, kar je samo sebi namen. Kulturno ustvarjanje je pomembno za sam razvoj območja in posameznikov znotraj njega. Nekdo, ki ustvarja in deluje na svojem območju, je temu območju bolj zavezan, čuti probleme in potrebe tega območja in pridobiva povratne informacije s strani ljudi, ki mu sledijo. S tem se ustvarjata kritična masa in tisto, čemur pravimo scena: aktiven dialog med ustvarjalcem in odjemalcem, razvoj in dolgoročno delovanje, idejno oplajanje med različnimi producenti in stremlje-

nje k višji kvaliteti ustvarjanja in ustvarjalcev. Čeprav vsak izmed producentov deluje na svojem ožjem polju, sta ravno njihova zavezanost in način delovanja tista, ki dajeta spodbudo in zgled vsem prebivalcem, da se organizirajo, delujejo in sodelujejo.

Živa in raznolika kulturna scena je tista, ki daje ljudem občutek pripadnosti določenemu kraju, vzbuja ponos in spodbuja voljo delovati v njem. To rodi poseben občutek za skupnost – skupnost v raznolikosti, ki ni vsiljen od zgoraj in ne prihaja od parol ali zastav.

Žal pa pisci programa ne zmorejo videti pomembnega doprinosa civilne kulturne sfere znotraj razvoja mesta in raje ostajajo pri tistih institucijah, ki pač že obstajajo. Tako se večina strani večletnega programa za kulturo raje ukvarja z javnimi institucijami, predvsem s Kulturnim domom. Tu pa se pojavi problem, da je »kulturni dom« kot specifična institucija, ki jo najdemo širom po Sloveniji in še onkraj meja, po svojem bistvu in delovanju zelo zastarela. Njen namen je bil približati kulturo ljudstvu, ljudstvu je nudila nek osnovni pregled kulturnega dogajanja, od glasbe do filma in slikarstva. Vendar danes te potrebe v tolikšni meri več ni, saj jo (v skladu s svojimi finančnimi in organizacijskimi zmožnostmi) opravljajo že druge, tako formalne kot neformalne skupine in organizacije. Ravno zato, ker kulturni domovi niso več edini nosilci javnega dobrega v kulturi, se že nekaj časa (sicer ne tako me-

dijsko odmevno) pojavljajo pobude po reformi te institucije. Kulturni domovi naj bi iz institucij, ki skrbijo za ponudbo kulture, postali infrastruktura, ki deluje v javnem interesu na področju kulture. Tako bi omogočili, da bi vsi akterji, ki delujejo na področju kulture za javno dobro, skozi kulturne domove uresničevali svoje poslanstvo. To bi prineslo boljše in redno delovanje teh subjektov, boljše in kvalitetnejšo produkcijo, več programa in navsezadnje manjše stroške za občino in rednejša projektna sredstva za ustvarjalce. Pomembno je tudi, da kulturni center postane prostor, ki deluje ves dan kot prostor produciranja, prostor srečevanja med občani in prostor srečevanja z različnimi ustvarjalci in njihovim udeleževanjem. Tako je izmenjava znanj in mnenj med proizvajalci in odjemalci nenehna, dogajanje pa doseže vse generacijske skupine, od dijakov do starejših občanov, in vse, ki jim je kultura tuja, saj se z njo še niso v živo srečali.

Pomembno je, da v kulturni sferi vzpostavimo stabilen sistem, ki se ne bi zrušil ob morebitnem izpadu finančnih sredstev in ki bi omogočal bolj fleksibilno in redno delovanje in s tem boljše črpanje nacionalnih in evropskih sredstev. Pri tem pa sploh ni treba povečati proračunskih sredstev za kulturo, temveč jih je potrebno prerazporediti tako, da bomo imeli čim več kulturnih dogodkov in čim bolj kvalitetno kulturno sceno. ●

Miha Kosovel, Anja Medved, Gorazd Božič

Star' fot'r

Kdor me pozna, ve, da nisem nikakršen častilec lika in dela edinega slovenskega kardinala. Kljub temu si celo ta mož, po pomoti uvožen iz renesanse v 20. stoletje, zasluži, da ga na tem mestu vzamem v bran pred očitkom, ki je sicer zrasel na hrvaškem zelniku, ni pa zato nič manj stupiden. Kardinalu Rodetu namreč očitajo, da je s svojimi izjavami svetega očeta Frančiška užalil bolj kot kdorkoli drug kateregakoli drugega svetega očeta od časov apostola Petra.

Pustimo sedaj ob strani, da je moral že sam sveti Peter, če je kajpak sploh kdaj bil v Rimu (a to je druga, s tem mestom scela nepovezana zgodba), bržkone slišati prenekatero pikro na svoj račun, vsaj če verjamemo nekemu drugemu svetniku, apostolu Pavlu. Pustimo ob strani tudi, da je zgodovinski spomin v povprečju pogosto blizu tistemu zlate ribice. Ampak nikakor še ni daleč nazaj, ko je po Benediktu XVI. padalo z vseh strani in je skoraj vsaka njegova poteza žela porog, pa ni nikomur prišlo na um, da bi bila apokalipsa kaj bliže kot sicer. Sicer se je tudi tedaj našel kdo, ki se je potegnil za starega pontifeksa, ampak šele potem, ko so papeža poslali v kot kolegi škofje, kakšna škofovska konferenca v celoti, kak belgijski minister in za nameček še kanclerka njegove rodne Nemčije. Zdaj, ko je menda v Cerkvi nastopila doba odkritega govorjenja o nakopičenih problemih, je vsaka že precej nedolžna opazka na račun Benediktovega naslednika hitro spoznana za verbalni delikt in vodi v intelektualno in še kakšno

osamo. Papeža ljudskih src se vendar ne kritizira. Zato se ob pisanju teh vrstic strumno zanašam na to, da te številke *Razpotij* določeni znanci ne bodo nikoli dobili v roke. Drugače bom še sam obveljal za brezsrčnega čudaka. Kar najbrž v resnici sem.

Po drugi strani padajo razmeroma težke besede, ki naj bi podkrepile popolno salonsko nezmožnost kakršnekoli opazke na papežev račun. Dunajskemu kardinalu Schönbornu, končno osvobojenemu nadležnega shizofrenega položaja, ko je moral v Rimu govoriti eno, v domačih, avstrijskih logih pa nekaj povsem drugega, se je denimo zdelo potrebno pribiti, da se Bog ne boji papeža Frančiška, zato naj se ga ne bi bali (in se torej vzdržali njegove kritike) niti ljudje. Če Bog kristjanov ne bi bil Bog odpuščanja, bi bil lahko ob tej izjavi po mojem mnenju celo užaljen.

Bi pa, priznam, z veseljem bil muha in se kot tak prebil v sejne prostore zadnjega izrednega splošnega zasedanja škofovske sinode. In to v trenutku, ko je vsem

tistim mediokritetam v rdečem, kakršne se pač najde v organu, kot je kardinalski kolegij, postalo naposled jasno, da so nastopili »novi časi«. Kakšen užitek bi moral biti za opazovalca, ki bi lahko sledil njihovemu nenadnemu tekmovanju, kdo bo bolj zadel struno novega »revolucionarnega« duha, potem ko so leta, nekateri desetletja kimali nekoliko drugačnemu duhu.

Ampak bistvo zadeve je seveda drugje. Celó ne v tem, da s Frančiškom ob vsej papirnati revolucionarnosti ni prišlo do nikakršne menjave generacij na cerkvenem vrhu. Nič ne podčrtava globoke prevlade gerontokracije v Vatikanu bolj kot dejstvo, da naj bi bil osrednje upanje tako imenovanih reformistov Walter Kasper, enainosemdesetletni možakar, ki je vsaj z eno nogo in pol obtičal v letu 1965, ko je bil star trideset let. Pustimo

Tema pomladne številke:

MLADOST

**ROK ZA
ODDAJO
PRISPEVKOV:
13. februar 2015**

ob strani njegovo vedenje, podobno rimskemu Tacitu. Kot Tacit pod Domicijanom je namreč tudi Kasper na vse stolčke sedel pod Wojtyło in Ratzingerjem, z njuno dediščino pa naj bi zdaj pometel. Ampak pri Jorgeju Bergogliu, kot reče, ne gre za to. Vse te velike teme so zanj samo nekakšna nadležna motnja. Po svoji duši je človek čisto povprečen postarani vaški župnik, le da je v nasprotju s številnimi slovenskimi kolegi pač dejansko župnik sveta, ki je zanj v resnici lahko velika vas. Vas, do katere se vede enako kot rahlo nadležen starček v talarju z Gorenjskega ali Dolenjskega. Ki se je zлил s faro, ker ne zna biti sam in ne zna biti brez množice, ki mu vedno znova ploska. Zato eno nedeljo organizira srečanje starejših, drugo nedeljo srečanje s kakim obskurnim gibanjem, tretjo nedeljo blagoslov gasilcev. Počasi se njegova mrzlična dejavnost razlije še po delovnem tednu in že imamo pobožnost pri pobožnosti, katerih edina vsebina pa je na dnu zgolj župnikova oseba. Ljudje, ki kdaj po naključju obišejo njegovo cerkev, so vzhičeni nad njegovimi pridigami in njegovo prijaznostjo. Toda ljudje, ki z njim živijo desetletja, so ga do grla siti. Zanje je kot nekak kolektivni star' fot'r, ujet v lastnem kozmosu, ki je zaradi njegovega položaja tudi njihov. Vedno sem si želel, da bi se kozmopolitški Rim prebil tudi do nas. Nikoli si nisem mislil, da bo »slovenski« vaški župnik zavladal Rimu. In njegovi kolegi iz Slovenije so znali vladati s trdo roko. ●

Več informacij na zadnji strani revije.

**REVIJO RAZPOTJA LAHKO
PODPRETE TUDI TAKO,
DA DRUŠTVU HUMANISTOV
GORIŠKE NAMENITE
0,5 % DOHODNINE.**

**OBRAZEC NAJDETE NA:
www.razpotja.si/donirajte**

Izdajatelj revije **RAZPOTJA** in društvo v javnem interesu:

Društvo humanistov Goriške,

XXX. divizije 13a, 5000 Nova Gorica

Davčna številka: 93277628

»Smela sem začeti graditi svojo prihodnost. S petimi dolarji v žepu.« Alma Karlin in Panamski prekop

Jerneja Jezernik

Pred kratkim sem od zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s preučevanjem zgodovine slovenskega izseljenstva, hotela izvedeti, koliko ljudi s Slovenskega je sodelovalo pri izgradnji Panamskega prekopa, najhitrejše ladijske povezave med Atlantikom in Tihim oceanom ter svetovnega tehničnega čuda, ki so ga po revoluciji, spektakularnem stečaju in več kot 30.000 smrtnih žrtvah med delavci dokončali leta 1914 in letos slavi stoletnico svojega obratovanja. Kakšen bi se zagotovo moral najti. A odgovora nisem dobila.

Potem pa se je pred menoj začela barvati čisto posebna podoba. Pa ga vendarle imamo, sem si govorila, pa JO vendarle imamo! 12. oktobra 2014 bo minilo 125 let od njenega rojstva. Nedolgo po tem, ko je ameriški predsednik Thomas Woodrow Wilson 12. julija 1920 tudi uradno odprl Panamski prekop, je namreč tudi svetovna popotnica, poliglotka in pisateljica Alma M. Karlin (1889–1950), doma iz Celja, stopila na panamska tla. In se že na začetku svojega potovanja okrog sveta neizbrisno vpisala v zgodovino Paname, saj je leta 1921 postala prvi uradno zapriseženi tolmač ženskega spola mesta in province Panama.

Zelo lepa, zelo nezdrava, grešna Panama

Celjanka Alma M. Karlin je proti Panami, ki je bila na njeni poti okrog sveta med novembrom 1919 in decembrom 1927 njen drugi večji popotniški cilj, zaradi svoje obubožanosti potovala v tretjem razredu ladje *Imperial*. Edini vrednejši predmet, ki ga imela pri sebi, je bila poleg polomljenega kovčka le erika, na katero je pisala svoje popotniške zapise ter svoja literarna dela. S seboj, na primer, ni imela niti posode, v katero bi ji polnili juho z nekaj krompirja in ostanke kosti, niti ne posteljnino. Ponoči je spala na izposojeni žimnici, s torbico, skrito na trebuhu, in z iztegnjeno roko na eriki. Nič hudega, saj je zaradi tropske vlage in skrbi, kako bo preživela, spala le za vzorec.

»Nekega dne sem s tako velikim obupom zrla na razvaline svojih sanj in pričakovane biti, da sem se spontano odločila skočiti čez ladijsko ograjo v valove, ki so bučali ob vijaku.«

Zdelo se ji je sicer prijetno, da bi končala v valovih, a se je zgrozila ob misli, da bi jo morski psi počasi gldali z vseh strani. Kljub vsemu se je bilo še najbolj varno izkrcati na panamskih tleh. »Stala sem na tleh Združenih držav med angleško govorečimi ljudmi in sem smela začeti graditi svojo prihodnost. S petimi dolarji v žepu.«

V letih 1920 in 1921, ko jo je obiskala Alma, se je Panama delila na več kilometrov široko kanalsko cono, ki je bila v lasti Američanov, in na zaledje na obeh straneh, ki je bilo republika. V coni A je bil uradni jezik angleščina, v njej so večinoma živeli belopolti uslužbenci prekopa, podrejeni zakonom, ki so veljali v ZDA. V coni B, ki je bila ograjena s carinskimi zapornicami, pa so prebivali navadni delavci, najnižji uradniki prekopa, trgovci in najnižji panamski sloji.

»Vilinsko lepa« Balboa, bogato mesto ob pacifiškem vstopu v Panamski kanal, v katerem so Američani zgradili tudi sedež njegove administracije, se ji je zdela kot »en sam očarljiv park« s »sanjsko lepimi« lesenimi vilami sredi tropskega razkošja hibiskusa, bugenvilij, jasmina, palm in bananovcev. Soproge višjih uslužbencev prekopa so vsako jutro obiskali neutrudni peki, mesarji, zelenjadarji in sladoledarji ter pobrali naročila. Kupovali pa so lahko tudi vsakovrstno blago iz Združenih držav, ki so ga uvažali s svojimi ladjami in plačevali po cenah, veljavnih v New Yorku. Višji uradniki prekopa so lahko stanovali razkošno za simbolično najemnino, zase in za svoje bližnje pa so imeli na voljo tudi brezplačno zdravstveno oskrbo.

Alma je seveda nemudoma opazila, da prebivalci zaledja s sovrastvom gledajo na bogate ameriške gringe iz kanalske cone, ki naj bi imeli v zunanjepolitičnih zadevah vedno glavno besedo, v notranjepolitičnih pa zelo pogosto, »njih divja sla po udejstvovanju pa je [bila] v nadvse mučnem nasprotju s sanjanim, z vse na jutri odlašajočim razpoloženjem domačinov«, ki so bili revni in brez pravega političnega glasu.

V panamskem zaledju, v Chorrillu, ki so ga ustanovili leta 1915 zaradi velikega pritoka imigrantskih delavcev, so bile hiš(k)e veliko manj imenitne. Trgovino so imeli v rokah večinoma Kitajci, njihove trgovine pa so bile temačne in neprijazne, v njih naj bi mrgolelo ščurkov in drugih nadležnih žuželk.

»Če pa ščurek vendarle pade zraven na tehtnico in je že prepoznano, da bi ga trgovec odstranil, pri temnejšem blagu hitro udari po njem in ga pomeša medenj, ali pa se ga, kot pri beli moki ali sladkorju, znebi z mnogimi ogorčenimi vzkliki velikega presečnečenja. In kako prisega, da gre za edini primerek te vrste v vsej trgovini!« Japonski brivci so na ulici urejali svoje stranke, na vogalih so kot mumije posedale debele prodajalke loterijskih listkov, »kajti v Panami ljudje denar veliko raje zadenejo, kot pa da bi ga zaslužili«, v stranskih uličicah so ves čas klepetale domačinke v prosojnih oblačilih. »Moški vseh dežel, narodnosti in barv pa so obletavali vse, kar je bilo ženskega spola.«

Pri treh gracijah

Alma je na lastni koži najprej dodobra (pre)izkusila življenje v revnejši coni B. Pri treh črnskih »gracijah« na Avenidi B si je najela majhno dvoriščno sobico, za katero je za vsako noč sproti plačala 50 centov. »Miza, stol, železna postelja, polomljeni predal in umivalna mizica na treh nogah. To je bil novi dom.« Obsojena trpeti najhujše pomanjkanje, da bi lahko obdržala skromno sobico, si je lahko v naslednjih tednih za zajtrk privo-

ščila le skodelico mlačne vode, zbrane iz deževnice, enkrat na dan pa si je na trgu Santa Ana kupila dve žemljici za deset centov, pri čemer je »trepetala pred starko, ki je sedela v pekarni in goljufala pri teži kruha«, ter blagosloвила moškega prodajalca, ki ji je vedno podaril še četrt žemljice za povrh. Za večerjo pa je največkrat le grizla prt.

»Kadar res dolgo žvečim, se mi vsaj rahlo zazdi, kot da sem nekaj pojedla. Ko pa pekoča bolečina v trebuhu postane neznosna, spijem nekaj gnusne mlačne vode – si v želodcu naredim jezero.«

Včasih se je za odrešilnega izkazal obisk cone A, kjer se je bohotilo sadnega drevja s sočnimi tropskimi sadeži. Večkrat je na skrivaj pobrala drobne slive in jih sesala, da bi imela občutek, da jé, nekoč pa je iz umazanije pobrala celo košček sladoleda, ki ga je izgubil sladoledar. »Kakršnakoli napaka z moje strani – telesna ali duševna – bi me odplaknila v prekop; zato sem se delala, kot da sem v redu in mi nič ne manjka.«

Njene finančne skrbi pa so jo vse bolj dušile. V uradih v Balboi je iskala zaposlitev kot prevajalka, a so jo povsod zavrnil, češ da tovrstni posli ne cvetijo najboljše. Seveda je bila tudi pripra-

vljena pomivati nočne posode v bolnišnici, delati kot natakara v baru («prenežna in prefina, rojena za kaj drugega») ali kot prodajalka, toda »v nobeni trgovini, na nobenem uradu in nobeni stojnici nisem mogla nič zaslužiti, in po vsaki zavrnitvi se je pojavilo vprašanje, če ne bi bila pripravljena ...« Kmalu je morala po manjše posojilo k Rdečemu križu, zastavila pa je tudi svoj nakit, in sicer pri nemškem lastniku posredovalnice dela na Avenidi B, ki ji je slednjič predlagal, naj postane pomočnica v njegovi pisarni.

»Brati, risati, sanjati – budni pa niste nikoli!«

»Sčasoma sem prevzela dolžnosti pisarne, ki jih ni bilo veliko: evidentirala sem prosta delovna mesta in iskalce dela, med katerimi so bile predvsem črнке, vpisovala sem hiše, ki so bile naprodaj, in v neko drugo knjigo njihovo opremo. Poleg tega sem sprejemala telefonske klice in nadzorovala slabo stoječo trgovino, ko je šel lastnik na tržnico, da bi nakupil vsakodnevno zelenjavo za svojo ženo. Za to uslugo mi je nudil v svoji hiši hrano in stanovanje, in ker sem bila tako rekoč brez sredstev, sem bila prisiljena sprejeti njegovo ponudbo.« Pri svojih gostiteljih je dobila vojaško posteljo v dnevni sobi, umivati se je morala zunaj na odprti verandi, hrana pa je bila sicer skromna in vedno enaka, a sveža in takšna, da jo je lahko po dolgih tednih stradanja spet »jedla z žlico«.

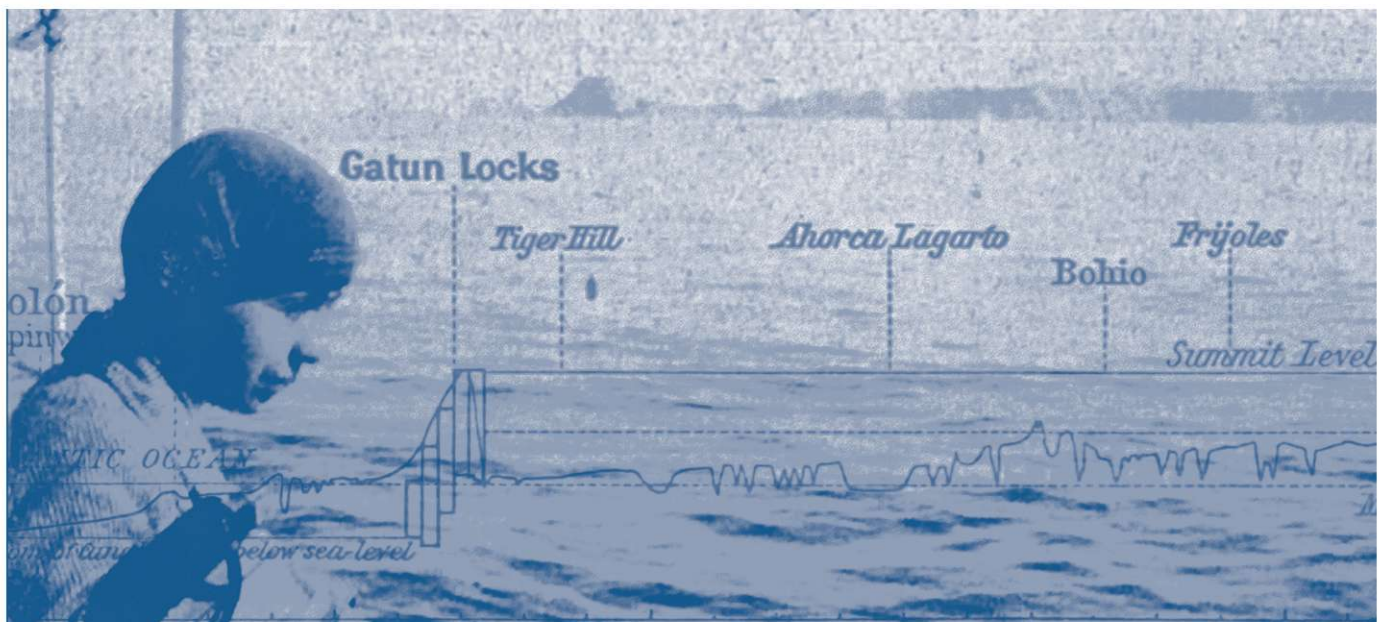
V pisarni je bil sivolasi lastnik posredovalnice dela do Alme sprva zelo prijazen in pozoren. Posojal ji je svoj časopis, ji nosil banane iz domačega vrta, ji pogosto odstopil del svoje popol-

danske malice, ji od časa do časa v denarnico na skrivaj pridal nekaj drobiža, odnesel njene čevlje v popravilo, ji priskrbel puder proti tropski srbečici in ji celo dovolil, da je smela kaj zaslužiti tudi postrani, z manjšimi prevodi in voščilnicami, ki jih je sama risala in izdelovala v obliki knjižice s trakcem, zanje pa je dobila po 25 centov.

Doma na Kaledonijski ulici pa je življenje sčasoma postajalo vse bolj neznesljivo. Če je hotela ob večerih brati kakšno knjigo, sta ji zakonca to preprečila («Brati, risati, sanjati – budni pa niste nikoli! Nimate nič za šivati, dekle? Praktičnost, praktičnost!«), če je hotela slikati, ji je gostiteljeva žena, drobna in bolehnata Kitajka, skrila slikarski pribor in ji zaradi ljubosumnosti izkazovala tudi vse večje sovraštvo. Slutila je namreč, da je moža mlada Evropejka začela vse bolj vznemirjati tudi kot ženska. Alma je vedela, da bi morala zbrati dovolj denarja in se nemudoma odseliti. Vprašanje je bilo le – kako?

Prva zaprisežena tolmačka mesta in province Paname

Na poti v urad je Almi razbijalo srce, v glavi, grlu in nogah je občutila neobvladljivo nervozo. Razpisano je bilo delovno mesto za sodnega prevajalca mesta in province Paname in Karlinova se je nemudoma prijavila k opravljanju izpita. Pri prvem poskusu je imela zgolj dva tekmece. Mlajšemu mešanecu uglajenega videza so šle naloge dobro od rok, za črnca pa so bile kar precej trd oreh. Tudi Almi so se vprašanja večinoma tehnične narave zdela zelo zahtevna. Še posebej zato, ker je morala iz dveh zanj tujih jezikov prevajati v tretji tuj jezik, medtem ko sta preo-

Na poti v urad je Almi razbijalo srce, v glavi, grlu in nogah je občutila neobvladljivo nervozo. Razpisano je bilo delovno mesto za sodnega prevajalca mesta in province Paname in Karlinova se je nemudoma prijavila k opravljanju izpita.

stala kandidata lahko prevajala iz svoje materinščine, hkrati pa sta dobro poznala tudi domačo zakonodajo. Pri preverjanju iz treh jezikov, angleščine, španščine in francoščine naj bi dobila visoke ocene, a sam uspeh ji ni pomagal. Minevali so tedni, o novi zaposlitvi pa ni bilo ne duha ne sluha. Razpis so čez nekaj časa še enkrat ponovili. Tokrat se je Alma s pismom obrnila na državnega sekretarja Paname, a po dveh obetajočih odgovorih je nenadoma vse potihnilo, njeno upanje pa uplahnilo. Nekega dne pa je v osrednjem panamskem časniku prebrala, da so prav njo izbrali za novo tolmačko. »O blaženost brez konca in kraja!« Ko je na pošti dvignila dekret o svojem imenovanju in na ministrstvu za pravosodje tudi slovesno zaprisegla, so njeno ime vnesli v veliko knjigo in ji izročili uradne pečatnike. Njeno delovno mesto je bilo v knjižnici, hkrati pa je morala biti navzoča tudi pri obravnavah na vseh šestih panamskih sodiščih. Določili so ji mesečno plačo v višini 150 pesov, posebej pa je smela zaračunati tolmačenje pri civilnih zadevah. Postala je prvi uradni tolmač ženskega spola v zgodovini Panamskega prekopa, prva ženska »sodna prevajalka mesta in province Panama«.

»Pri opravljanju svojega poklica tolmačke na različnih sodiščih v Panami sem se seznanila z najzanimivejšimi ljudmi. V izdatni meri sem spoznavala razne odlike domačinov. Črnici z Jamajke so bili do skrajnosti prepirljivi. Pričkali so se z vsakomer in uporabljali zmerljivke, ki so s svojo domišljijo in neposrednostjo lahko zadovoljile vsakršen okus; črnici s celine pa so bili pogosto obtoženi posilstev, zlahka so se spozabili nad otroki in so bili tudi sicer nedobrodošli. Mešanci so bili pogosto dejavni kot zvodniki v ulici rdečih latern in so prisiljevali črnske deklice, da so mornarjem kradle denar. Polnokrvne Indijance so večinoma obtoževali zaradi zastrupljanja; mešanci z belo krvjo pa so se morali zagovarjati predvsem zaradi goljufij in sleparstva. Tatove pa si našel med vsemi rasami.«

Rjavi vampir

Po Alminem pripovedovanju naj bi bilo najbolj vznemirljivo in najbolj dragoceno njeno poznanstvo s kolumbijskim čarovnikom ali Rjavim vampirjem, kot ga je imenovala. Najprej je zanj

prevedla nekaj poslovnih pisem, ki so vsebovala denarne zahtevke za različne »čarovniške usluge«, potem pa se ga ni mogla več znebiti: »Vedno mi je sledil na svojem kolesu in klical moje ime. Spominjal me je na hudiča iz otroških slikanic, on, ki je bil veliki čarovnik in čarovniški poet. Neznosno je smrdel po več dni starem potu – mrzla voda bi pač lahko oslabila žar njegovega bitja. Njegov beli psiček pa je moral vsak dan v kopalno kad in še s kolonjsko vodico ga je bilo treba odišaviti. Življenje mu je tako rekoč brizgalo izpod nohtov; njegovi pogledi so bili kot bliski strele, ki te oplazijo z električnim nabojem; njegov duh je bil nemiren, željan rodovitnosti kot tropska zemlja, šepet njegovih besed pa je bil podoben ognjeni sapi, ki se dviga iz kakega kraterja. [...] Dokler se je vozil zraven mene, sem v žilah čutila gomazenje, kot če bi bila popila močno kavo, toda takoj ko je izginil, me je obšla nerazložljiva slabost. Noge so se mi tresle, možgani so plavali. In naslednje jutro sem le s težavo vstala, kot po kakšni težki, komaj prestani operaciji. Zato bi lahko rekla: Kolumbijec je vampir.«

Toda namesto da bi se ga Alma bala, jo je Rjavi vampir – vsaj sprva – celo zabaval.

»Kot vsi ljudje iz tropov je govoril o ljubezni. Bi mogoče hotela ljubezenski napoj? Seveda ne. Kaj pomaga zlato tistemu, ki ne želi kupiti ničesar? Bi se morda hotela naučiti prerokovanja prihodnosti iz kavne usedline? Tega bi se pa vendarle lahko lotila! Torej sem mu dala svoj naslov v Balboi.«

Kadar jo je obiskal, ji je veliko pripovedoval o verovanju raznih indijanskih plemen in svojem šolanju za vudujskega šamana, ki je bil poleg čarovnika tudi zdravnik in duhovnik. V tako imenovano šolo za mojstre magije globoko v kolumbijskem pragozdu so sprejemali zgolj čistokrvne Indijance, ki pa so pred belci svoje pridobljeno znanje praviloma skrbno skrivali. V tej šoli so si kandidati pridobili znanje o najrazličnejših rastlinah in njihovih tako zdravnih kot tudi smrtonosnih učinkih, razvijali so svoje medialne sposobnosti, se učili prerokovanja iz kokinih listov in zaklinjanja s čarobnimi besedami. Tisti učenci, ki so se še posebej izkazali, so odšli v še bolj odročne kraje k peščici najbolj izurjenih mojstrov, ki so jih naučili uporabe »višje psi-

»Ne slišim in nočem slišati petja mornarjev, saj mi v ušesih še zmeraj odzvanjajo ujeti glasovi gobavcev in hripavo klicanje otrok; še zmeraj vidim ogabno odebeljeno kožo, škrlatne lise, zmaličena ušesa, štrclje rok in nog brez prstov; vonjam gnilobo iz notranjosti žrtev in slutim obup človeka, ki mu je lahko edina želja le rani grob.«

homagične moči«, močne miselne koncentracije in črne magije. Rjavi vampir naj bi bil eden izmed njih.

Srečanja z njim so bila vedno nenavadna, tako za Almo kot tudi za druge ljudi v njegovi okolici.

»Srce ti je bilo hitreje, kot po kakšni zelo dobri črni kavi. Ko je odšel, so se ti tresla kolena in vsi udje so te boleli. Bil si popolnoma izčrpan, kot da bi te kdo izsesal, in kar nekaj časa je trajalo, da si si spet pridobil nazaj svojo polno moč.«

Toda največje presenečenje je bilo za Almo spoznanje, da si jo Rjavi vampir pravzaprav želi za »ljubezenske usluge«. Seveda so se mu takšni načrti hitro izjalovili in sledilo je maščevanje. »Ko je opazil moj odpor, se je v njegovem pogledu zabliskalo kot v očeh razdražene živali.« Po neuspeli hipnozi, proti kateri je Alma sprožila »miselni tok silovite obrambe«, naj bi sledil še poskus omamljenja s smrtonosnim čarobnim praškom. Uradna analiza naj bi pokazala, da je šlo za neznani strup, katerega glavni učinek bi imel za posledico hudo omrtvitev, po daljšem vdihavanju verjetno celo smrt. Vsi uradniki so pri tem sicer imeli oči in ušesa za drobno gospodično prevajalko, ukrenili pa niso prav ničesar.

Med panamskimi gobavci

Med popotniškimi skicami (*Reiseskizzen*), ki jih je Alma s svojo potovanja okrog sveta redno in brezplačno pošiljala v objavo bralcem celjskega nemškega časopisa *Cillier Zeitung*, najdemo tudi zapis *Živi mrtveci*.

Celjanka v njem opisuje, kako se je nekega dne skupaj s še drugimi turisti s čolnom odpravila na Palo Seco. Med potniki je bila tudi deklica, ki je v svojih rokah živčno vrtela rdeč trak, znamenje, da je bila okužena. »Brez spremstva se je peljala počasni smrti naproti – v grob živih.« Bila je namreč gobavka. S posebnim dovoljenjem in v spremstvu zdravnika je Karlinova smela v poročevalske namene obiskati bolnišnico in si ogledati »nesrečnike«. »Potem stopamo počasi od kočice do kočice, od trpečega do trpečega ...« Alma vidi njihove strahotne gnojne mehurje, kakor sito preluknjano kožo na nosu, njihovo trdo,

slonovo kožo, njihove noge, ki so postale velike brezoblične kepe, odpadajoče prste.

»Gobavci ležijo slepi in hromi, strašansko iznakaženi, pogosto nemi in izobčeni na vroči trati in čakaje na smrt nagonsko obračajo mehurjaste, polgnile obraze proti soncu. Tako čakajo in čakajo, dokler počasi ne prenehajo misliti in se le še živalsko – napol – zavedajo sebe. Šele tedaj pride angel smrti in narahlo upihne komaj še tlečo iskro življenja ...«

Pove tudi, da zdravniki za zdravljenje lepre uporabljajo posebno smolo, imenovano chaulmoogra, izpiranja z jodom in Hansenovo metodo ter pohvalila ameriško vlado, ki naj bi za te žive mrtvece naredila vse, kar je bilo mogoče.

Tamkajšnji ljudje pa so ji ob odhodu povedali tudi ganljivo zgodbo. Neka mati gobavka je svojo malo hčer pustila pri tujih ljudeh in šla med žive mrtvece z veselim občutkom, da je njen otrok na varnem. Po dolgih letih ločenosti jo je hči tik pred smrtjo le obiskala in obe sta izmenjali lahen poljub. Čez čas je hčerin mož sredi nežnih ženinih prsi opazil rumeno rjav madež. Jokaje je mlada žena priznala materin poljub. Čez nekaj časa jo je neutolažljivi soprog pokopal.

Veter je žalostno vel, ko se je Alma poslavljal od Pala Seca.

»Ne slišim in nočem slišati petja mornarjev, saj mi v ušesih še zmeraj odzvanjajo ujeti glasovi gobavcev in hripavo klicanje otrok; še zmeraj vidim ogabno odebeljeno kožo, škrlatne lise, zmaličena ušesa, štrclje rok in nog brez prstov; vonjam gnilobo iz notranjosti žrtev in slutim obup človeka, ki mu je lahko edina želja le rani grob.«

A tudi to je bila Almina Panama. •

airBeletrina

Članek je bil prvotno objavljen oktobra letos na portalu Airbeletrina, ki deluje pod okriljem Študentske založbe. Objava je le začetek sodelovanja med Razpotji in Airbeletrino. Medtem ko čakate na novo številko naše revije, vam svetujemo, da se po kvalitetno branje odpravite na www.airbeletrina.si

Revijo **RAZPOTJA**
prejema **800** naročnikov
v Sloveniji in tujini.
Letno brezplačno razdelimo
še več kot **3000** izvodov.

**Oglašujte v
RAZPOTJIH.**

Za informacije pišite na
urednistvo@razpotja.si

Laibach SPECTRE

Mute Records, 2014

Nova zgoščanka Spectre skupine Laibach, ki je pred kratkim izšla pri londonski založbi Mute Records, je ambiciozen projekt, predvsem po zaslugi politično aktualnih tematik, ki se jih skupina loteva v sklopu desetih pesmi. Tudi na glasbeni ravni gre za zanimiv in izviren dosežek, pa čeprav ob prvem poslušanju ne bi kazalo, da se Spectre lahko meri z navdihom nekaterih prejšnjih Laibachovih albumov (npr. WAT iz leta 2003). Po nekajkratnem pozornem poslušanju lahko zapišemo, da je z albumom Spectre teatralna podoba zasedbe Laibach še toliko bolj prešla z odra neposredno na glasbo. Tematike, ki se jih na novi plošči lotevajo Trboveljčani, izvirajo iz poudarjenega kontrasta v odnosu med utopijo in realnostjo. Med temami, ki izstopajo, velja omeniti: upor kot posledica nepravilnih družbenih odnosov in težave pri premoščanju družbenih problemov; nesposobnost vodilnih politikov, da bi bili državljanom zgled; problematičen odnos med tem, kar družba sprejema kot resnično, in prvobitno resnico. Ni naključje, da je založba Mute album med promocijo označila za »politični manifest s poetičnim navdihom«, v katerem se že sam naslov sklicuje na znameniti Marxov citat z začetka Komunističnega manifesta, kar je morda referenca na morebiten prepod evropske levičarske politike. Hkrati pa spominja na temačne sence desničarske diktature, ki spremlja krizo, ki smo ji priča, čeprav se množice tega najbrž ne zavedajo.

Laibach tudi na tej plošči spremlja sodobne problematike z ostrim pogledom,

a z distance. Spectre je pravzaprav izrazito dvoznačen album. Na eni strani ga odlikujejo temačnejši ritmi in zvočne podlage pesmi, kot so Eat Liver, Eurovision in Resistance Is Futile, ki prav zaradi impozantne glasbene podlage delujejo zelo prepričljivo. Na drugi strani pa so pesmi, ki bodo klasične oboževalce trboveljske zasedbe najbrž presenetile zaradi bolj sproščenega navdiha in glasbe, ki spominja prej na pop kot pa na klasične izdelke te skupine. Taka primera sta pesmi The Whistleblowers in We Are Millions and Millions Are One. Dvoznačnost albuma pa deluje tudi na nivoju idej, ki so izražene v novih pesmih in delujejo v kontrastu z jasnimi in nedvoumnimi sporočili ostalih skladb, v katerih se Laibach, podobno kot v prejšnjih albumih (npr. Kapital iz leta 1992), lotevajo brezkompromisne kritike sodobnega družbenogospodarskega sistema, ki v zadnjih desetletjih nikakor ni upravičil pričakovanj in izpolnil obljub. Med najbolj »dvoumnimi« pesmimi je uvodna The Whistleblowers – prav tista, ki naj bi bila najbolj neposredna. V njej se Laibach postavi na stran bojevnikov za svobodo, kot so Julian Assange, Bradley Manning in Edward Snowden (med nekaterimi nastopi v sklopu nove

turneje pa so podprli tudi rusko feministično pop-punk skupino Pussy Riot). Gre za intelektualce, aktiviste in glasbenike, ki so bili v zadnjih mesecih v središču medijske in politične pozornosti in so bili tarča številnih kritik (predvsem na strani establishmenta), hkrati pa so si pridobili marsikaterega privrženca, predvsem izven uveljavljenih oblastnih krogov in med politično ozaveščenimi posamezniki. Po drugi strani pa pesem opozarja na dejstvo, da se lahko tudi najbolj idealistična privrženost sprevrže v enoumni kult osebnosti, ki pomeni zanikanje svobodnega mišljenja oziroma proste in transparentne komunikacije ter zdrs v isto diktatorsko držo, ki naj bi jo oporekala.

Če je bilo skupino Laibach z glasbenega vidika že v preteklosti zelo težko opredeliti – njihova glasba po oznaki Slovenskega glasbenoinformacijskega centra spada v širšo domeno elektronske, pop in rock glasbe – postane ta naloga ob poslušanju albuma Spectre še toliko bolj zahtevna. Uvodna pesem The Whistleblowers je verjetno najbolj popularna skladba celotnega glasbenega repertoarja zasedbe. Čeprav se v svoji simfonični in militantni verziji posveča nadvse aktualni tematiki – boju za mesto resnice v sodobni družbi prostega komuniciranja (kjer fikcija pogosto nadvlada resnico-realnost) –, lahko njeno sproščeno glasbeno podlago razumemo predvsem kot kontrast precej bolj mračni pesmi No History. Tu je glasbena podlaga odločnejša in zato tudi prepričljivejša od uvodne skladbe. V skladbi prihaja do zanimivega vokalnega kontrasta med obema pevcema – to je med klasičnim, temačnim glasom Milana Frasa in ženskim glasom Mine Špiler (sicer pevke skupine Me-

lodrom), ki je postala nenadomestljiv element nove zasedbe Laibach. Sledi odlična pesem *Eat Liver*: to je klasična laibachovska pesem, ki bi lahko spadala v albume, kakršen je *Nato* (1994), saj po slogu spominja na nekatere znamenite skladbe tega obdobja, npr. *Alle Gegen Alle*. Skladba *Americana* je zelo živjeta, a hkrati pušča prostor za glasbeno eksperimentiranje. *We Are Millions and Millions Are One* je najbrž edino razočaranje na novem Laibachovem albumu, kajti pesem je bila še pred izidom označena za ljubezensko skladbo in morda prav zato ne dosega naših pričakovanj. Morda pa je zasedba namenoma ustvarila tak horizont pričakovanj. Podobno bi skladba *Walk With Me* prej spadala v repertoar skupine *Melodrom* kot pa na politično angažiran, brezkompromisen album Laibachov. Bolj ali manj podobna ocena velja za pesem *Bossanova*, ki bi bila najbrž prej primerna za nekakšno glasbeno kuliso kot za vsebino resno zastavljenega političnega manifesta. K sreči se novi Laibachov slog prekine z veliko bolj zanimivimi pesmimi, kot sta distopična *Eurovision in provokativna Resistance Is Futile*, ki v marsičem spominjajo na glasbeno izročilo legendarne zasedbe *Kraftwerk*. Zadnja skladba *Koran* pa je razred zase in je gotovo vredna globlje poslušanja. Da se nanjo privadimo in dojamemo njeno globino, jo je namreč treba poslušati vsaj nekajkrat. Najboljše pesmi na albumu so tiste, ki so najbolj »brezkompromisne« oziroma tiste, ki so že bile prisotne na ep-ju »S«: *Eurovision*, *No History in Resistance Is Futile*. Na tej plošči masivna prisotnost glasu *Mine Špiler* ne prinaša izrazite dodane vrednosti in najbrž ne žanje vseh zaželenih sadov, ki jih je obe-

talo njeno sodelovanje s skupino. Ni pa izključeno, da je »ženska teatralnost« ključni element na nastopih v živo. Na koncu velja izpostaviti še dejstvo, da so številne tematike na albumu *Spectre* že prisotne na nekaterih prejšnjih Laibachovih zgoščenkah, a je tokrat nov, ključni element nekakšen humanizem, ki v boju za boljšo prihodnost izpodriva ciničnost in temačnost. Najbrž bodo – kot to poznamo že iz preteklosti – poslušalci tudi tokrat razdeljeni med one, ki se z Laibachovo impozantnostjo nikakor ne želijo poistovetiti, in tiste, ki zasedbo dojemajo kot nadpovprečni dosežek sodobne pop kulture, ki presega meje med visoko in popularno kulturo in ki prav zato v sebi skriva dragoceno skromnost. Včasih se je treba zelo potruditi, da jo vidimo in dojamemo – zlasti, če je sami nimamo prirojene.

Mitja Stefancic

Basil Davidson BREME ČRNEGA ČLOVEKA

Prevod: Matija Urbanija;
Založba /*cf, 2012;
307 str.

Afrika, njeno sedanje ekonomsko in politično stanje ter njena polpretekla zgodovina so slovenski javnosti poznane približno toliko kot gorovja na Saturnu ali zgradba bacila turbekuloze. Povprečni Slovenec ne zna niti naštetih desetih afriških držav, kaj šele pokazati na njihovo lego na zemljevidu ali povedati kaj o njihovi preteklosti. Krivdo za to gre pripisati predvsem šolskemu sistemu: v osnovnih in srednjih šolah se Afriko obravnava zgolj pri geografiji, pa še tam predvsem njeno podnebje, rastlinstvo in geologijo. Nič boljše na univerzi: tam lahko o Afriki kaj

zavimo zgolj pri antropologiji, pa še tu je govora predvsem o kulturi njenega prebivalstva, torej o njihovih navadah, verovanjih in ritualih. O polpretekli afriški zgodovini ter ekonomski in politični situaciji, v kateri se trenutno nahaja, nam slovenski šolski sistem ne zna povedati ničesar; posledično je poznavanje teh tem v Sloveniji praktično nično. Vsem, ki bi radi nadoknadili ta manko, bo prav prišla knjiga *Breme črnega človeka*, ki so jo pred kratkim izdali pri založbi *cf. Posveča se ravno zgoraj omenjenim temam, torej polpretekli ekonomski in politični zgodovini Afrike ter njenemu trenutnemu stanju. Njen avtor, britanski zgodovinar Basil Davidson, velja za enega največjih afrikanistov 20. stoletja. Davidson prvotno sicer ni bil zgodovinar, temveč reporter. Z afriško zgodovino se je začel ukvarjati po naključju. Med drugo svetovno vojno ga je na poti iz Londona v Egipt za krajši čas slučajno zaneslo v severno Nigerijo. Tam mu je sopotnik pokazal ruševine mesta Kano. Kot pravi sam Davidson, je ogled teh ruševin v njem prižgal iskro zanimanja za Afriko. Takrat se je odločil, da se bo v prihodnosti poglobil v zgodovino tega mesta in v afriško zgodovino nasploh. To prvotno zanimanje se je sčasoma spreverglo v pravo obsedenost. Davidson se je tako po vrnitvi z bojišč druge svetovne vojne začel intenzivno ukvarjati z afriško zgodovino, ki ji je nato posvetil naslednjih 40 let. V tem času je napisal več kot 30 knjig, v katerih je obravnaval različne teme iz afriške zgodovine. Potrebno je poudariti, da je Davidson eden prvih zahodnih zgodovinarjev, ki je opustil stari rasistični pogled, češ da Afrika pred kolonizacijo ni poznala urejenih in stabilnih držav. Nasprotno je v

svojih delih vedno znova poudarjal, da so v Afriki pred 19. stoletjem obstajale ustaljene, kompleksne družbe, ki so poznale tako državne institucije kot pravo, vsestransko ekonomijo.

V Bremenu črnega človeka Davidson obravnava predvsem politično in ekonomsko zgodovino Afrike v obdobju od 18. stoletja, pa do 90. let 20. stoletja. Svojo pripoved začne z opisom predkolonialne Afrike. Na primeru ljudstva Asante prepričljivo pokaže, da je Afrika že pred kolonizacijo poznala urejene in kompleksne družbe. Asantska družba, ki je obstajala v 18. in 19. stoletju, je poznala osrednjo oblast, ki je sprejemala ključne odločitve, policijo in vojsko, pravo, zapisano v obliki mitov in religioznih besedil, in učinkovito predtržno ekonomijo. Podobnih urejenih družb je bila v Afriki še cela vrsta. Davidson primerja te družbe z evropskimi srednjeveškimi kraljestvi.

Tovrstnih državnih struktur je bilo konec 19. stoletja, ko so celino vojaško zasedle evropske kolonialne velesile, več. Davidson kolonialnega obdobja ne opisuje podrobneje, omeni le, da so evropske države razlastile afriško prebivalstvo, razpusstile dotedanje politične institucije in uvedle nove, vključno z upravnimi središči, iz katerih so vladali kolonialni uradniki. Evropska zasedba celine je trajala do druge polovice 20. stoletja. V 60. in 70. letih so se evropske velesile začele postopoma umikati iz Afrike, iz bivših kolonij pa so nastale samostojne države.

Umik kolonialnih sil in ustanavljanje samostojnih držav je afriško prebivalstvo pozdravilo z navdušenjem, ki pa se je kmalu sprevrglo v obup – novoustanovljene države niso bile demokratične, stabilne in ekonomsko uspešne, kot so

sprva upali njihovi državljani. Ravno obratno, vse po vrsti so bile – in so še danes – skorumpirane, nedemokratične in politično nestabilne. V naslednjih desetletjih so se tako v vseh novoustanovljenih državah dogajali državni udari, revolucije, državljanske vojne, državni bankroti, izkoriščanje večine prebivalstva s strani elite, v določenih državah, kot npr. v Sudanu ali Ruandi, pa celo pravi genocidi.

Davidson meni, da gre vzroke za propad novoustanovljenih držav iskati v tem, da so se njihovi ustanovitelji preveč slepo zgedovali po evropskih državah. Pri snovanju novih političnih institucij so se tako odločili za neposredno kopiranje evropskih modelov, predvsem francoskih in britanskih, pri čemer pa niso upoštevali, da so afriške družbe zelo drugače organizirane od evropskih. Rezultati tega nepremišljenega početja so bili katastrofalni.

V zadnjem poglavju Davidson razmisli o tem, kakšna prihodnost čaka Afriko. Glede tega ni nič kaj optimističen: v afriških državah bodo po njegovem tudi v prihodnjih desetletjih kraljevali nered, nedemokratičnost, revščina in državljanske vojne. Po Davidsonu se lahko Afrika na dolgi rok reši iz bede zgolj prek širjenja demokracije in federalizma – zgolj s postopnim uvajanjem decentralizacije in demokracije se lahko afriške države nekoč v prihodnosti postopoma postavijo na noge.

Breme črnega človeka je napisano v jasnem in berljivem jeziku. Druga pomembnejša prednost knjige je objektivnost: Davison ne poskuša olepšati ene strani in očrniti druge, kot to pogosto počno avtorji, ki pišejo o temah, ki imajo velik političen pomen (pomislimo le na slovensko zgodovinsko pripoved o drugi svetovni vojni). Ravno nasprotno: po-

drobno prikaže tako zločine kolonialnih velesil kot tudi napake in zmote ustanoviteljev pokolonialnih afriških držav. Edina večja slabost knjige je nesistematičnost: v svoji predstavitvi politične in ekonomske zgodovine avtor Afrike tako izpušča cela obdobja. Tako med drugim izpusti skorajda celotno obdobje kolonializma, saj podrobneje obravnava le njegov konec. Namesto podrobnejšega orisa kolonizacije se je raje odločil, da v knjigo vključi poglavji o razvoju nacionalizma v Evropi in zgodovini Vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni. Vsekakor čudna odločitev.

Kakšna je končna ocena? Če vas zanima politična in ekonomska zgodovina Afrike v 19. in 20. stoletju, potem vsekakor vzemite Davidsonovo Breme črnega človeka v roke. Če ne drugega, boste lahko po končanem branju za razliko od velike večine Slovencev znali pokazati deset afriških držav na zemljevidu.

Peter Boštjančič

Aleš Praček BILO JE NEKOČ, RESNIČNO KOT ZDAJ

Pripoved o zgodovini ozemlja današnje Slovenije od pradavnine do svetovnih vojn
Buča, 2014;
216 str.

Knjiga, ki si prizadeva priti v repertoar zimzelene literature na policah slovenskih dnevnikih sob, se nedolžno poigrava z zgodovino kot kratkočasno vednostjo: ne obravnava je kot znanosti, temveč prej kot nacionalno domoznanstvo. Težava pravzaprav ni v tem, da delo ne uporablja znanstvenega aparata, saj verjetno drži, da ta bralca prej odbija kot privlači, in tudi ne v tem, da podaja

Basil Davidson (foto: RAS/Flickr)

površinski pregled zgodovinskega dogajanja, kajti ta je z določeno mero previdnosti lahko uporaben. Težava je, da so motivi pisanja precej pristranski in da je rezultat dokaj nacionalistično obarvano delo. Zgodovine sicer nikdar ne moremo enačiti z resnico, vendar je ključnega pomena, da k njej vsaj stremimo. Obstajajo namreč zgodovinska dejstva, okoli njih pa je spletena »zgodovina«, ki pa se od dejstev ne sme oddaljiti – vsaj ne več, kot je potrebno. Refleksija lastnih stališč je zato nujna naloga vsakega zgodovinarja, četudi se ukvarja le z revizijo učbeniške zgodovine.

Aleš Praček je neznano ime v slovenskem zgodovinskega zgodovinarstva, ki vzbuja pozornost s sveže natisnjenim in razmeroma kratkim tekstom. Z njim skuša bralcu odpreti vrata v zgodovino slovenskega območja, ki pa je pri Pračku pravzaprav zgodovina Slovencev. Žal pa knjiga nosi diletantski pečat svojega avtorja.

Med mnogimi ambicijami šole okoli francoske revije *Annales*, ki se je uveljavila v poznih dvajsetih letih prejšnjega stoletja, je bil poskus, da bi zgodovinarji dali zanimivejšo podobo. Želja teh zgodovinarjev je bila, da bi se njihova znanost približala povprečnemu bralcu, a se obenem odmaknila od teleološkega pogleda, značilnega za prejšnja obdobja nacionalnega zgodovinarstva, ki se je osredotočalo na sosledje dogodkov, ki naj bi vodili od pradavnine do dokončne nacionalne uveljavitve. Od tod kritični naziv »podatkovna« ali »dogodkovna« zgodovina. Na prvi pogled se zdi, da se je Pračku posrečila zgolj prva namera, tj. poljudnost. Zaradi vztrajanja pri podatkovni in teleološki zgodovini pa lahko njegov poizkus kljub temu ocenimo za neuspešnega.

Nedavno preminuli zgodovinar Jacques Le Goff je kljub svojemu obširnemu poznavanju zgodovine – ali morda prav zaradi tega – lahko pisal zgodovinske

sinteze, ki niso bile omejene na suhoparno nizanje političnih dejstev. Tudi veliki Eric Hobsbawm je svoje znanje radodarno delil v delih, dostopnim širšim množicam, kakršna je npr. na videz trivialna knjiga o zgodovini jazza, ki kljub ležerni berljivosti ohranjajo visoko kvaliteto. Pisce, kot sta bila Le Goff in Hobsbawm, gre pohvaliti zaradi dobrega sloga in pripravljenosti do pisanja knjig, ki so dostopne tudi bralcem izven ozkih akademskih krogov. V Pračkovem primeru pa gre za zmeden popis zgodovinske poti Slovencev, ki naj bi vsaj od poselitve sèm delovali kot edinstvena skupnost, ki je z ustanovitvijo lastne države dosegla svoj cilj, čeprav ta (še vedno) ni izpolnjen, saj mnogi Slovenci ostajajo izven meja nacionalne države. Zdi se, da se delo včasih pomakne na nekoliko nevarna tla v svojem odnosu do slovenskih manjšin onkraj meja, hkrati pa pozablja na manjšine znotraj območja današnje Slovenije, zlasti na obalna mesta ter njihovo zgodovino, ki nastopajo zgolj na nekaj straneh. To je verjetno zato, ker zgodovina istrskih mest ni integrirana v nacionalno podatkovno zgodovino, ker se težko prilega njenemu modelu.

V delu ni ovržena ali vsaj konstruktivno reflektirana spekulativna venetska teorija niti slovenstvo v času Karantanije; avtor namreč pravi, da »mirne duše lahko trdimo, da je Karantanija tudi prva praslovenska državna tvorba« (str. 61). Takšnih trditev ne velja zavreči kot zablode, saj jih lahko s pomočjo kritične distance učinkovito integriramo v korpus zgodovinskega znanja. Toda kako lahko trdimo, da ne gre za tendenciozno delo, če je to eksplicitno zasnovano kot zgodovina določenega območja, potem pa obširno obravnava Karantanijo,

katere lokacija je bila očitno izven meja današnje Slovenije – in po njej še žaluje? Ne le, da nekritično piše o Slovencih kot ljudstvu znotraj Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti: o obstoju Slovencev je govora celo tako zgodaj kot v 7. stol. Površna terminologija je sploh problem dela: avtor raje kot o Osmanih govori o Turkih in sploh ne reflektira periodizacije zgodovine v umetno ustvarjena obdobja oziroma epohe; a to so težave, značilne za večino tovrstnih del. Na konec linearne zgodovinske premice je vseskozi postavljena Slovenija, v naraciji, kjer se teritorialnost dokaj problematično povezuje z rodovno razumljeno etnično pripadnostjo: »Obstoja slovenstva se moramo zavedati, ceniti moramo vse tiste naše prednike, ki so /.../ omogočili, da je ta rod v zgodovini dočakal svojo državo Slovenijo« (str. 11).

Pračkova ambicija napisati poljudnejšo zgodovino določenega geografskega območja, in sicer območja današnje Republike Slovenije, se je pretvorila v nacionalno-politično zgodovino v stilu »od paleolita do Tita«, v kateri se »kri« in »rod« znova in znova ponavljata. V čas po 2. svetovni vojni avtor znatneje ne posega, saj ga ne šteje za »pravo zgodovino«. Hkrati pa vseskozi poudarja sodobnost in sočasno razdelitev na »leve in desne«. Pozicija avtorja je glede tega nedvoumna: komunistično ureditev označi kot »...absolutistični, avtoritar- ni, enostrankarski oziroma najpogosteje imenovan totalitarni način vladanja. In to 200 let po razsvetljenstvu« (str. 187). Praček močno izpostavlja tudi fojbe in komunizem enači s fašizmom. Iz vseh teh razlogov lahko delo razumemo kot še eno v kopici politično motiviranih izdelkov, ki se v zadnjih letih

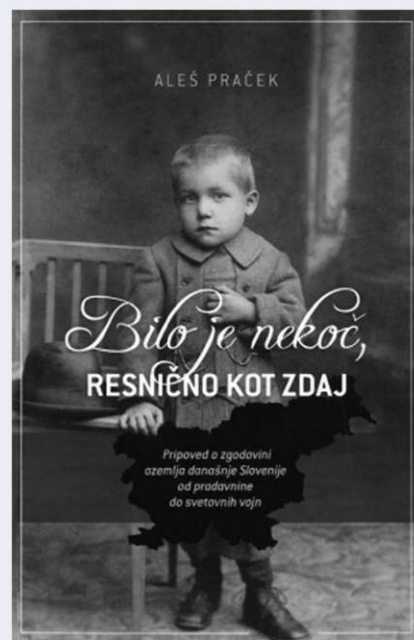
rojevajo iz politične polarizacije in jih zato močno odsvetujem; v tem primeru še toliko bolj zato, ker je avtor zgodovinsko nepodkovan. Pozaba kot strategija spominske politike ni sprejemljiva niti v akademskih niti v ljubiteljskih delih, še zlasti, če jo spremlja opuščanje elementarnih zgodovinskih dejstev in opletanje s sodobnimi političnimi referencami. Izpostavljanje določenih vzporednic med preteklostjo in sodobnostjo je vsekakor dobrodošlo: marsikdaj se ponujajo kar same od sebe in jih je zato vredno vzeti v pretres, toda pretirano vrivanje moderne politične konstelacije v zgodovinski pregled je nespametno početje, kakor je nespametno tudi vnašanje zgodovine v obstoječe delitve. Čas namreč teče naprej – nikoli nazaj.

Daša Ličen

Dino Buzzati ŠESTDESET ZGODB

Prevod: Miro Bajt;
Celjska Mohorjeva družba, 2008;
459 str.

Zgodbe Dina Buzzatija sledijo enotnemu principu. Človek ima nek opravke, poslan je na misijo, poročati mora o plazu v zakotni vasi, obišče prirediteljev, zdraviti se gre v bolnišnico, z vlakom se pelje v daljno mesto. Človeku postane hitro jasno, da ima ta opravke dva možna izida. Mogoče ga je, seveda, uspešno izvršiti. Toda po drugi strani te lahko opravke tudi pogubi. Vožnja z vlakom, denimo, se lahko izkaže za pot v mesto, ki ga je opustošila nepoznana katastrofa (in na ciljni postaji se bo namesto sprevodnikovega žvižga slišalo kričanje neke ženske), na gledališki predstavi se zgodi, da potaneš tarča anarhistične organizacije, svet se lah-

ko preprosto konča. Dva rezultata torej, uspeh in poguba.

Toda med njima obstaja bistvena asimetrija. Poguba ima namreč to prednost, da se javlja s pomočjo znamenj. Obstajajo znamenja pogube, vendar nikoli ne obstajajo znamenja uspeha. Prav zato, ker človek domišljavo misli, da bo »itak« ozdravel, da bo »itak« uspešno parkiral avtomobil, da bo »itak« postal največji glasbenik v državi, se uspeh ne more kazati z znamenji. Znamenja so vedno prihranjena za izjeme: poguba je takšna izjema, a kljub temu se, nekoliko paradoksnost, Buzzatijeve zgodbe vedno znova končajo prav s pogubljenjem.

Človeka torej obdajo znamenja pogube. Bolnika premestijo v nižje nadstropje, bližje zemlji. Iz vlaka zagledaš ljudi, kako si mrzlično izmenjujejo neko novico in se nato poženejo v tek, vendar v nasprotno smer kot vlak. V zgodbi »Nekaj, kar se začne na G«, se vaški zdravnik noče približati potujočemu trgovcu, ki še ne ve, da je gobavec (vendar

to sluti, kajti zdravnikova zadržanost je že znamenje tega, kar mora pomeniti »G«). Človek trdovratno zanika veljavnost teh znamenj. Toda ker jim ne more postaviti nasproti drugih znamenj, takšnih, ki bi bila ugodna za njegovo podjetje, se z njimi spoprime na svoj način. Proti pogubi, ki jo izpričujejo znamenja, prične človek argumentirati.

To je najduhovitejši del Buzzatijeve proze, točka, na kateri se približa dlakoceptstvu Kafkovih junakov. V zgodbi »In vendar trkajo na vrata« bogata meščanska družina poskuša uživati v mirnem večeru, medtem ko narasla reka zunaj počasi požira mesto. Bralec ve – in to v resnici sluti tudi družina, kajti znamenja so jasna – da bo povodenj slej ko prej pogoltnila tudi njihovo hišo. Toda družina Gron ostaja doma. Hreščanje temeljev hiše je lahko navsezadnje karkoli, pravi gospa Gron, morda so miši, morda so celo duhovi, zakaj bi morali sklepati na uničujočo poplavo? (In tukaj vidimo, da smo pogubo pripravljene zanikati z vsemi sredstvi, celo z nekim drugim načinom pogubljenja). V »Nekaj se je zgodilo« si ob jasnih znamenjenih nepoznane katastrofe potnik prigovar-

ja: »Če bi šlo za kako hudo nesrečo, bi vendar ustavili vlak.« Buzzatijevi bralci se bodo nedvomno spomnili tudi nesrečnega častnika iz Tatarske puščave, ki si je svojo rumeno polt – v resnici znamenje smrtne okvare jeter – poskušal pojasniti kot optični učinek novo zrasle brade.

Logika, racionalnost, silogizem: to so po Buzzatiju pojavne oblike človekove *mauvaise foi*, momenti njegovega slepomišljenja pred očitnim dejstvom pogube. Ko se znajdemo pred pogubo, se v naglici priučimo in oklenemo veščine silogizma. Zato ni čudno, da se njen eksemplarični sklep glasi: »Smrten je Sokrat« – on, in ne jaz, smrt je namenjena Sokratu, in ne meni. Posamične oblike pogubljenja, denimo utopitev, prihod v najnižje nadstropje v bolnišnici, nenavadna podreditve mišji rasi v »Miših«, večno čakanje pred vrati skrivnostnega mesta v »Zidovih Anagoora«, se med seboj v zadnji instanci razlikujejo zgolj po tem, kakšen logični prostor sklepanj in sofizmov se odpre z njimi. Vsaka posamična oblika pogube prinaša s seboj poseben kalkul upanja; Buzzatijeve zgodbe so dlakoceptske razdelave teh računov.

Ampak med usodami Buzzatijevimi junaki in figurami Kafkove proze obstaja pomembna razlika. Pri Buzzatiju človekova racionalnost trči ob znamenja pogube, ki se ne menijo zanjo. Toda pri Kafki je človek lahko odrešen, vendar ne zato, ker bi bila pri njem poguba milostna – v tem primeru bi namreč še vedno vztrajala na svojem lastnem terenu, pri moči izjeme – temveč ker je dlakoceptska tudi poguba sama. Človek lahko pred obličjem pogube razvije svoje sofistične sklepe do neslutnih, predrznih razsežnosti, vendar mu poguba (in prav zato se jo pri Kafki pogosto zamenja za »birokracijo«) odgovarja z istim dlakoceptstvom. Joseph K. in duhovnik najmeta v Procesu skupen jezik, govoricu sholastike.

Buzzatijevi liki nimajo te sreče. Znamenja pogube ne more ukiniti nobeno dlakoceptstvo. Buzzatijeva literatura je podobna njegovemu slikarstvu, ki pa je samo podobno slikarstvu de Chirica: sredi pustinje stoji neka figura, neko znamenje, ki počasi prestopa svoje meje in preplavlja celotno pokrajino. Šestdeset zgodb je zbirka osmrtnic.

Aljoša Kravanja

UE Idrija 17/10.000

UE Vrhnika

UE Ljubljana 38/10.000

UE Grosuplje 52/10.000

UE Trzinje 24/10.000

UE Nov 36/10.000

UE Sežana 25/10.000

UE Postojna 34/10.000

UE Ribnica 24/10.000

UE Kočevje 59/10.000

Ustvarjanje kakovostnega novinarstva

PODCRTO

Slovenija je varna država – a ne povsod.

Podrobnosti na podcrto.si/dosje/kriminal

**VABILO K PISANJU ZA
POMLADNO ŠTEVILKO
REVIJE RAZPOTJA**

tema:

MLADOST

–
ROK ZA ODDAJO
PRISPEVKOV:
13. februar 2015
–

Večno življenje je ena izmed stalnic človeških mitov. Toda v vseh svojih zgodovinskih različicah ima eno pomanjkljivost: večno življenje, življenje po smrti, človeka ohrani v obliki, v kateri se je poslovil od tuzemskega bivanja. Z drugimi besedami, nebesa in drugi prostori večnega življenja so poseljena s starci. In kaj nam bo večno življenje, če je zgolj drugo ime za neskončnost podaljšano starost? Večno življenje je zato treba dopolniti z nekim drugim mitom, z večno mladostjo.

Pomladna številka *Razpotij* bo posvečena mladosti. Pisce pozivamo, naj skupaj z nami premislijo vprašanje, kaj sploh mladost naredi vredno tega, da jo hočemo živeti večno. Zakaj je mladost – prej kot aktivnost odraslega človeka ali izkušnost starca – postala predmet čaščenja naše družbe? Tu je lepota, privlačnost, moč mladosti, nedvomno. Toda mladostnik je postal tudi nekdo s privilegiranim dostopom do sveta. Mladega človeka starejši več ne uvajajo v družbo, temveč je pogosto on sam tisti, ki starejše, nevajene novosti, uvaja v svet, pa naj bo to svet tehnologije, predrugačenih družbenih razmerij ali preprosto nove kulture, nove govornice. Mladosti ni treba seznanjati s stvarmi, mladost ima ključ do sveta. Mladost je priljubljeni predmet literature, filma. Na naše mlade morajo misliti politiki, za dobrobit naših mladih se trudijo okoljevarstveniki. V naslednji odprti številki *Razpotij* bomo poskušali premisliti vlogo mladih v družbi, položaj mladosti v medijskih diskurzih, navsezadnje tudi njen politični vzpon z mladimi socialističnimi, piratskimi in libertarnimi strankami.

Toda kaj je mladost postavilo v privilegiran položaj? In nasprotno, kako se sprijazniti s tem, da smo pri tridesetih zapustili mladost, da smo torej počasi prestopili v tabor tistih, ki se morajo učiti od mladih? Kajti očitno je, da imamo vse manj modelov odraslosti: uspešen filmski igravec, kreativni direktor marketinškega studia ali startup podjetnik navsezadnje niso vzori odraslega človeka, temveč kvečjemu imitacije mladosti. Ali to pomeni, da bi morali zgraditi nove podobe odraslosti in starosti? Ali naša družba potrebuje nove starce, ki se bodo spoprijeli z mladostjo?

Razpotja se približujejo polnoletnosti, 18. in nato 19. številki. To seveda še ni izguba mladosti; je pa zato prvi čas, ko se mladost ove sama sebe. Vabimo vas, da se nam pridružite pri tej refleksiji. Rok za oddajo člankov je **13. 2. 2015**, pošljete jih lahko na urednistvo@razpotja.si

Na uredniški elektronski naslov sprejemamo tudi druge prispevke za stalne rubrike in razmisleke o aktualnih temah. Veselimo se sodelovanja z vami!

